

ΟΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ της Θήρας στὸν Ὅμηρο καὶ τὰ ἀρχαῖα κείμενα

ΤΕΣΗ ΣΑΛΗ – ΠΑΠΑΣΑΛΗ
Καθηγήτρια Μουσειολογίας
Αρχαιολόγος - Αρχιτέκτων

ΟΙ ΤΟΙΧΟΓΡΑΦΙΕΣ της Θήρας στὸν Ὅμηρο καὶ τὰ ἀρχαῖα κείμενα

Ἡ παροῦσα ἐργασία ἀποτελεῖ τὸ Ὀλοκλήρωμα προηγουμένων ἐπὶ μέρους μελετῶν καὶ εἶναι τμῆμα μιᾶς εὐρύτερης ἔρευνας, ποὺ ἔχει ὡς στόχο τὴν ἐπισήμανση στοιχείων σχετικῶν μὲ τὴν προϊστορικὴ Θήρα¹ καὶ τὸν πολιτισμὸ τῆς, μέσα σὲ ἀρχαῖα κείμενα.

Ἀσχολούμενοι ἀπὸ χρόνια μὲ τὴν μελέτη ἀρχιτεκτονικῶν ὄρων ποὺ ἀπαντοῦν στὰ Μυκηναϊκὰ κείμενα² καὶ τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη³ καὶ ἔχοντας παράλληλα ὑπ' ὄψη μας τὶς τοιχογραφίες τῆς Θήρας, διαπιστώσαμε ὀρισμένες ὁμοιότητες ἀνάμεσα σ' αὐτὰ ποὺ «ἐξιστορεῖ» ὁ μέγας ποιητής, καὶ σ' ἐκεῖνα ποὺ «ἱστορεῖ» ὁ ἄγνωστος μας ζωγράφος τῆς Μ.Ζ. τῆς Θήρας⁴. (Βλ. εἰκ. 1, 2, 3, 4). Ὡστόσο, ὑπῆρξε δισταγμὸς ὡς πρὸς τὸ νὰ διατυπωθοῦν οἱ παρατηρήσεις αὐτές, δεδομένης τῆς μεγάλης χρονικῆς ἀπόστασης ποὺ χωρίζει τὶς τοιχογραφίες ἀπὸ τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη. Ἡ παροῦσα ὅμως, ἐν τῷ μεταξύ, ἔρευνα τοῦ Ὀμηρικοῦ ζητήματος⁵ καθιστᾶ νόμιμη τὴν ἐν θέματι συσχέτιση, δεδομένου ὅτι «τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη εἶναι ἢ κατάληξη μακρᾶς ποιητικῆς παράδοσης»⁶. Στὸ

¹ ΤΕΣΗ ΣΑΛΗ, «Τὸ Πανόραμα τῆς Μινωικῆς Θρησκείας στὸ Ὑστεροκυκλαδικὸ Ἀκρωτήριο», Ἐπιστημονικὴ Συνάντηση, Βιβλιοθήκη Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀρ. 257, Ἀθήνα 2008, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

² ΤΕΣΗ ΣΑΛΗ-ΑΞΙΩΤΗ, *Τὸ Μυκηναϊκὸ Μέγαρο μὲ βάση τὶς πινακίδες τῆς Γραμμικῆς Β'*, Ἀθήνα 1989.

³ ΤΕΣΗ ΣΑΛΗ ΑΞΙΩΤΗ, *Λεξικὸ Μυκηναϊκῶν Ἀρχιτεκτονικῶν Ὁρων*, Ἀθήνα 1992.

⁴ Ἐξ ἀρχῆς διευκρινίζομε ὅτι στὴν ἀρίθμηση καὶ τὸν συμβολισμό τῶν στοιχείων τῆς τοιχογραφίας ἀκολουθοῦμε τὴν διατριβὴ τῆς ΧΡ. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ, μὲ τίτλο *Ἀκρωτήριο Θήρας. Οἱ τοιχογραφίες τῆς Δυτικῆς οἰκίας*, Ἀθήνα 1989, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

⁵ Βλ. γι' αὐτὸ τὴν παλαιότερη καὶ τὴ σύγχρονη βιβλιογραφία στὸν Ι. Κ. ΠΡΟΜΠΟΝΑ, *Ἑλληνικὴ ἐπικὴ ποίηση ἀπὸ τὰ μυκηναϊκὰ χρόνια ὡς σήμερα*, τόμ. Α' (πηγές), Ἀθήνα 1990, σσ. 16-17.

⁶ Βλ. Ι. Κ. ΠΡΟΜΠΟΝΑΣ, *Ἡ μυκηναϊκὴ ἐπικὴ ποίηση μὲ βάση τὰ μυκηναϊκὰ κείμενα καὶ τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη*, Ἀθήνα 1980, σ. 19, ὅπου καὶ πλούσια βιβλιογραφία. Πβ Τοῦ ἰδίου, *Τὰ Ὀμηρικὰ*

σημείο αυτό θα πρέπει να αναφέρουμε την άποψη του Hiller⁷ «περι ύπάρξεως Μινωικής ποίησης». Θεωρούμε ότι η διαφαινόμενη στον Όμηρο ποιητική προπαιδεία δεν είναι μόνο Μινωική, αλλά ότι είναι γενικότερα Αίγαιακή. Στην άποψη αυτή συνηγορούν και τα αρχαιολογικά εύρηματα. (Άς μὴν ξεχνοῦμε τὸ εἰδώλειο-κιθαρῶδ ἤδη ἀπὸ τὴν 3η π.Χ. χιλιετία).

Πρὸς τοῦτο συνηγορεῖ καὶ ὅτι -τὸ πιστοποιούμενο στὸν Ὀμηρο-Αἰγαιακὸ ποιητικὸ ὑπόστρωμα λανθάνει στὴν Ἑλληνικὴ Μυθολογία⁸ (μύθοι Αἰγέα, Ἐρεχθέα, Δαιδάλου κ.λπ.) καὶ στοὺς Ὀμηρικοὺς ὕμνους (VII πρὸς Διόνυσον).

Σήμερα γίνεται κοινῶς παραδεκτὸ ὅτι στὰ Ὀμηρικὰ Ἔπη, ποὺ συνετέθησαν τὸν 8ο αἰ., ἔχουν συσσωρευθεῖ ὄχι μόνο γλωσσικὰ ἀλλὰ καὶ πολιτισμικὰ στοιχεῖα ποὺ φθάνουν πίσω τουλάχιστον ὡς τὴν πρώιμη μυκηναϊκὴ περίοδο⁹. Τοῦτο εἶναι ἀποτέλεσμα τοῦ τρόπου δημιουργίας τοῦ ἔπους (λογότυποι)¹⁰. Ὁ Ὀμηρος, δηλαδή, ἀντλήσε ἄφθονα γλωσσικά, ἀλλὰ καὶ θεματικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὰ σύγχρονά του λαϊκὰ ἐπικὰ τραγούδια, πολλὰ ἀπὸ τὰ ὁποῖα συνετέθησαν σὲ παλαιότατους χρόνους καὶ ἔφθασαν ὡς τὸν Ὀμηρο μέσω τῆς προφορικῆς παράδοσης. Εἶναι, ἐπομένως, ἀπολύτως νόμιμο νὰ συσχετίσει κανεὶς στοιχεῖα ποὺ ἀπαντοῦν στὰ Ὀμηρικὰ ἔπη μὲ ἐκεῖνα,

ἔπη καὶ τὸ νεοελληνικὸ δημοτικὸ τραγούδι, τόμ. Β' (Ἑρμηνευτικὸ ὑπόμνημα), Ἀθήνα 1989, σσ. 27-28.

⁷ S. HILLER, «*The Miniature Frieze in the West-House, Evidence for Minoan poetry?*», Thera and the Aegean World, II, London 1990, σσ. 229-236. Βλ. ἐπίσης Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, «*Ἡ Κρητικὴ καταγωγὴ ἑνὸς μυκηναϊκοῦ εἰκονογραφικοῦ κύκλου*», Πεπραγμένα Δ' Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Α', 1981, σσ. 532-538.

⁸ *Ἑλληνικὴ Μυθολογία*, τόμ. 3 (Ἡρώες), σσ. 28-42.

⁹ Βλ. Μ. NILSSON, *Ἡ Μυκηναϊκὴ προέλευσις τῆς Ἑλληνικῆς μυθολογίας*, 1979, σσ. 1, 20, 32, D. R. PAGE, *History and Homeric Iliad*, 1959, Α. SEVERYNS, *Grèce et Prose-Orient avant Homère*, 1960, σ. 76, ALBIN LESKY, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας Ἑλληνικῆς λογοτεχνίας*, ⁵1983, σσ. 31-48, καὶ Ι. Κ. ΠΡΟΜΠΟΝΑΣ, ὅπου καὶ στὴ σημ. 5, σ. 16.

¹⁰ ALBIN LESKY, *ὁ.π.*, σσ. 67-80, 91-97, καὶ 105-114, Μ. NILSON, *ὁ.π.*, σ. 30.

που ή αρχαιολογική έρευνα έχει φέρει σέ φώς¹¹. Ήδη στο παρελθόν έχουν επιχειρηθεί τέτοιες συσχετίσεις για την Σαντορίνη¹². Επίσης, τὸ **δέπας περικαλλές**¹³ τοῦ Νέστορος, ή **ήύτε σάκος** ἀσπίδα τοῦ Αἴαντος¹⁴, τὸ ὀδοντόφρακτο **κράνος** τοῦ Μηριόνη¹⁵, που περιγράφει ὁ Ὅμηρος, δὲν ἀνήκουν στὸν 8ο ἀλλὰ στὴν παλαιότερη φάση τῆς Μυκηναϊκῆς περιόδου. Τὰ δύο τελευταῖα, μάλιστα, ἀπεικονίζονται καὶ στὴν Μ.Ζ. (βλ. εἰκ. 6, 15). Ἐνα ἀκόμη χαρακτηριστικὸ στοιχεῖο εἶναι τὰ **ξυστὰ ναύμαχα** στὸ Ο 388 ἀναφέρεται: **ἀπὸ νηῶν μακροῖσι ξυστοῖσι ἐμάχοντο / τὰ ρά σφ' ἐπὶ νηυσὶν ἔκειτο**. Ὅμως πάνω ἀπὸ τὰ κεφάλια τῶν καθημένων στὰ πλοῖα τοῦ στόλου τῆς Ν.Ζ. τί ἄλλο βλέπομε, παρὰ **ξυστὰ ναύμαχα, τὰ ρά σφ' ἐπὶ νηυσὶν ἔκειτο**; (βλ. εἰκ. 7, 9, 10). Κι ἀκόμη γιὰ τὸν σκοτεινὸ μυκηναϊκὸ ὄρο **χαλκὸς νάFιος**, μήπως ὑφέρπει κάποια σχέση μετὰ τὰ «ἠλιόμορφα»¹⁶ κοσμήματα, που παρατηροῦμε να κοσμούν τα ἴδια πλοῖα;

Σήμερα θὰ σταθοῦμε, κατ' ἀρχάς, σὲ ὀρισμένους λογότυπους καὶ μεμονωμένους στίχους, που ἀνακαλοῦν στὴ μνήμη μας στοιχεῖα ἀπὸ τὴν Μ.Ζ.: α) Ὁ λογότυπος **νηυσι κορωνίσι**¹⁷. (βλ. εἰκ. 6, 7, 9, 10, 17). Ὁ Μαρινᾶτος, τὸ μόνο ἰστιοπλοοῦν πλοῖο τοῦ στόλου τὸ ὀνομάζει «Πελειάδα» καὶ σημειώνει ὅτι τὸ μοτίβο του «ἀπεικονίζει ἵπταμένας περισσότερας, ἴσως ἵνα δηλώσουν τὴν ἐξαιρετικὴν ταχύτητα τοῦ

¹¹ M. NILSSON, ὁ.π., σ. 22, A. SEVERYNS, ὁ.π., σ. 75.

¹² CARLO GALLAVOTI, «Ὁ κατακλυσμὸς τῆς Θήρας εἰς τὰ Ὀμηρικὰ ἔπη», Παρνασσὸς 1973, σσ. 21-33, ΤΕΣΗ ΣΑΛΗ-ΑΞΙΩΤΗ, ὅπου καὶ στὴ σημ. 1, σ. 3, SARAH P. MORRIS, «A Tale of two Cities: The Miniature Frescoes from Thera and the Origins of Greek Poetry», AJA, 1989, σσ. 511-535, ὅπου καὶ βιβλιογραφία.

¹³ M. NILSSON, ὁ.π., σ. 22.

¹⁴ βλ. I. K. ΠΡΟΜΠΟΝΑΣ, ὅπου καὶ στὴ σημ. 6, σσ. 19-20.

¹⁵ βλ. I. K. ΠΡΟΜΠΟΝΑΣ, ὅπου καὶ στὴ σημ. 6, σ. 19.

¹⁶ βλ. Χ. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ, ὁ.π., σ. 247.

¹⁷ βλ. EBELING, *Lexicon Homericum*, Leipzig 1885, s.v. *Κορωνίς*. Ὁ Ebeling μεταφράζει «curvata et a proga et a puppi» καὶ τὴν σχετίζει νοηματικὰ μετὰ τὰ ὀρθόκραιρος καὶ ἀμφιέλισσα.

ἰστιοπλοοῦντος σκάφους...»¹⁸. Ἐμεῖς θὰ παρατηρήσομε ὅτι ἡ «Πελειὰς» τῆς Μ.Ζ. μᾶς παραπέμπει σὲ μία συνηθισμένη Ὀμηρικὴ ἔκφραση, ποὺ κατὰ τὴν γνώμη μας τώρα κατανοεῖται καλύτερα, δηλ. τὸν λογότυπο **νηυσι κορωνίσι**. Σύμφωνα μὲ τὰ Λεξικά, ἡ φράση σημαίνει «μὲ πλοῖα καμπύλα». Ἡ λέξη ὅμως **κορώνη** σημαίνει «θαλασσοπούλι», ἐνῶ τὸ χωρίο ε 66-67 εἶναι χαρακτηριστικό:

σκῶπές τ' ἴρηκές τε τανύγλωσσοί τε κορώναι

εἰνάλιαι, τῆσιν τε θαλάσσια ἔργα μέμηλεν.

Προφανῶς, τὴν ἴδια σημασία ἔχει ἡ λ. **κορώνη** καὶ στὰ χωρία μ418 καὶ ξ308, ὅπου ἡ περίφημη παρομοίωση τῶν ναυαγῶν **κορώνησιν: οἱ δὲ κορώνησιν ἴκελοι περὶ νῆα μέλαιναν / κύμασιν ἐμφορέοντο...**

Ἐδῶ ἀκριβῶς θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρομε τὴν παρατήρηση τῆς Τελεβάντου¹⁹, ποὺ δέχεται ὅτι ὑπάρχουν «κρεμαστὰ βράχια» (κι ἐμεῖς διερωτώμεθα: ἀπόκρημνοι βράχοι ἀκτῶν;) ἀνάμεσα στὰ πτηνὰ²⁰ τῆς «Πελειάδος».

Ὅλα τὰ ἀνωτέρω, νομίζομε ὅτι ὑποδεικνύουν ἄλλη ὀρθότερη ἐρμηνεῖα καὶ τοῦ ὄρου καὶ τοῦ ἀπεικονιζομένου στοιχείου. Εκείνο, ποὺ ὁ ζωγράφος ἤθελε νὰ δηλώσει μὲ τὴν ἀπεικόνιση τῶν ἵπταμένων πτηνῶν, ἐδήλωνε καὶ ὁ προομηρικὸς-μυκηναϊκὸς ἀοιδὸς μὲ τὸν λογότυπο **νηυσι κορωνίσι**, ὁ ὁποῖος θὰ πρέπει νὰ σημαίνει «μὲ ταχύτατα, ὅπως τὰ θαλασσοπούλια, καράβια». Επίσης, θεωροῦμε ὅτι τὸ πτηνὸ ποὺ ἀπεικονίζεται στὴν «Πελειάδα» εἶναι θαλασσοπούλι. (Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε τὴν ἄποψη τοῦ Nilsson²¹ –καὶ πολλῶν ἄλλων–, ποὺ ὑποστηρίζει ὅτι «οἱ λογότυποι εἶναι φιλολογικὰ πολὺ ξεπερασμένοι καὶ ἡ

¹⁸ Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Θήρα VI, σ. 41, Χ. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ, ὁ.π., σσ. 242-243.

¹⁹ Χ. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ, ὁ.π., σ. 228.

²⁰ L. MORGAN, *The miniature wall paintings of Thera*, pl. 94 καὶ 95.

²¹ M. NILSSON, ὅπου καὶ στὴ σσημ. 11.

σημασία τους δὲν ἦταν πιά καταληπτή οὔτε ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ραψωδοῦς). Ἡ παρομοίωση βέβαια ἐνὸς ταχύπλοου²² πλοίου μὲ πτηνό, συνήθως θαλασσοπούλι²³, εἶναι γνωστή. Ἔτσι τὸ **νηυσι κορωνίσι** τὸ θεωροῦμε συνώνυμο τοῦ **νηυσι θοῆσιν**. Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὸ **θοὸς** (ταχύς) ὑπάρχουν πολλὰ ἄλλα ἐπίθετα ποὺ προσδιορίζουν στὸν Ὅμηρο τὴν λ. **ναῦς** (περὶ αὐτῶν ἐν ἐκτάσει προσεχῶς). Ἐδῶ θὰ ἀναφέρομε ἓναν μόνον ἀκόμη σχετικὸ λογότυπο β'), τὸν **νεῶν ὀρθοκραιράων**. Ἡ λ. σύμφωνα μὲ τὰ Λεξικά σημαίνει «ὀρθόπλωρος», «ὄρεπανόγερτος». Καὶ ὅπως βλέπομε, ἡ Μικρογραφία. τῆς Δυτικῆς Οἰκίας τῆς Θήρας βρίθκει **νεῶν ὀρθοκραιράων**²⁴ – μηνοειδῶν, κατὰ τὴν Τελεβάντου (βλ. εἰκ. 6, 7, 9, 10, 17).

Στὴ συνέχεια παραθέτομε ὀρισμένα χωρία ἀπὸ τὸ Σ τῆς **Ἰλιάδος**, ποὺ, ὅπως φαίνεται, συνάπτονται θεματικὰ μὲ τὴν Βόρεια Ζωφόρο τῆς Μικρογραφίας βλ. εἰκ. 6, 7, 8, 14, 15, 16), τῆς Δυτικῆς Οἰκίας τῆς Θήρας. Τὰ χωρία αὐτὰ εἶναι:

Σ 490: **Ἐν δὲ δῦω ποίησε πόλεις μερόπων ἀνθρώπων**

.....

Σ 497: **λαοὶ δ' εἰν' ἀγορῇ ἔσαν ἀθρόοι· ἔνθα δὲ νεῖκος
ώρῳρει**

Σ 502: **λαοὶ δ' ἀμφοτέροισιν ἐπήπυον, ἀμφὶς ἀρωγοί·**

.....

Σ 505: **σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χέρσ' ἔχον ἡεροφώνων·**

.....

²² Στὸν Ὅμηρο (η36) τὰ πλοῖα τῶν Φαίακων χαρακτηρίζονται: **τῶν νέες ὠκεῖαι ὡς εἰ
πτερόν ἢ νόημα** (δηλ. γρήγορα σὰν τὸ φτερό καὶ σὰν τὴ σκέψη). Ἐπίσης πβ. καὶ λ125 καὶ
ψ272, ὅπου: **έρετμά, τά τε πτερὰ νηυσι πέλονται** (δηλ. τὰ κουπιὰ χαρακτηρίζονται ὡς φτερὰ
τῶν караβιῶν).

²³ Ι. ΓΡΥΠΑΡΗ, Ἄπαντα τὰ πρωτότυπα μὲ τὰ μικρὰ μεταφράσματα, ἔκρινε Γ. Βαλέτας,
Ἀθήνα ²1967, σ. 577. Πβ. Ι. Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, *Μελέτες καὶ ἄρθρα*, Θεσσαλονίκη 1971, σ. 271.

²⁴ Χ. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ, ὁ.π., σ. 239.

Σ 509: *Τὴν δ' ἑτέρην πόλιν ἀμφὶ δὺω στρατοὶ εἶατο λαῶν τεύχεσι
λαμπόμενοι*.....

Σ 514: *Τεῖχος μὲν ῥ' ἄλοχοί τε φίλοι*.....

Σ 520-522: *οἱ δ' ὅτε δὴ ῥ' ἴκανον ὄθι σφίσιν εἶκε λοχῆσαι,
ἐν ποταμῷ, ὄθι τ' ἀρδμὸς ἔην πάντεσσι βοτοῖσιν,
ἐνθ' ἄρα τοίγ' ἴζοντ' εἰλυμένοι αἶθοσι χαλκῷ*.....

.....
Σ 524-525: *δέγμενοι ὀππότε μῆλα ἰδοίατο καὶ ἔλικας βοῦς.
οἱ δὲ τάχα προγένοντο, δὺω δ' ἅμ' ἔποντο νομῆες
.....δόλον δ' οὔτι προνόησαν.*
.....

Σ 533-537: *στησάμενοι δ' ἐμάχοντο μάχην ποταμοῖο παρ' ὄχθας,
βάλλον δ' ἀλλήλους χαλκήρεσιν ἐγχείησιν.
ἐν δ' Ἔρις, ἐν δὲ Κυδοιμὸς ὀμίλεον, ἐν δ' ὀλοὴ Κῆρ,
ἄλλον ζῶν ἔχουσα νεούτατον, ἄλλον ἄουτον, ἄλλον
τεθνηῶτα (...).*

Ἄς κοιτάξουμε τώρα τὴν εἰκόνα τῆς B.Z. (βλ. εἰκ. 2) καὶ ἄς
προσπαθήσουμε νὰ τὴν περιγράψουμε –ξεκινώντας ἀπὸ δεξιὰ πρὸς
ἀριστερά–, χρησιμοποιώντας κατὰ λέξη τὴν μετάφραση τῶν
ἀντιστοίχων στίχων τοῦ Σ *Ἰλιάδος*. Βλέπουμε, λοιπόν, ὅτι:

Σ 509-510 (μετάφραση): *Στὴν ἄλλη* (στὴν δεξιὰ) *πολιτεία* (ὡς γνωστὸν
καὶ στὸ Σ τῆς *Ἰλιάδος* καὶ στὴ ζωφόρο περιγράφονται ἀρκετὲς
πολιτεῖες) *γύρω κάθονταν δύο στρατεύματα ποῦ ἄστραφταν μὲ
τὰ ἄρματα τους* (...)

Σ 514-515 (μετάφραση): *Πάνω στὸ τεῖχος στέκονταν* (καὶ τους
παρατηρούσαν ἢ τὸ ὑπερασπίζονταν;) *οἱ γυναῖκες τους* (...).

Ἀνατρέχουμε στὴν Τελεβάντου, ὁ.π., σ. 66, ὅπου: «πάνω στὴν στέγη
τοῦ δεξιοῦ κτίσματος προβάλλουν τὰ κεφάλια δύο γυναικείων μορφῶν.
Ἡ μορφή A 15 κοιτάζει πρὸς τὰ δεξιὰ», ἐνῶ ὅλες οἱ ἄλλες πρὸς τὰ
ἀριστερά, γεγονός που σημαίνει ὅτι κάτι συμβαίνει πράγματι *ἀμφὶ* τὴν
πόλιν, ὅπως λέει καὶ ὁ Ὅμηρος στὸ Σ 509. Καὶ ἐπὶ πλέον: «πίσω τῆς

σώζεται μαύρη γραμμή από το περίγραμμα της κατατομής του προσώπου ακόμη μιᾶς γυναικείας μορφής της A 52». (Βέβαια, ἐπειδὴ ἀφ' ἑνὸς ἡ διατήρηση τῆς πόλης. στὴν B.Z. εἶναι ἀποσπασματική, καὶ ἀφ' ἑτέρου ὁ Ὅμηρος εἶναι ποιητικὸ κείμενο, δὲν ὑποστηρίζομε ὅτι πάνω στὴν πόλη II θὰ βρίσκονταν ἀποκλειστικὰ καὶ μόνον γυναῖκες· ὅμως αὐτὸ ποὺ βλέπομε μὲ σιγουριά -σὲ ὅ,τι ἔχει περισωθεῖ ἀπὸ τὴν πόλη II-, εἶναι πράγματι μόνον γυναῖκες).

Σ 520-526 (μετάφραση): **Κι ὅταν ἔφθασαν ἐκεῖ ποὺ τοὺς ταίριαζε νὰ κρυφτοῦν παραμονεύοντας, στὸν ποταμὸ ὅπου ὑπῆρχε πηγᾶδι γιὰ νὰ ποτίζονται ὅλα τὰ ζῶα τῆς βοσκῆς κάθισαν σκεπασμένοι μὲ τὰ λαμπρὰ τους χάλκινα ὅπλα (...), περιμένοντας πότε θὰ δοῦν τὰ πρόβατα καὶ τὰ βόδια μὲ τὰ γυριστὰ κέρατα. Ἐκεῖνα δὲ πρόβαλαν καὶ τὰ ἀκολουθοῦσαν δύο βοσκοὶ (...). Τὸν δόλο δὲν τὸν εἶχαν ἀντιληφθεῖ (...).**

Ἐδῶ, πλέον, περιπτύχει κάθε εἴδους σχολιασμός, διότι ἡ εἰκόνα μιλάει ἀπὸ μόνη της. Ἔχομε πλήρη ταύτιση τῶν διαλαμβανομένων στὴν B.Z. καὶ στὸ Σ Ἰλιάδος. Ὄντως, ἀπεικονίζεται ἐναργέστερα (βλ. εικ. 15) ὁ **ἀρδμὸς πάντεσι βοτοῖσιν**, οἱ στρατιῶτες **εἰλυμένοι αἶθοπι χαλκῶ**, τὰ **μῆλα** καὶ οἱ **ἔλικες βόες**. Κι ἀκόμη ὄντως **νομῆες**, οἱ ὅποιοι πράγματι **ἔποντο** καὶ σίγουρα **δόλον δ' οὐ τι προνόησαν**, (παρ' ὅτι εἶχαν ἀκριβῶς μπροστὰ στὰ μάτια τους τὸν **αἶθοπα χαλκό**).

Στὴ συνέχεια βλέπουμε (βλ. εικ. 15) ὅτι:

Σ 533-537 (μετάφραση): **Στάθηκαν καὶ ἄρχισαν νὰ πολεμοῦν κοντὰ στὶς ὄχθες τοῦ ποταμοῦ, καὶ ἔρριχναν ὁ ἕνας στὸν ἄλλο μὲ τὰ δόρατά τους ποὺ εἶχαν στὴν ἄκρη χαλκό. Ἀνάμεσά τους ἦταν ἡ Ἐριδα καὶ ἡ Ταραχὴ καὶ ἡ ὀλέθρια Μοίρα τοῦ θανάτου, κρατώντας ἄλλον ζωντανὸ μόνις πληγωμένον, ἄλλον ἀπλήγωτο, ἄλλο πάλι τραβοῦσε νεκρὸ ἀπὸ τὰ δύο πόδια (...).**

Καὶ πράγματι στὴν Β.Ζ. καὶ στὸν ἴδιο «μεσημβρινὸ» μὲ τὰ προηγούμενα ἀποδίδεται μία βιαιότατη σκηνὴ ναυμαχίας²⁵ στὴν θάλασσα ποὺ βρισκόταν ἔξω ἀπὸ τὰ τενάγη²⁶ τῆς πόλης II. Βλέποντας τὴν **συγκλονιστικὰ φονικὴ ἀπεικόνιση τῆς ναυμαχίας εἶναι σὰν νὰ ἀκοῦμε τὸν ποιητικὸ ὀλοφυρμὸ τοῦ Ὀμήρου** στὴν κορύφωση τῆς τραγικότητος τοῦ γεγονότος. Καὶ τί ἄλλο ἤχει στὰ αὐτιά μας, ἀντικρύζοντας «τὴν καταπλησσοῦσης δεξιότητος σκηνὴ τῶν ναυαγῶν»²⁷, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν ἀντίλαλο μιᾶς **δραματικῆς περιγραφῆς θανατικοῦ, (ἄλλον ζῶν ἔχουσα νεούτατον, ἄλλον ἄουτον, ἄλλον τεθνηῶτα...)**.

Καὶ ὅλα αὐτὰ συνέβησαν σὲ μιὰ μόνο πλευρὰ τῆς ζωφόρου, στὸν Βόρειο τοῖχο καὶ σὲ μιὰ διηγηματικὴ ἐνότητα τοῦ κειμένου, ἀπὸ τὸ Σ509-Σ537, καὶ μάλιστα σὲ συμφυρμό.

Ἐδῶ παρατηρεῖται καὶ εἰκονιστικὸς **συμφυρμὸς καὶ ποιητικὸς καὶ μάλιστα καὶ κατ' ἀναλογίαν καὶ κατὰ θέσιν**.

Πρῶτα ὁ ἀρδμὸς, οἱ ἔλικες βόες καὶ ἡ πολιορκία στὸ κείμενο, **επάνω** καὶ στὴν τοιχογραφία. **Ἵστερα**, ἡ Ἔριδα καὶ ἡ Ταραχὴ καὶ ἡ Ὀλέθρια Μοῖρα τοῦ Θανάτου στὸ κείμενο, **κάτω** καὶ στὴν τοιχογραφία.

Ὅπως εἶδαμε, **τὸ μόνο ποὺ ἐπράξαμε προκειμένου νὰ περιγράψουμε τὴν εἰκόνα, ἦταν νὰ παραθέσουμε κατὰ λέξιν τὴν μετάφραση τῶν στίχων τοῦ Ὀμήρου. Κι ὅλα αὐτὰ ἀπὸ ἓνα μόνον κείμενο καὶ ἀπὸ μιὰ μόνο εἰκόνα.**

²⁵ Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, Θήρα VI, σ. 32, ὅπου: «ἂν πρόκειται περὶ ναυμαχίας ἢ ναυαγίας εἶναι ἀβέβαιον, ἀλλὰ τὸ πρῶτον εἶναι πιθανώτερον».

²⁶ Χ. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ, ὁ.π., σ. 226, ὅπου αὐτὰ τὰ χαρακτηριστικὰ μαῦρα στοιχεῖα ἀνάμεσα στὴ θάλασσα καὶ τὸ κτίσμα Κ₁ τὰ θεωρεῖ βράχια σὲ κάτοψη. Ἐμεῖς θεωροῦμε ὅτι ἀποτελοῦν κάποιου εἴδους ἰδιαίτερο γεωγραφικὸ στοιχεῖο, ἴσως τενάγη, προσχώσεις κ.λπ.

²⁷ Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ὁ.π., σ. 36.

Ἐπίσης ἀναφέρομε ὅτι ἤδη ἔχουν γίνει συσχετίσεις τοῦ θέματος μὲ τὸ ἀργυρὸ Ρυτὸ καὶ τὸ Λίθινο ἀγγεῖο τῆς Ἐπιδαύρου²⁸, (ταυτίσεις ποὺ μᾶς φέρουν ἐγγύτερα στὸν Ὅμηρο).

Στὸ σημεῖο πλέον αὐτό, προκειμένου νὰ συμπληρώσουμε τὸ puzzle τῆς Β.Ζ., θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρομε τὴν γνώμη τοῦ Ι. Θ. Κακριδῆ²⁹, «περὶ τοῦ τρόπου εἰσαγωγῆς ἐκάστου νέου θέματος στὴν ραψωδία, ὁ ὁποῖος σημειώνει: «Τὰ θέματα εἰσάγονται μὲ τυπικὸ τρόπο. Μὲ τὴν ἐπανάληψη τοῦ ἰδίου ρήματος, ὅταν μάλιστα τοῦτο βρίσκεται στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου ὑπογραμμίζεται κάθε φορὰ ἢ μετάβαση στὸ νέο θέμα καὶ ἡ περιγραφή ὀργανώνεται σὲ εὐσύνοπτα κεφάλαια». Καὶ ὁ Ὅμηρος, στὸ Σ *Ἰλιάδος*, χρησιμοποιεῖ τὰ ρήματα *ἔτευξε*, *ἐποίησε*, *ἐτίθει* (= ἔφτιαξε, ἐνν. ὁ Ἥφαιστος) στὴν ἀρχὴ τῶν στίχων Σ 483, Σ 490 (ὅπου ἀρχίζει ἐπομένως κατὰ τὸν Κακριδῆ τὸ θέμα μας), Σ 542 (ὅπου τελειώνει, ἐπομένως, κατὰ τὸν Κακριδῆ τὸ θέμα μας), Σ 550, Σ 561, Σ 573, Σ 528, Σ 606. Κατὰ συνέπεια, ἂν ἀκολουθήσουμε τὸ χνάρι ποὺ μᾶς ὑποδεικνύει ὁ Κακριδῆς, προκειμένου νὰ ὀλοκληρώσουμε «τὸ εὐσύνοπτον σύνολον» τοῦ θέματος, θὰ πρέπει νὰ ξεκινήσουμε ἀπὸ τὸ Σ 490 καὶ νὰ ἐξετάσουμε, ἂν καὶ σ' αὐτὸ τὸ κομμάτι τῆς ὀμηρικῆς περιγραφῆς συνεχίζουν νὰ ἀνιχνεύονται ταυτίσεις στίχων τοῦ Σ *Ἰλιάδος* μὲ στοιχεῖα τῆς Β.Ζ.

Ξεκινᾶμε (βλ. εἰκ. 6, 7, 8, 14, 16), λοιπόν, καὶ πάλι ἀπὸ τὸν Ὅμηρο:

Σ 490: *Ἐν δὲ δύω ποίησε πόλεις μερόπων ἀνθρώπων*

Σ 497: *λαοὶ δ' εἰν ἀγορῇ ἔσαν ἀθρόοι· ἔνυα δὲ νεῖκος*

²⁸ Β. ΛΑΜΠΡΙΝΟΥΔΑΚΗΣ, «Ἐπίδαυρος. Ἱερὸν Μαλεάτου Ἀπόλλωνος», στὸν τόμο: Τὸ ἔργον τῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας κατὰ τὸ 1975, σ. 105, εἰκ. 102, Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, ὁ.π., σ. 533, Χ. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ, ὁ.π., σ. 295.

²⁹ Ι. Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, «Φανταστικαὶ ἐκφράσεις», στό: Ἡ βιβλιοθήκη τοῦ φιλολόγου, 10, 1965, σ. 59.

ώρῳρει.....

Σ 502: *λαοὶ δὲ ἀμφοτέροισιν ἐπήπυον, ἀμφὶς ἀρωγοί·*

.....

Σ 504-505: *ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ,*

σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χέρσ' ἔχον ἡεροφώνων·

.....

Ἀπὸ τὸ Σ 509 καὶ ὡς τὸ Σ 537 ἔχομε ἤδη κάνει τὶς σχετικὲς ταυτίσεις. Ἄς κοιτάξομε τώρα καὶ πάλι τὴν Β.Ζ. (βλ. εἰκ. 1) καὶ ἄς προσπαθήσομε (σύμφωνα μὲ τὴ μέθοδό μας), νὰ τὴν περιγράψομε, χρησιμοποιώντας αὐτούσια τὴν κατὰ λέξη μετάφραση τῶν ἀντιστοίχων στίχων τοῦ Σ. *Ἰλιάδος*.

Σ 490 (μετάφραση): *Ἔφτιαξε πάνω της* (ἐνν. στὴν Ἀσπίδα) *καὶ δύο πολιτεῖες θνητῶν ἀνθρώπων ὁμορφες.*

Ὅπως βλέπομε (βλ. εἰκ. 7, 8), τὴν μία πόλη, δηλαδὴ τὴν δεύτερη, ἤδη τὴν ταυτίσαμε, Σ 509 = πόλη II. Ἡ πρώτη πόλη δὲν φαίνεται στὴν Β.Ζ., ὅμως τὸ σημεῖο, ὅπου πιθανῶς, κατὰ τὴν ὁμηρικὴ περιγραφή, θὰ ἔκειτο αὐτὴ ἡ πόλη, εἶναι κατεστραμμένο. Στὴ Β.Ζ. ὑπάρχει κενό, ὅποτε τίποτε δὲν ἀποκλείει πρᾶγματι νὰ ὑπῆρχε μία πόλη ἀπεικονισμένη ἐκεῖ ἄς τὴν ὀνομάσομε πόλη IIα. (Ἐνῶ, ὅσον ἀφορᾶ στὴ γενικότερη ἀποκατάσταση τῆς Β.Ζ., θὰ ἀναφερθοῦμε διεξοδικὰ προσεχῶς).

Συνεχίζοντας νὰ παρακολουθοῦμε τὴν ὁμηρικὴ περιγραφή, βλέπομε (βλ. εἰκ. 14, 16) ὅτι:

Σ 497 (μετάφραση): *οἱ ἄνδρες ὅμως ἦταν στὴν ἀγορὰ μαζεμένοι ὅλοι, ὅπου καὶ ὑπῆρχε διχογνωμία (...).*

Σ 502 (μετάφραση): **Οἱ ἄνθρωποι φώναζαν ἐπιδοκιμαστικὰ καὶ γιὰ τοὺς δύο, μισοὶ μὲ τὸ μέρος τοῦ ἑνός, μισοὶ μὲ τοῦ ἄλλου.**

Ἐδῶ ἀρκεῖ νὰ ἀναφέρομε τὰ λόγια τοῦ Μαρινάτου³⁰, ὁ ὁποῖος χαρακτηριστικὰ λέγει: «Ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου ἐξελίσσεται μία σκηνὴ ἧς τὸ νόημα δὲν εἶναι σαφές. Διαφορὰ ἐνδύσεως, μείζονα καὶ ἐλάσσονα παραστήματα καὶ ζωηραὶ χειρονομίαι ὑποδηλοῦσι τὴν ἕξαψιν τῶν πνευμάτων καὶ τὸ κρίσιμον τῆς ὥρας». Ἄν τώρα ἀνατρέξομε στὸν Ὅμηρο καὶ στὸ περιεχόμενον τῶν ἐνδιαμέσων στίχων (Σ 498-501, ὅπου ἐπιχειρήματα καὶ ἀντεπιχειρήματα φιλονικούντων), οἱ ὁποῖοι ἀφοροῦν κυρίως σὲ **στιχομυθίες μεταξὺ τῶν παρισταμένων**, καὶ οἱ ὁποῖες προφανῶς εἶναι **ἀδύνατον νὰ παρασταθοῦν μὲ εἰκόνες**, ἀγόμεθα καὶ πάλι στὸ ἴδιο συμπέρασμα· ὅτι πράγματι ὑπάρχει στενὴ σχέση, ἂν ὄχι ταύτιση, ἀνάμεσα στὰ «ἐξιστορούμενα» καὶ στὰ «ἰστορούμενα».

Ὅπως εἶδαμε, τὸ μόνο ποὺ ἐπράξαμε, προκειμένου νὰ περιγράψομε τὴν Β.Ζ., ἦταν ἡ παράθεση τῆς κατὰ λέξη μετάφρασης τῶν ταυτιζομένων στίχων τοῦ Ὀμήρου. Ἄν λοιπὸν αὐτὸ καὶ μόνο δὲν ἀποτελεῖ ἐπαρκῆ ἔνδειξη γιὰ τὰ προτεινόμενα, τότε φοβούμεθα ὅτι δὲν θὰ μπορούσαμε νὰ προσκομίσουμε τίποτε καλύτερο.

[Ἀφήνομε γιὰ τὸ τέλος τοὺς στίχους Σ 504-505, ὅπου (σὲ μετάφραση): **μέσα στὸν ἱερὸ κύκλο ἐκρατοῦσαν στὰ χέρια τοὺς τὰ ραβδιὰ τῶν κηρύκων (...)**, γιατί ἐδῶ θὰ εἶχαμε νὰ προβάλουμε μίαν ἀντίρρηση ὡς πρὸς τὴν τελευταία ἀποκατάσταση τῆς Β.Ζ. ἀπὸ τὴν κ. Τελεβάντου. Νομίζομε ὅτι ἡ ἀποκατάσταση πλοίου (μὲ ἐρωτηματικό, εἶναι ἀλήθεια) κάτω ἀπὸ τὶς μορφές Α 10 καὶ Α 11 δὲν εἶναι πειστική. Ἡ ἴδια δέχεται³¹, ὅτι τὸ τεμάχιο Β 28 παριστᾷ βουνό. Οἱ μορφές Α 10 καὶ Α 11 φοροῦν ποδῆρεις χιτῶνες, ὅπως καὶ οἱ ὑπόλοιποι τῆς «συνέλευσης ἐπὶ τοῦ λόφου», καὶ μάλιστα ὁ ἕνας ἀπὸ αὐτοὺς (ὁ Α 10) κρατεῖ ὄντως

³⁰ Σ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, ὁ.π., σ. 32.

³¹ Χ. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ, ὁ.π., σ. 48.

ραβδί στο χέρι του, ὅπως δηλαδή ἀκριβῶς περιγράφεται στο Σ 505. Ἐπομένως, θεωροῦμε σωστότερο στο σημεῖο αὐτὸ νὰ ἀποκατασταθεῖ βουνὸ (ὅπως καὶ τὸ ὑπόλοιπο) μὲ –ἐπ’ αὐτοῦ– ἀνθρώπους φέροντες ποδήρεις χιτῶνες. Μὲ αὐτὴ τὴν ἀποκατάσταση, πράγματι, σχηματίζεται ἕνας κύκλος ἀνδρῶν, καὶ ἐπαληθεύεται, ὄντως, ἀπὸ τὸν Α10 ὁ στίχος Σ 505 (**σκῆπτρα δὲ κηρύκων ἐν χέρσ’ ἔχον ἡεροφώνων**)].

Βεβαίως, πρέπει νὰ καταστήσομε σαφὲς ὅτι δὲν ὑποστηρίζομε πῶς ὁ ζωγράφος τῆς Β.Ζ. εἶχε κατὰ νοῦν τοὺς συγκεκριμένους στίχους τοῦ Ὅμηρου, ὅταν συνέθετε τὸ ἔργο του. Κάθε ἄλλο. Ὑποστηρίζομε ὅτι εἶχε ὑπ’ ὄψη του **στίχους προομηρικῶν ποιητῶν ἢ λαϊκῶν διηγήσεων καὶ ἴσως μύθων**, ἥδη, στὴν ἐποχὴ του· στίχους ὅμως, ποὺ ἀναφέρονταν στο σχετικὸ θέμα καὶ ποὺ ὑπόκεινται καὶ καὶ στὴν ὀμηρικὴ ποίηση. Καὶ ἐπὶ πλέον θεωροῦμε, ὅτι οἱ ταυτίσεις ποὺ ἐπιχειρήσαμε ἀποτελοῦν ἕνα ἀκόμη ἰσχυρὸ ἐπιχείρημα - καὶ γιὰ τὴν φιλολογικὴ ἔρευνα-, πρὸς τὴν κατεύθυνση ὅτι πράγματι **τὸ ὑπόστρωμα τῆς ὀμηρικῆς ποίησης φθάνει ὡς τὴν υστεροκυκλαδικὴ ἐποχὴ** τῆς Μ.Ζ. (Ἡ χρονολόγησις δὲ τῆς μικρογραφίας, μπορεῖ νὰ φθάνει καὶ στο 1700 π.Χ.).

Τέλος, εἰς ἐπίρρωση τῶν ὅσων ὑποστηρίζομε, θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρομε τὶς γνώμες τῶν Lesky καὶ Ι. Θ. Κακριδῆ, οἱ ὁποῖοι συσχετίζουν τὴν περιγραφὴ τῆς Ἀσπίδας τοῦ Ἀχιλλέως, στο Σ **Ἰλιάδος**, μὲ **ἐκφράσεις** κατὰ τὴν ἔννοια ποὺ δίδει ὁ Φιλόστρατος στὸν ὄρο (δηλ. περιγραφὴ πραγματικῶν ἔργων τέχνης). Ἀναφέρεται, λοιπόν, στο μελέτημα τοῦ **Ι. Θ. Κακριδῆ**³², ὁ ὁποῖος τὴν **σχολίασε κατὰ προφητικὸ τρόπο**, πρὶν κὰν ἀκόμη ἀποκαλυφθεῖ ἡ τοιχογραφία: «Πρέπει ὁ Ὅμηρος, ὅταν συνέθετε τὴν Ἀσπίδα, νὰ εἶχε στὸν νοῦ του μνημεῖα τῆς τέχνης πραγματικά· τὴν ἴδια ὥρα ὅμως, καθὼς ἐπιχειροῦσε νὰ μετατρέψει τὸ ὄραμα σὲ στίχους, ἔδωσε στὸν ἑαυτό του τὸ δικαίωμα

³² Ι.Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, ὁ.π., σ. 55.

νά ανασυνθέσει ελεύθερα τὴν προϊστορία τῆς εἰκόνας». Καὶ ἄλλοῦ: «Προτείνω τὶς περιγραφές ποὺ ἀναφέρονται σὲ ἔργα τέχνης ελεύθερα ἐπινοημένες νὰ τὶς ὀνομάζουμε φανταστικὲς ἐκφράσεις». Ὅπως βλέπομε, τὸ αἰσθητήριο τοῦ μεγάλου φιλολόγου ὁδήγησε τὸν Ι. Θ. Κακριδῆ πολὺ κοντὰ στὴν πραγματικότητα. Ἀντελήφθη ὅτι τὸ Σ *Ἰλιάδος* ἀποτελεῖ ὄντως **ἔκφραση**, μὲ τὴν κυριολεκτικὴ ἔννοια τῆς ἀρχαίας ὀρολογίας. Ἐπειδὴ ὅμως δὲν εἶχε ὑπ' ὄψη του κανένα ἀρχαῖο εἰκαστικὸ παράλληλο, υἱοθέτησε τὸν ὄρο φανταστικὴ ἔκφραση καὶ τὸν τεκμηρίωσε³³ μὲ σύγχρονα ἀντίστοιχα. Νά, ὅμως, ποὺ τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου ἀποκάλυψε ἓνα ἀπὸ τὰ πολλὰ, πιθανόν, προσόμοια ἔργα τέχνης (πρβλ. παραλλαγές ἔπους *Διγενῆ Ἀκρίτη*, σὲ ποίηση καὶ ζωγραφικὴ). Ἐξάλλου, στὰ λεγόμενα τοῦ Ι. Θ. Κακριδῆ: «Ὅταν πιστοποιοῦνται τόσες ὁμοιότητες ἀνάμεσα στὴν Ἀσπίδα καὶ στὶς σημερινὲς λαϊκὲς περιγραφές, δὲν εἶναι, νομίζομε, πολὺ τολμηρὸ νὰ δεχθοῦμε πὼς ὁ Ὅμηρος πῆρε ἀφορμὴ γιὰ τὴν δικιά του ἔκφραση ἀπὸ τὴν σύγχρονή του λαϊκὴ ποίηση», ἐμεῖς πλειοδοτοῦμε, ὑποστηρίζοντας ὅτι καὶ ὁ Ὅμηρος καὶ ὁ ζωγράφος τῆς Μ.Ζ. πῆραν ἀφορμὴ ἀπὸ τὶς σύγχρονες τοὺς λαϊκὲς διηγήσεις, ποὺ στὴν περίπτωσι αὐτὴ ἀποδεικνύονται διαχρονικὲς. Εἶναι ἐνδεχόμενον, μάλιστα, ὁ ζωγράφος τῆς Β.Ζ., λόγῳ χρονικῆς ἀπόστασις, νὰ βρίσκειται ἐγγύτερα σὲ κάποιον πραγματικὸ γεγονός, τὸ ὁποῖο ἀπὸ στόματος σὲ στόμα κατέληξε νὰ γίνῃ ἐπικὴ διήγησι³⁴.

Ὁ Lesky³⁵, ἐπίσης, ὑποστηρίζει ὅτι: «Ἄν δοκιμάζαμε νὰ τοποθετήσομε τὶς μορφές τῶν σκηνῶν αὐτῶν (δηλ., ἐν προκειμένῳ, ἀγορᾶς-πολιορκίας) μέσα στὸν ὑποθετικὸν τοὺς χῶρον, θὰ καταλήγαμε σὲ μιὰ καλοζυγισμένη ἀντιθετικὴ διάταξι». Αὐτὰ ἀκριβῶς τὰ ἐπίσης

³³ Ι.Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, ὁ.π., σ. 57.

³⁴ L. MORGAN, ΑΕ, 1983, σ. 90. Ἐπίσης γιὰ ἄλλες ἀπόψεις βλ. Χ. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ, ὁ.π., σσ. 279-281.

³⁵ Ι. Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, ὁ.π., σ. 55, σημ. 1.

προδρομικά λόγια, πιστεύουμε ότι βρίσκουν πλήρη εφαρμογή στην Β.Ζ. Αὐτοῦ τοῦ εἴδους, ὅμως, τὴν αἰσθητική, πλέον, ἀνάλυση³⁶, τὴ «στατική παραλληλία» τῆς εἰκόνος (τῆς Β.Ζ.) στὴν «κινούμενη μεταλληλία» τῆς δράσης (στίχοι *Ἰλιάδος*) θὰ τὴν ἀποτολμήσουμε σὲ προσεχῆ ἐργασία. Γιὰ τὴν ὥρα ἀρκούμεθα στὴν φιλολογικὴ τεκμηρίωση³⁷, ἢ ὅποια –θὰ πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε– εἶναι ἀρκετὰ τολμηρή.

Ἐκτὸς ὅμως ἀπὸ τὴν Μικρογραφικὴ Ζωφόρο τῆς Θήρας, **συσχετίσεις μὲ ἄλλα Ὀμηρικὰ χωρία** ἀνακαλοῦν στὴ μνήμη ἐντυπώσεις καὶ μακρινούς ἀπόηχους καὶ ἀπὸ ἄλλα γεγονότα, ποὺ προσόμοιά τους ἔχουν ἐπανειλημμένα ἐκτυλιχθεῖ στὸ νησί τῆς Σαντορίνης (ἢ πρόκειται γιὰ ἕναν ἀκόμη συμφυρμό;).

Ἔτσι, λοιπόν, θὰ σταθοῦμε σὲ ὀρισμένα ὀμηρικὰ χωρία, ποὺ πιστεύουμε ὅτι παραπέμπουν σὲ εἰκόνες ἀπὸ τὴν μεγαλύτερη προϊστορικὴ ἔκρηξη τοῦ ἠφαιστείου τῆς Θήρας, ἢ ὅποια χρονολογεῖται πρὸ τοῦ 1500 π.Χ. (1700 π.Χ.;). Δὲν ἀγνοοῦμε ὅτι ὁ Μαρινᾶτος³⁸ στὸ Β΄ Διεθνὲς Κρητολογικὸ Συνέδριο εἶχε κάνει τὴν ἐξῆς παρατήρηση: «Ἐπειδὴ ὁ λόγος περὶ παραδόσεως πρέπει νὰ τονισθῆ ἑνταῦθα, ὅτι αἱ παλαιότατα ἱστορικὰ ἀναμνήσεις τοῦ ἔθνους τῶν Ἑλλήνων δὲν φθάνουν πέραν τοῦ 1300-1400 π.Χ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον δὲν εἶναι περιέργον, ὅτι οὐδὲν ἴχνος τῆς τρομερᾶς ἐκρήξεως διετηρήθη στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους. Ὑπάρχει μία μελέτη (τοῦ Henning) ἔνθα ὁ Τάλως ἐρμηνεύεται ὡς ἠφαιστειακὴ μορφή καὶ ἐπαναλαμβάνονται ὅσα καὶ ἐγὼ

³⁶ ΕΦΗ ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, «Οἱ τοιχογραφίες τῆς Θήρας σὲ σχέση μὲ τὴ Μινωικὴ Κρήτη», Πεπραγμένα τοῦ Δ΄ Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Α΄, Ἀθήνα 1981, σ. 486.

³⁷ ΒΛ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΣΤ. ΚΟΡΡΕ, «Παραστάσεις προσφορᾶς ἱερᾶς ἐσθῆτος καὶ ἱεροῦ πέπλου καὶ τὰ περὶ αὐτὰς προβλήματα καὶ συναφῆ ἔργα», Πεπραγμένα τοῦ Δ΄ Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Α΄, Ἀθήνα 1981, σ. 659, ὅπου: «Πάντως, εὐχῆς ἔργον εἶναι νὰ ἀναληφθῆ ἐκτενεστέρα ἢ ἔρευνα τοῦ συνόλου παραστάσεων τελετουργιῶν τοῦ αἰγαίου χώρου τῆ βοήθεια καὶ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς γραπτῆς παραδόσεως, κλπ.».

³⁸ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, «Τὸ ἠφαιστεῖον τῆς Θήρας καὶ οἱ πολιτισμοὶ τοῦ Αἰγαίου», Πεπραγμένα τοῦ Β΄ Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Α΄, Ἀθήνα 1968, σ. 209.

διετύπωσα περὶ Θήρας καὶ καταστροφῆς τῆς Κρήτης. Δὲν ὑπάρχει ὅμως ἀπόδειξις περὶ τούτου». Ὅπως ἤδη προαναφέραμε καὶ υποστηρίξαμε, ὅμως, εἶναι πιθανὸν στὰ ὁμηρικὰ ἔπη νὰ ἀπαντοῦν στοιχεῖα ποὺ νὰ χρονολογοῦνται ἀκόμη παλαιότερα· λογικὸ εἶναι, συνεπῶς, νὰ ἀναζητήσῃ καὶ νὰ βρεῖ κανεὶς σ' αὐτὰ τὸν ἀπόηχο ἐνὸς τόσο συγκλονιστικοῦ γεγονότος, ὅπως ἐκείνη ἢ προϊστορικὴ ἔκρηξη τοῦ ἠφαιστείου τῆς Θήρας. Ὅρισμένα δὲ χωρία ἀπὸ τὴν **Ὀδύσσεια** εἶναι ἐρευνητέα, ὅπως: Τὸ πρῶτο χωρίο ἀπὸ τὰ χωρία αὐτὰ ἀποτελεῖ μέρος τῆς συνομιλίας ἀνάμεσα στὸν Ἀλκίνοο, βασιλιὰ τῶν Φαιάκων καὶ στὸν Ὀδυσσεά, ὅταν ὁ τελευταῖος ἔφθασε ἰκέτης στὴ χώρα τους, τὴ Σχερία, καὶ τοὺς παρακάλεσε νὰ τὸν μεταφέρουν³⁹ στὴν Ἰθάκη, πράγμα ποὺ ἐκεῖνοι ἔκαναν εὐχαρίστως, προκαλώντας ἔτσι τὴν ὀργὴ καὶ τὴν ἐκδίκηση τοῦ Ποσειδῶνα⁴⁰. Διηγεῖται λοιπὸν ὁ Ἀλκίνοος στὸ Ο 564-569.

ἀλλὰ τόδ' ὡς ποτὲ πατρὸς ἐγὼν εἰπόντος ἄκουσα

Ναυσιθόου, ὃς ἔφασκε Ποσειδάων' ἀγάσασθαι

ἡμῖν, οὐνεκα πομποὶ ἀπήμονές εἰμεν ἀπάντων.

Φῆ ποτε Φαιήκων ἀνδρῶν εὐργέα νῆα

ἐκ πομπῆς ἀνιούσαν ἐν ἠεροειδέι πόντῳ

ραΐσασθαι, μέγα δ' ἦμιν ὄρος πόλει ἀμφικαλύψειν

[μετάφραση: **Μὰ γιὰ τοῦτο, ἔτσι ἄκουσα κάποτε ποὺ μίλησε ὁ πατέρας μου Ναυσίθοος, κι εἶπε ὅτι ὁ Ποσειδῶνας μᾶς φθονεῖ**

³⁹ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, «Αἱ Κυκλάδες ὡς παράγων τοῦ Μεσογειακοῦ Πολιτισμοῦ», Λαογραφία 1962, Β', σ. 234, ὅπου ἀναφέρει: «τοὺς Κυκλαδίτες ἢ πικρὰ θάλασσα τοὺς ἀνάγκασε νὰ γίνουν Ναυτικοὶ μὲ ὅλη τὴν σημασία τῆς λέξης, διότι ἔλαβον εἰς χεῖρας των ὄλον τὸ ἐμπόριο τῆς πρώτης ἐποχῆς τοῦ χαλκοῦ... σωστοὶ ἐφοπλισταὶ καὶ μεγαλέμποροι».

⁴⁰ Ν. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗΣ, *Ἡ θρησκεία στὴν ἀρχαία Ἑλλάδα* (1987), σ. 73, 74, 83 ὅπου σαφῶς ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ Ποσειδῶνας ἦταν ἀρχικὰ χθόνια θεότητα, ἢ ὁποῖα ἄλλαξε περιεχόμενο μετὰ τὰ γεωμετρικὰ χρόνια.

γιατι εΐμαστε ικανότατοι διαμετακομιστὲς ὄλων. Κι ἔλεγε κάποτε πὼς θὰ καταστρέψῃ ἓνα ὁμορφοφτιαγμένο πλοῖο τῶν Φαιάκων ποὺ θὰ γυρίζῃ ἀπὸ ταξίδι στὴν ὀμιχλώδη θάλασσα καὶ πὼς θὰ κλείσῃ ὀλόγυρα τὴν πόλῃ μας μὲ ἓνα βουνό].

Ἔλα τὰ ἐπόμενα χωρία - ποὺ παρατίθενται - εἶναι ἀπὸ τὸ ν τῆς **Ἰδύσσειας**, ἀναφέρονται στὸ ἴδιο γεγονός καὶ ἀποτελοῦν μιὰ διηγηματικὴ ἐνότητα. Ἐδῶ (οἱ ικανότατοι θαλασσοπόροι καὶ ὑπερόπτες Φαίακες, **ἀπήμονες πομποί**, ὅπως τοὺς χαρακτηρίζει), ἐκτὸς τοῦ ὅτι δὲν τιμοῦσαν ὅπως ἔπρεπε τὸν Ποσειδῶνα, διέπραξαν καὶ τὸ ἀτόπημα νὰ εὐεργετήσουν τὸν προσωπικὸ ἐχθρὸ του, τὸν Ἰδυσσεά, μεταφέροντάς τον στὴν Ἰθάκῃ. Ὁ Ποσειδῶνας ζητᾷ ἀπὸ τὸν Δία νὰ τοῦ ἐπιτρέψῃ νὰ ἐκδικηθεῖ τοὺς Φαίακες, οἱ ὁποῖοι τὸν ἀψηφοῦν. Λέει ὁ Ποσειδῶνας στὸ ν 149-152.

νῦν αὖ Φαιήκων ἐθέλω περικαλλέα νῆα

ἐκ πομπῆς ἀνιοῦσαν ἐν ἡεροιδεῖ πόντῳ

ραῖσαι, ἴν' ἤδη σχῶνται, ἀπολλήξωσι δὲ πομπῆς

ἀνθρώπων, μέγα δὲ σφιν ὄρος πόλει ἀμφικαλύψει.

[μετάφραση: **ἀλλὰ τώρα θέλω νὰ συντρίψω μέσα στὴν ὀμιχλώδη θάλασσα τὸ ὠραῖο πλοῖο τῶν Φαιάκων ποὺ γυρίζει ἀπὸ ταξίδι, γιὰ νὰ συγκρατηθοῦν καὶ νὰ πάψουν νὰ μεταφέρουν ἀνθρώπους καὶ νὰ περικλείσω γύρω τὴν πόλῃ τους μὲ ἓνα μεγάλο βουνό.]**

Στὴ συνέχεια, ἔχουμε τὴν ἀπάντησῃ τοῦ Δία, στὴν παράκλησῃ τοῦ Ποσειδῶνα νὰ τὸν ἀφήσῃ νὰ συντρίψῃ τὸ πλοῖο τῶν Φαιάκων. Ὁ Δίας λοιπὸν τοῦ ἀντιπροτείνει ἀντὶ νὰ τὸ καταστρέψῃ τὴν ὠρα ποὺ θὰ φθάσῃ αὐτὸ κοντὰ στὴν Σχερία, νὰ ὑψώσῃ μέσα στὴ θάλασσα ἓνα πετρονήσι, ποὺ νὰ μοιάζῃ μὲ πλοῖο. Λέει λοιπὸν ὁ Δίας στὸ ν 153-158.

Τὸν δ' ἀπαμειβόμενος προσέφη νεφεληγερέτα Ζεὺς·

«ὦ πέπον, ὡς μὲν ἐμῷ θυμῷ δοκεῖ εἶναι ἄριστα,

ὀππότε κεν δὴ πάντες ἐλαυνομένην προΐδωνται

λαοὶ ἀπὸ πτόλιος, θεῖναι λίθον ἐγγύθι γαίης

νηὶ θοῆ ἴκελον, ἵνα θαυμάζωσιν ἅπαντες

ἄνθρωποι, μέγα δέ σφιν ὄρος πόλει ἀμφικαλύψαι».

[μετάφραση: *ἀγαπητέ μου, νομίζω πὼς εἶναι καλύτερο, ὅταν οἱ εὕρισκόμενοι στὴν πόλη βλέπουν τὸ πλοῖο νὰ καταφθάνη, νὰ δημιουργήσεις ἓνα βράχο κοντὰ στὴ στεριά, ποὺ νὰ ἔχει τὴν μορφή πλοίου γιὰ νὰ τὸ βλέπουν ἐκστατικοὶ ὅλοι οἱ ἄνθρωποι καὶ νὰ κλείσης ὀλόγυρα τὴν πόλη τους μὲ ἓνα βουνό].*

Σὲ ποιοῦ ὁμως πραγματικὸ γεγονὸς θὰ μπορούσε νὰ ἀναφέρεται αὐτὸ τὸ χωρίο; Παραθέτω μαρτυρία τοῦ Ἰησοῦίτη μοναχοῦ Ταριγιὸν γιὰ τὸ ἴδιο τὸ ἠφαίστειο, τῆς Θήρας, ὁ ὁποῖος μεταξὺ τῶν ἄλλων γράφει: «κατὰ τὸ ἔτος 1707 ... ἤρχισε νὰ διακρίνεται ἡ κορυφὴ τῆς νέας νήσου μεταξὺ Μεγάλης καὶ Μικρᾶς Καμένης... Οἱ ναυτικοί, οἱ ὁποῖοι κατὰ τὴν χαραυγὴν εἶδαν τὰς πρώτας κορυφὰς τῆς νήσου ἐφαντάσθησαν ὅτι εἶναι τὰ συντρίμια κάποιου ναυαγίου... Κατηθύνθησαν λοιπὸν πρὸς τὰ ἐκεῖ ... ἀλλὰ μόλις ἀνεγνώρισαν ὅτι **ἀντὶ ναυαγίου ἐπιπλέοντος ἦσαν βράχοι καὶ στερεὰ γῆ** ἐπέστρεψαν ἔντρομοι διηγούμενοι εἰς ὅλους ὃ,τι εἶδον⁴¹».

Καὶ τὸ παραπάνω ὁμηρικὸ χωρίο - καὶ τὰ ἐπόμενα ποὺ ἀκολουθοῦν - κατανοοῦνται καλύτερα, ἂν ἔχουμε ὑπόψη μας τὰ φυσικὰ παρεπόμενα

⁴¹ Τὸ σχετικὸ Ὀμηρικὸ χωρίο ὁ Κ. Ρωμαῖος τὸ ἔχει συσχετίσει μὲ τὴν ἐμφάνιση πετροκάρων (βλ. Κ. ΡΩΜΑΙΟΥ, *Τὸ Ἀθάνατο νερό* (1973), σ. 61).

τῆς δραστηριότητας τοῦ ἠφαιστείου τῆς Θήρας. Γιὰ ἀναδύσεις⁴² καὶ καταποντισμούς βραχονησίδων μέσα στὴν Καλντέρα ὑπάρχει πληθώρα ἀπὸ ἀσφαλεῖς μαρτυρίες, καὶ ἀρχαίων συγγραφέων, ὅπως τοῦ Στράβωνος⁴³, τοῦ Πλινίου, τοῦ Πλουτάρχου, τοῦ Φιλοστράτου, Θεοφάνους⁴⁴ καὶ νεωτέρων, ὅπως τοῦ Ἰησοῦίτη Ταριγιόν⁴⁵.

Πιστεύω λοιπόν, ὅτι ἡ φαντασία, ἢ μάλλον ἡ λογικὴ καὶ οἱ ἐλάχιστες γνώσεις ποὺ διέθετε ὁ **προϊστορικὸς θεατὴς ἐνὸς τέτοιου θαυμαστοῦ γεγονότος**, τὸν ὀδήγησαν στὸ νὰ τὸ τραγουδήσει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο στὰ τραγούδια του. Ὁ Δίας λοιπόν, φέρεται νὰ ἀντιπροτείνει στὸν Ποσειδῶνα, ἀντὶ αὐτὸς νὰ καταστρέψει τὸ πλοῖο τῶν Φαιάκων νὰ ὑψώσει ἓνα πετρονήσι ποὺ νὰ μοιάζει μὲ πλοῖο, γιὰ νὰ τὸ βλέπουν ἔσαεὶ οἱ Φαίακες πρὸς σωφρονισμόν. Ὁ ἐνοσίχθων ὅμως Ποσειδῶν ἐπιστρέφοντας στὴ Σχερία, τὴ χώρα τῶν Φαιάκων, ἔκανε κάτι ἄλλο ποὺ συνδύαζε καὶ τὰ δύο. Ὅταν πλησίαζε τὸ πλοῖο στὴν ξηρὰ καὶ ἦταν ὀρατὸ ἀπ' ὄλους, τὸ πέτρωσε τὸ ἴδιο, πρὸς κατάπληξιν τῶν ἔντρομων θεατῶν ἀπὸ τὴ στεριά. Ἄς δοῦμε τοὺς στίχους 159-169 στὸ ν τῆς **Ὀδύσσειας**:

Αὐτὰρ ἐπεὶ τό γ' ἄκουσε Ποσειδάων ἐνοσίχθων,

βῆ ῥ' ἴμεν ἐς Σχερίην, ὄθι Φαίηκες γεγάασιν.

ἐνθ' ἔμεν'· ἡ δὲ μάλα σχεδὸν ἤλυθε ποντοπόρος νηῦς

ρίμφα διωκομένη· τῆς δὲ σχεδὸν ἦλθ' ἐνοσίχθων,

⁴² α) J. V. LUCE, *Τὸ τέλος τῆς Ἀτλαντίδας*, σ. 74. β) Βλ. Ν. ΣΦΥΡΟΕΡΑ, «Χρονογραφία τοῦ ἠφαιστείου τῆς Σαντορίνης», Κυκλαδικά, 1956, σ. 185, ὅπου περιγράφονται ἀναδύσεις βραχονησίδων καὶ συναφῆ γεγονότα.

⁴³ ΣΤΡΑΒ. *Γεωργ.* Α', Γ', 16

⁴⁴ THEOPHANES, *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, τόμ. II, MP CCCXII, 212 (σσ. 621-622).

⁴⁵ ΚΛ. ΤΣΟΥΡΚΑ, «Ἡ ἔκρηξις τοῦ ἠφαιστείου τῆς Σαντορίνης τὸ 1707, ἔκθεσις τοῦ Ἰησοῦίτου ἱεραποστόλου πατρὸς Ταριγιόν», Κυκλαδικά, 1956, σ. 194.

**ὅς μιν λᾶαν ἔθηκε καὶ ἐρρίζωσεν ἔνερθε
χειρὶ καταπρηνεῖ ἐλάσας· οἱ δὲ νόσφι βεβήκει.
Οἱ δὲ πρὸς ἀλλήλους ἔπεα πτερόεντ' ἀγόρευον
Φαίηκες δολιχήρετμοι, ναυσίκλυτοι ἄνδρες.
ὧδε δὲ τις εἶπεσκε ἰδὼν ἐς πλησίον ἄλλον·
«ὦ μοι, τίς δὴ νῆα θοὴν ἐπέδησ' ἐνὶ πόντῳ
οἴκαδ' ἐλαυνομένην, καὶ δὴ προύφαίνετο πᾶσα».**

[μετάφραση: **ἀφού τᾶκουσε αὐτὸ ὁ ἐνοσίχθων Ποσειδῶν κίνησε
νὰ πάει στὴ Σχερία, ὅπου ζοῦσαν οἱ Φαίακες καὶ ἀνέμενε· καὶ
ἦλθε σιμὰ τὸ γρήγορο ποντοπόρο πλοῖο· τὸ ζύγωσε ὁ
Ποσειδῶνας καὶ τὸ ἔκανε βράχο καὶ πιέζοντάς το πρὸς τὰ κάτω
μὲ τὴν παλάμη του τὸ ρίζωσε βαθειά· κι ἔφυγε... Ἐκεῖνοι δέ,
μεταξύ τους, οἱ Φαίακες ἔλεγαν... ἀλλοίμονο ποιὸς τὸ
ἀκίνητοποίησε τὸ γοργοκάραβό μας μέσα στὴν θάλασσα καθὼς
γύριζε στὴν πατρίδα· καὶ μάλιστα τώρα ποὺ εἶχε πιὰ φανῆ
ὀλόκληρο].**

Τί θὰ μπορούσαν νὰ σημαίνουν ὅλα τὰ παραπάνω; Ἄς δοῦμε, πῶς ἓνας αὐτόπτης μάρτυς⁴⁶ περιγράφει ἓνα πραγματικὸ γεγονός, ποὺ συνέβη στὰ 1652 κατὰ τὴν ἔκρηξη τοῦ ἠφαιστείου στὴ Σαντορίνη: «καὶ ἔτзи τὴν ἐρχομένη τετράδη... ἐφάνησαν δύο ξύλα (ἐνν. πλοῖα) ἰδικά μας... καὶ τὴν Πεμπτη ταχὺ ἦρθε τὸ ἓνα εἰς τὴν Ἄνω Μεράν... δὲν ἐκατέχασι τὶ νὰ ἔγινε ἢ κουσέρβα τους, (ἢ συντροφιά τους, δηλ. δὲν ἤξεραν τὶ συνέβη στὸ ἄλλο πλοῖο), καὶ ἔλεγαν πῶς νὰ ἐξορίσθηκε εἰς κανένα νησί. ... Ἄλλὰ ἀκοῦστε Χριστιανοί μου τὶ ἔπαθαν... τὸ ἴδαν ἀπὸ τὴν Νιδὸν μὲ τ' ἄρμενά του καὶ ἔλεγαν πῶς εἶναι καλὰ οἱ ἄνθρωποι μέσα,

⁴⁶ I. ΒΟΥΡΟΥ, «Ἡφαιστειακαὶ ἐκρήξεις εἰς τὴν νῆσον Θήρα», Ἀνθολογία τῶν κοινωφελῶν γνώσεων, I, 1837, σσ. 50-60.

ἀμὴ ἀπὸ τὴν μπονάτζιαν (ένν. ἄπνοια) δὲν μπορεῖ νὰ σιμώση σὲ καμμίαν γῆν... ἐπῆραν οἱ Νιότες μίαν μικρὴν βάρκαν καὶ ἐπῆγαν ὁδία νὰ ρεκουπεράρουν (ένν. ρυμουλκήσουν) τὸ ξύλο (δηλ. τὸ πλοῖο), τὸ ὁποῖο, **ἐκάθουνταν ἀπάνω στὸν ἀκίσσηρα, ὡσὰν νὰ ἦταν στὴν στεριά...**, κ.λπ., κ.λπ.».

Τώρα καταλαβαίνει κανεὶς ὅτι ἓνα πραγματικὸ συμβάν σὰν κι αὐτὸ εἶναι πολὺ πιθανὸν πὼς κρύβεται μέσα στὸ παραπάνω ὁμηρικὸ χωρίο. Ἡ ἔκρηξη τοῦ 1652, πολὺ μικροτέρης ἔντασης ἀπὸ τὴν προϊστορική, ἀναφέρεται ἐπίσης καὶ σὲ ἐπιστολὴ ἱερέων τῆς νήσου, ὅπου διαβάζουμε: «καὶ ἡ θάλασσα ἔπηξε ἀπὸ ἀγκίστρια καὶ δὲν μπορεῖ πλεούμενο νὰ περάσει...».

Τόσο συνταρακτικὴ ἦταν ἡ ἐντύπωση ποὺ προκάλεσε ἡ ἀκινητοποίηση τοῦ πλοίου ἀπὸ τὴν κίσσηρη⁴⁷, ποὺ ἐξῆψε τὴ φαντασία τῶν ἀνθρώπων καὶ ἔγινε καὶ τραγούδι, ἀπὸ τὸν Δαπόντε Καισάριο⁴⁸, «...ἀνάμεσα στὸν κίσσηρα ἐστέκονταν ἀρμένου καὶ ἐφοβοῦντο εἰς αὐτὸ οἱ Νιότες νὰ διαβαίνουν». Ὅχι μόνον ἡ ἀκινητοποίηση τοῦ πλοίου, ἀλλὰ γενικότερα τὸ γεγονὸς τῆς ἐκπομπῆς τόσο μεγάλης ποσότητας κίσσηρης, **ἐντυπωσίασε ἐξαιρετικὰ τοὺς ἀνθρώπους τῆς ἐποχῆς**. Τραγουδήθηκε μάλιστα καὶ ἀπὸ ἓναν ὄχι Σαντορινιὸ ἢ Κυκλαδίτη ἀλλὰ Κρητικὸ⁴⁹, τὸν Μαρίνο Τζάνε Μπουνιαλῆ, ποὺ ἱστοροῦσε ἔμμετρα τὸν κρητικὸ πόλεμο τοῦ 1645-69 καὶ ὁ ὁποῖος ἀνάμεσα στὰ ἄλλα γράφει: «... καὶ τὰ κισσήρια σὰ βουνὰ τὸ πέλαγος γεμίζει». Ἡ τελευταία μάλιστα

⁴⁷ Κ. ΠΑΠΑΡΡΗΓΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, ὅπου ἀναφέρονται γιὰ τὴν ἔκρηξη τοῦ 726 μ.Χ. στὴ Σαντορίνη τὰ ἐξῆς: «... τὸ φαινόμενον (ένν. ἡ ἐπιπλέουσα κίσσηρις), ἀπεδόθη εἰς τὴν ὀργὴν τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν εἰκονομάχων καὶ συνετέλεσε στὴν ἀποστασία τῶν Κυκλάδων καὶ τῆς ἄλλης Ἑλλάδος καὶ σὲ ἐκστρατεία τῶν κατοίκων των κατὰ τῆς Κωνσταντινουπόλεως». CHR. DOUMAS, «*Eruption of the Santorini Volcanoes through contemporary sources*», *Thera and the Aegean World* (στὸ ἐξῆς *TAW*) I (1978), σσ. 819-823.

⁴⁸ Βλ. ΣΦΥΡΟΕΡΑ, ὁ.π.

⁴⁹ *Αὐτόθι*.

αὐτὴ ἀναφορὰ φέρνει κοντὰ στὴν ἐρμηνεία τοῦ λογότυπου **μέγα δέσφιν ὄρος πόλει ἀμφικαλύψαι**.

Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ σημειωθεῖ ὅτι ἤδη ὁ Luce⁵⁰ πρῶτος ἔχει συσχετίσει τὴν ὁμηρικὴ φράση μὲ τὴν ἔκρηξη τῆς Θήρας, ἀλλὰ τῆς δίνει ἐντελῶς διαφορετικὴ ἐρμηνεία. Θεωρεῖ, ὅπως ὁ ἴδιος χαρακτηριστικὰ ἀναφέρει, ὅτι προφανῶς ἡ παλιὰ προφητεία ποὺ θυμῆθηκε ὁ Ἀλκίνοος στὴν πραγματικότητα δὲν ἦταν παρὰ μιὰ ἑλληνικὴ ἐρμηνεία, ποὺ ἐπινοήθηκε μετὰ τὸν κατακλισμὸ γιὰ νὰ αἰτιολογηθεῖ ἡ τρομερὴ καταστροφὴ τῆς Μινωικῆς Κρήτης.

Ἡ γνώμη μας εἶναι τελείως διαφορετικὴ διότι: α) στὸ ὁμηρικὸ κείμενο δὲν διαφαίνεται πουθενὰ ἡ πρόθεση τοῦ Ποσειδῶνα νὰ καταστρέψει τὴ Σχερία⁵¹ παρὰ μόνο νὰ ἀποκόψει τὴν ἐπικοινωνία τῆς μὲ τὸν ἄλλο κόσμον καὶ β) ἡ ἴδια ἡ δομὴ τοῦ συνθέτου **ἀμφικαλύψαι**, μᾶς φέρνει πιὸ κοντὰ στὴν ἐρμηνεία **νὰ τὴν περικλείση, ἐκατέρωθεν** καὶ ὄχι νὰ τὴν καταστρέψει. (Ἐν προκειμένῳ θὰ πρέπει νὰ ἀναφέρουμε καὶ τὴν μελέτη τοῦ Hans Petersen⁵², στὴν ὁποία ὑποστηρίζεται ἡ χρῆση τοῦ προθέματος **ἀμφι** σὲ σύνθετα, μὲ τὴ σημασία τοῦ «ἐκατέρωθεν» ἀποκλειστικῶς).

Γιὰ τὴ μεγάλη ποσότητα ἐκπομπῆς κίσηρης, τόσης ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ ἀποκλείσει τὶς γύρω θάλασσες, ἐκτὸς ἀπὸ τὸν γνωστὸ παραλληλισμὸ μὲ τὸ Κρακατάου⁵³, ἔχουμε καὶ πλῆθος μαρτυριῶν ἀπὸ

⁵⁰ J. V. LUCE, *Τὸ τέλος τῆς Ἀτλαντίδος*, ὁ.π., σ. 205.

⁵¹ α) ΚΑΛΛΙΟΠΗ ΓΙΑΝΝΟΥΛΙΔΟΥ, «Σχερία – Θήρα – ΙΕΡΑ», Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, τ. 1, 1974-77, σ. 467 κ.έ. ὅπου ὑποστηρίζεται ἡ ταύτιση τῆς Σχερίας μὲ τὴν Θήρα μέσω γλωσσολογικῆς τεκμηρίωσης. β) L. G. POCOC, «*The Odyssey, the Symplegades and the name of Honer*», *Studi micenei ed Egeo – Anatolici*, 1967, σσ. 92-104

⁵² HANS PETERSEN, *Worfer Zusammenengesetzt mit AMΦI*, Glotta 1986, σσ. 193-213.

⁵³ ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, «*Τὸ ἠφαίστειον τῆς Θήρας καὶ οἱ πολιτισμοὶ τοῦ Αἰγαίου*», Πεπραγμένα τοῦ Β΄ Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, τόμ. Α΄, Ἀθήνα 1968, σ. 69, 198-211, P. HEDERVÁRI, «*Some comparisons between Santorini and Krakatau volcanoes*», *Proceedings Vulcanism*, t. 3, 1976, σσ. 63-75.

έκρήξεις διαφόρων έποχών για τὸ ἴδιο τὸ ἠφαιστειο τῆς Θήρας. Ὁ βυζαντινὸς χρονογράφος Θεοφάνης⁵⁴ ἀναφέρεται σὲ κάποια ἔκρηξη στὰ 726 μ.Χ., ἐνῶ ἄλλες ἐκρήξεις περιγράφουν ἀκόμη ὁ Νικηφόρος Βρυέννιος κ.λπ.

Ὅπως βλέπουμε λοιπὸν, τὰ παραπάνω ὁμηρικὰ χωρία γίνονται εὐκολότερα κατανοητὰ μέσα ἀπὸ τὶς διηγήσεις ἀτόμων ποὺ ὑπῆρξαν αὐτόπτες μάρτυρες ἠφαιστειακῶν ἐκρήξεων, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἐπισημονικὴ γνώση τῶν φυσικῶν φαινομένων, ποὺ ἀκολουθοῦν μιὰ ἔκρηξη. Ὁ ἀποκλεισμὸς τῶν λιμανιῶν ἀπὸ τὴν κίσηρη καὶ ἡ ἀκίνητοποίηση πλεούμενων εἶναι κάτι ποὺ ἔχει ξανασυμβεῖ ἔπομένως ἐνὸς τέτοιου πραγματικοῦ συμβάντος τὸν ἀπόηχο εἶναι πολὺ πιθανὸν ὅτι ἔχουμε ἐδῶ στὸν Ὅμηρο⁵⁵.

⁵⁴ Βλ. Ν. ΣΦΥΡΟΕΡΑ, «Χρονογραφία τοῦ ἠφαιστείου τῆς Σαντορίνης», Κυκλαδικά, 1956.

⁵⁵ Οἱ παραλληλισμοὶ ὅμως ὁμηρικῶν χωρίων μὲ μαρτυρίες μεταγενέστερων θεατῶν τῆς ἠφαιστειακῆς δραστηριότητος τῆς Θήρας δὲν σταματοῦν ἐδῶ. Ἄς παρακολουθήσουμε λοιπὸν μὲ συντομία καὶ τὴ συνέχεια τῶν ὄσων διαδραματίσθηκαν στὴ χώρα τῶν Φαιάκων μετὰ τὴν πραγματοποίηση τῆς ἀπειλῆς καὶ τὸ πέτρωμα τοῦ πλοίου τους ἀπὸ τὸν Ποσειδῶνα. Ὁ Ἀλκίνοος λοιπὸν προτρέπει τοὺς περιδεεῖς πλέον ὑπηκόους του νὰ πάψουν νὰ προκαλοῦν τὸν Ποσειδῶνα καὶ νὰ τὸν ἱκετεύσουν νὰ τοὺς λυπηθεῖ συμβουλευόντάς τους ὡς ἀκολουθῶς: ν 180-187 «Σταματήστε νὰ συνοδεύετε ἀνθρώπους, ἂν ξανάρθη κανένας στὴν πόλη μας· καὶ ἂς θυσιάσωμε στὸν Ποσειδῶνα δώδεκα διαλεχτοὺς ταύρους μήπως καὶ μᾶς λυπηθῇ καὶ δὲν κλείσει γύρω τὴν πόλη μας μὲ ψηλὸ βουνό. Ἔτσι μίλησε κι ἐκεῖνοι ἐτρόμαξαν κι ἐτοίμασαν τοὺς ταύρους. Ἀρχίσανε λοιπὸν τὶς προσευχῆς στὸν ἄνακτα Ποσειδῶνα οἱ προεστοὶ καὶ οἱ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ τῶν Φαιάκων στέκοντας ὀλόγυρα στὸν βωμό»... Ἄς δοῦμε τώρα καὶ τὴ συνέχεια τῶν ὄσων διαδραματίσθηκαν στὴ Θήρα τὸ 1652. Ἐδῶ ὁ αὐτόπτης μάρτυς τῆς ἔκρηξης τοῦ Κολοῦμπο ἀναφέρει: «Ἀπὸ τὸν φόβο ... ἐβγήκαμεν ὅλος ὁ λαός... ὁμάδι μὲ τοὺς ἱερεῖς καὶ ἐπήγαμε εἰς τὶς ἐκκλησίες... διὰ νὰ κάνωμε δεήσεις καὶ ἱκεσίες... οἱ γέροντες εἶπαν πῶς μέλλει νὰ μᾶς ἀπανεβῆ κανένα μέγα κακόν... καὶ ἔτσι ἐστέκομεν μὲ μεγάλον λογισμόν... καὶ ξημερώνοντας ... ἐβγήκαμεν... ὅλος ὁ λαὸς μὲ τοὺς ἱερεῖς καὶ ἐβαστοῦμεν τὰς ἀγίας εἰκόνας κάνοντας παράκλησιν...» κλπ.

Ὅπως βλέπουμε λοιπὸν καὶ διαχρονικά, παρόμοια γεγονότα δημιουργοῦν τὶς ἴδιες ἀντιδράσεις καὶ μαρτυροῦνται κατὰ παρόμοιο τρόπο.

Ἐδῶ κρίνεται σκόπιμο νὰ παρατεθεῖ ἡ ἄποψη τοῦ Μαρινάτου, γιὰ τὸ χρονοδιάγραμμα τῆς ἠφαιστειακῆς δραστηριότητος τῆς Θήρας. «Τὸ ἠφαιστειὸν τῆς Θήρας μετὰ χιλιετηρίδων ἡσυχίαν ἤρχισε νὰ ἀφυπνίζεται ἤρεμα περὶ τὸ 1520. Μετρία ἐκπομπὴ κισσήρεως ἤρχισε καὶ οἱ κάτοικοι ἐξεκένωσαν τὴν νῆσον... Μετὰ πάροδον 50 περίπου ἐτῶν τῷ 1470, ἐπισυνέβη ἡ τελειωτικὴ ἔκρηξις... κ.λπ. κ.λπ.». Ὡς ἐκ τούτου λοιπόν, ἀκόμη κι ἂν τὸ χρονικὸ πλαίσιο δὲν ὑπῆρξε τόσο ἄκαμπτο ὅσα ὑποστηρίζει ὁ Μαρινᾶτος, ὅλα αὐτὰ τὰ θαυμαστὰ ποὺ περιγράφει ὁ Ὅμηρος, θὰ μπορούσε πράγματι νὰ εἶχαν συμβεῖ σ' ἐκείνη τὴν πρώτη φάση, τῆς ἡρεμῆς σχετικὰ δραστηριότητος τοῦ ἠφαιστείου.

Στὰ παρατεθέντα ὁμηρικὰ χωρία, ἄξιο παρατήρησης ἐπίσης εἶναι καὶ τὸ ὅτι ἄλλοῦ μὲν χρησιμοποιοῦνται οἱ ἐκφράσεις **ἐπέδησεν** καὶ **ἐρρίζωσεν**, καὶ ἄλλοῦ **ραίσεσθαι**, καὶ **ραῖσαι**. Ἡ διαφορὰ εἶναι ἐνδεικτικὴ τοῦ τρόπου μετάπλασης τοῦ στίχου ὅταν πιά ἡ προφορικὴ παράδοση μεταφέρει τὸν ἀπόηχο ενός γεγονότος. Ἀκόμη, ἡ ἀνωτέρω παρατήρηση ἀποτελεῖ καὶ ἐνδειξη παλαιότητος τοῦ θέματος⁵⁶. Δηλαδή, ἄλλοῦ ἔχουμε τὸν παλαιότερο, κατὰ τὴ γνώμη μας, τύπο **ἐπέδησε** καὶ **ἐρρίζωσε**, ποὺ εἶναι θεματικὰ πιὸ κοντὰ στὸ πραγματικὸ γεγονὸς τῆς ἀκίνητοποίησης τοῦ πλοίου ἀπὸ τὴν κίσσηρη, καὶ ποὺ ἐπεβίωσε στὸ ἔπος παράλληλα μὲ τὸ νεώτερο **ραῖσαι** καὶ **ραίσεσθαι** (= συντρίβω). Ὁ νεώτερος τύπος εἶναι φυσικὸ νὰ φαίνεται λογικὸς στὸν μεταγενέστερο ἀοιδό, ποὺ χωρὶς νὰ γνωρίζει πλέον τὴ θεματικὴ προέλευση τοῦ στίχου, τραγουδᾷ τὴν καταστρεπτικὴ ὀργὴ τοῦ Ποσειδῶνα. Ἐδῶ εἶναι ὁμως προφανὲς ὅτι δὲν περιγράφεται ὁ συνήθης τρόπος τιμωρίας τοῦ Ποσειδῶνα, μέσῳ τῆς τρικυμίας. Πουθενὰ -ὅπως εἴπαμε- δὲν

⁵⁶ M. NILSSON, ὁ.π., σ. 31, ὅπου ἀναφέρεται «(ἐνν. οἱ ἀοιοδοὶ) διατηροῦν τὰ παλλαϊκὰ στοιχεῖα ἀκόμη κι ἂν δὲν εἶναι πιά καταληπτὰ καὶ τὰ εἰσάγουν στὰ νεώτερα ἄσματα» καὶ παρακάτω ὅτι: «οἱ τυποποιημέναι ἐκφράσεις εἶναι συνήθως φιλολογικὰ πολὺ ξεπερασμέναι καὶ ἡ σημασία τους δὲν ἦταν πιά καταληπτὴ οὔτε ἀπὸ τοὺς ἴδιους τοὺς ραψωδοῦς».

διαφαίνεται πρόθεση καταστροφής της Σχερίας, αλλά μόνον σωφρονισμού και άποκοπής της έπικοινωνίας της με τόν άλλο κόσμο.

Ό Ποσειδών θέλει οί Φαίακες νά μὴν μποροῦν νά χρησιμοποιήσουν τὰ λιμάνια τους καί τοὺς θαλάσσιους δρόμους, δηλαδή νά πάψουν νά εἶναι οί ὑπερήφανοι, ὑβριστές θαλασσοπόροι. Κι ὅταν μιλάμε γιά **θαλασσοκρατία**, βέβαια, μοιραῖα μᾶς ἔρχεται στοῦ ἠε περίφημη **Μικρογραφία τῆς Σαντορίνης**. Ἐλλωστε κλασικὲς σκηνὲς περιγραφῆς τρικυμίας ἔχουμε ἤδη στον Ὅμηρο, π.χ. στοῦ μ 384-425, ὅπου περιγράφεται ἡ καταστροφή τοῦ πλοίου τοῦ Ὀδυσσεά - ἐπειδὴ οί σύντροφοί του ἔφαγαν τὰ βόδια τοῦ ἡλίου - στοῦ ε 286-332, ὅπου περιγράφεται ἡ καταστροφή τῆς σχεδίας τοῦ Ὀδυσσεά πρὶν φθάσει στή χώρα τῶν Φαιάκων, καί στοῦ ξ 299-315, ὅπου περιγράφεται ἡ καταστροφή τοῦ φοινικικοῦ πλοίου ἀπὸ τὸν Δία καί ἡ σωτηρία τοῦ Ὀδυσσεά στή χώρα τῶν Θεσπρωτῶν.

Ἐπίσης, πολλές σκηνὲς τρικυμίας περιγράφονται καί στοῦ δημοτικὸ τραγούδι καί σὲ ἄλλα φιλολογικὰ κείμενα. Πουθενὰ ὅμως μιὰ περιγραφή τρικυμίας δὲν φαίνεται νά μοιάζει μὲ τὴν τιμωρία τοῦ Ποσειδῶνα πρὸς τοὺς Φαίακες. Εἶναι προφανὲς ὅτι ἐδῶ περιγράφεται ἄλλου εἴδους γεγονός, ποὺ σύμφωνα μὲ ὅσα προαναφέρθηκαν θὰ μπορούσε νά σχετίζεται⁵⁷ μὲ δραστηριότητα τοῦ ἠφαιστείου τῆς Θήρας⁵⁸.

Πρέπει νά σημειωθεῖ ἐπίσης ὅτι σκόπιμα παραλείφθηκε ἡ πληθώρα τῶν μεταγενέστερων ἀρχαίων μαρτυριῶν γιά ἀνάλογες δραστηριότητες

⁵⁷ Πρβ. F. J. TRITSCH, *TAW* II, σσ. 379-380.

⁵⁸ Τὰ παρατεθέντα στὴν ἀνακοίνωση χωρία κατὰ τὴ γνώμη μου σχετίζονται μὲ τὴν πρώτη φάση τῆς ἡρεμῆς σχετικὰ δραστηριότητας τοῦ ἠφαιστείου, τὴν ἐκπομπὴ κίσηρης. Ἦδη ὅμως υπάρχουν βásiμα στοιχεῖα ὅτι καί ἡ δευτέρη καταστροφικὴ φάση τοῦ ἠφαιστείου ἀναφέρεται στὰ ἔπη. Τὸ γεγονός ὅτι δὲν συνδέεται προφανῶς μὲ τοὺς Φαίακες καί τὴ Σχερία ἴσως ὀφείλεται στοῦ ὅτι δὲν ὑπῆρχαν πιά Σχερία καί Φαίακες ἤδη ἀρκετὲς δεκαετίες, πρὶν. Πρβ ἄποψη ΜΑΡΙΝΑΤΟΥ, «*Τὸ ἠφαιστεῖον τῆς Θήρας καί οἱ πολιτισμοὶ τοῦ Αἰγαίου*», ὁ.π., σ. 210, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι «οὐ μόνον ἡ Θῆρα ἦτο πρὸ πολλοῦ ἔρημος ὅταν ἐβυθίσθη ἀλλὰ ἴσως καί τινὲς τῶν πέριξ αὐτῆς νήσων».

τοῦ ἠφαιστείου στοὺς ἱστορικοὺς χρόνους (Στράβων, Πλίνιος, Πλούταρχος, Ἡρόδοτος, Φιλόστρατος, κλπ.)⁵⁹, γιὰ νὰ ἐπιμείνουμε στὶς σχετικὰ νεώτερες. Ἀπὸ αὐτὲς βλέπουμε ὅτι καὶ στὰ νεώτερα χρόνια, μὲ ἐντελῶς διαφορετικὴ ψυχολογία, γνώσεις καὶ ἀνάλογες ἐμπειρίες τοῦ ἴδιου συμβάντος, αὐτὰ τὰ θαυμαστὰ γεγονότα τῆς χώρας τῶν Φαίακων (τῆς Θήρας;) καταγράφηκαν καὶ σὲ πεζοὺ καὶ σὲ ποιητικὸ λόγο· πολὺ πιὸ συγκλονιστικὴ ἐντύπωση προφανῶς θὰ δημιούργησαν στοὺς προϊστορικοὺς χρόνους.

Τὶ πιὸ λογικὸ λοιπὸν ἀπὸ τὸ νὰ ἀποδοθεῖ τὸ πραγματικὸ γεγονὸς τῆς ἔκρηξης στὴν ἐκδικητικὰ μανία τοῦ **ἐνοσίχθονος Ποσειδῶνος**, κατὰ ἀνθρώπων ποὺ περιέπεσαν στὴν ὕβριν νὰ εἶναι θαλασσοκράτορες (**ναυσίκλυτοι καὶ πομποὶ ἀπήμονες**) καὶ νὰ μὴν ἐπιτελοῦν τὰ νενομισμένα πρὸς τὸν θεό. Νομίζουμε μάλιστα ὅτι ἐδῶ συναντᾶμε τὴν **πρῶτη μορφή ὕβρεως στὴν Ἑλληνικὴ φιλολογία**. Καὶ ὅπως καταλήγει ὁ Σεφέρης στὸ ποίημά του τὸ ἐπιγραφόμενο «Σαντορίνη»,
...καὶ βούλιαξε, βουλιάζει ὅποιος σηκώνει μεγάλες πέτρες.

Στὴ συνέχεια θὰ στρέψουμε τὴν ἔρευνα στὴν ἐν γένει **ἐλληνικὴ μυθολογία** καὶ θὰ προσπαθήσουμε νὰ συσχετίσουμε στοιχεῖα ἀπὸ τὸν τοιχογραφικὸ διάκοσμο τῆς Δυτικῆς Οἰκίας, τὸ πανόραμα τῆς μινωικῆς ἐποχῆς, μὲ στοιχεῖα ποὺ ὑπόκεινται στοὺς μύθους. Ἄλλωστε καὶ χρονικὰ ὁ Ὅμηρος ἔπεται τῆς δημιουργίας τῶν μύθων.

Ἄς ἀρχίσουμε, λοιπὸν, τὴν ἀναφορὰ μας στὴν ἐλληνικὴ μυθολογία ξετυλίγοντας τὸν **«μίτον»** τῆς Ἀριάδνης στὴ Μικρογραφικὴ Ζωφόρο ἀπὸ τὸ τέλος, ἀπὸ τὴ Νότια Ζωφόρο, ποὺ καὶ κατὰ τὴ γνώμη μας «ἀποτελεῖ τὸ τελευταῖο κεφάλαιο τῆς ἱστορίας»⁶⁰. Ἡ Νότια Ζωφόρος ξεκινáει ἀκριβῶς πάνω ἀπὸ τὸ κεφάλι τῆς λεγόμενης «ἰέρειας» (εἰκ. 1) καὶ ὡς

⁵⁹ Βλ. σημ. 54.

⁶⁰ DOUMAS 1992, 48.

θέμα της ἔχει «τὸν μεγαλοπρεπὴ στόλο»⁶¹ ποὺ γυρίζει ἀπὸ «ἀποστολὴ μακρὰ καὶ ριψοκίνδυνη»⁶². Παρατηροῦμε ὅτι στὸ κέντρο βάρους τῆς σύνθεσης προβάλλει «τὸ μόνον ἰστιοπλοοῦν πλοῖο τοῦ στόλου», ἡ «Πελειάδα»⁶³ (εἰκ. 9, 17) μὲ τὸ ἀναπεπταμένο λευκὸ πανὶ καὶ τὴ διακόσμηση μὲ ἱπτάμενα περιστέρια, ποὺ ἴσως ἀποβλέπουν στὸ νὰ τονίσουν τὸν χαρακτήρα τοῦ πλοίου ὡς ταχύπλου ἀγγελιαφόρου τοῦ στόλου⁶⁴. Ἡ ὅλη παράσταση μᾶς παραπέμπει ἀμέσως σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ γνωστότερα ἐπεισόδια τῆς ἑλληνικῆς μυθολογίας. Διερωτώμεθα μήπως στὴν ἱστορούμενη σκηνὴ ἀντανεκλαῖται ἓνα γεγονὸς ποὺ ἀνιχνεύεται στὸν μῦθο Θησέα – Ἀριάδνης. Ἄν ἀνατρέξουμε στὰ σχετικὰ κείμενα, θὰ δοῦμε ὅτι **ἐὰν μὲν ὁ Θησεὺς νικήσῃ τὸν Μινώταυρο, καταπλεῖν αὐτοὺς λευκοῖς ἰστιοῖς**⁶⁵ καὶ **τοῦτο τῆς σωτηρίας αὐτῶν ποιήσασθαι σημεῖον**⁶⁶ καὶ **ἐὰν ὑποστρέψῃ ζῶν, λευκοῖς, πετάσαι τὴν ναῦν ἰστιοῖς**⁶⁷ κι ἀκόμη **ὡς χειρώσεται τὸν Μινώταυρο, ἐπάρασθαι τὸ λευκόν** (ἐνν. ἰστιόν) **.... καὶ ἀποσημαίνειν τὸ πάθος**⁶⁸.

Ἐδῶ μία ἀκόμη λεπτομέρεια συμπληρώνει τὴν εἰκόνα, «τὸ μικρὸ κωπήλατο σκάφος μπροστὰ στὴν πόλη τοῦ ἀπόπλου μὲ πέντε κωπηλάτες» (εἰκ. 7). «Ἴσως πρόκειται γιὰ ἰθαγενὴ ἐπίσημο ποῦ συνοδεύει τιμητικὰ ἔξω ἀπὸ τὸ λιμάνι τὸν ἀποπλέοντα στόλο»⁶⁹, ὁ δὲ Φιλόχορος **ἰστόρησε... ἡσθεῖς δὲ καὶ ὁ Μίνως ... ἀπέδωκε τῷ Θησεῖ ... ἐκπλεῖν τριήρη μηδαμόθεν ἀνδρῶν πέντε πλείονας δεχομένην**⁷⁰.

⁶¹ MAPINATOS 1974, 35.

⁶² DOUMAS 1992, 49.

⁶³ MAPINATOS 1974, 41.

⁶⁴ DOUMAS 1992, 48.

⁶⁵ Diodorus Sic. iv 61.2-5.

⁶⁶ Plutarch, *Theseus* xvii 3.

⁶⁷ Apollodorus, *Epitome* I, 6-9.

⁶⁸ Plutarch, *Theseus* xvii 3.

⁶⁹ Doumas 1992, 49.

⁷⁰ Plutarch, *Theseus* xix.

(Βεβαίως τὴ λεπτομέρεια αὐτὴν ἀναφέρομε ὡς ἀπλὴ ἔνδειξη· δὲν ἰσχυρίζομεθα ὅτι ἀποτελεῖ πλήρη ταύτιση τῶν διαλαμβανομένων σὰ κείμενα μὲ τὰ τοιχογραφούμενα). Ἀντιθέτως, ὡς πρὸς τὶς λοιπὲς ταυτίσεις ποὺ ἐπιχειροῦμε, ἐκεῖ θεωροῦμε ὅτι οἱ ἐνδείξεις εἶναι ἰσχυρότατες. Στὴ συνέχεια ἄς ἐξετάσουμε τί ἄλλα στοιχεῖα - ποὺ νὰ συνηγοροῦν πρὸς αὐτὴν τὴν ἄποψη - μᾶς δίδει τὸ ὅλο τοιχογραφικὸ σύνολο τῶν δωματίων 4 καὶ 5 τῆς Δυτικῆς Οἰκίας στο Ὑστεροκυκλαδικὸ Ακρωτήρι. Ἐλέγχθη ὅτι «Ἡ ἰδιορρυθμία τοῦ δωματίου 5 νὰ ἔχει καὶ τοὺς τέσσερις τοίχους τοῦ διάτρητους ἀπὸ ἀνοίγματα ... ὑπαγόρευσε τὸ πρόγραμμα εἰκονογράφησης του...» (εἰκ. 1). «Στὴ μεσαία ζώνη ... ἀνήκουν οἱ παραστάσεις τῶν Ψαράδων καὶ τῆς λεγόμενης Ἰέρειας, ἐνῶ τὴν ἀνώτερη ζώνη κάλυψε ἡ Μικρογραφικὴ Ζωφόρος»⁷¹ κι ἀκόμη «Ἡ παρουσία τῆς ἰέρειας ὑποβάλλει τὴν σκέψιν, μήπως ἔχωμεν εἰδικὴν τελετὴν...»⁷².

Διερωτᾶται ὁμως κανεὶς μήπως τὸ **εἰκονογραφικὸ πρόγραμμα εἶναι ἐκεῖνο ποὺ ὑπαγόρευσε τὸν τριμερὴ καθ' ὕψος διαχωρισμὸ τοῦ χώρου καὶ ὄχι τὸ ἀντίθετο.**

Μήπως τὸ μεσαῖο αὐτὸ τμῆμα μὲ τοὺς (ἄλλως ἄνευ ἀποχρῶντος λόγου) κατακερματισμένους τοίχους παριστάνει τὸ ἀπείκασμα τοῦ μυθικοῦ Λαβυρίνθου καὶ τῶν δρωμένων του (εἰκ. 2); Μήπως εἶναι τὸ σανίδι τοῦ θεάτρου ὅπου ἐκτυλίσσονταν συμβολικὰ τὰ πραγματικὰ γεγονότα τοῦ τελικοῦ σταδίου μύησης, τῆς ἀνδρωσης τῶν «Κούρων-ἀλιέων»⁷³, τὰ ὁποῖα ἐξιστοροῦνται στὸ ἀνώτερο καθ' ὕψος τμῆμα, στὴ Μικρογραφικὴ Ζωφόρο; Ἡ ρυθμικὴ ἐναλλαγὴ φωτὸς - σκότους, πληρότητας - κενοῦ, ἐσοχῆς - ἐξοχῆς, ἀποτελεῖ ἕναν ἑξοχο συμβολισμό, μῆνυμα **τῶν ἐν τῷ Λαβυρίνθῳ Περιόδων καὶ διεξόδων**

⁷¹ Doulmas 1992, 46.

⁷² ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1974, 27.

⁷³ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1974, 26.

έν τινι ρυθμῷ παραλλάξεις καὶ ἀνελίξεις⁷⁴, διότι **Φιλόχορος δὲ φησὶν ... ὅτι φρουρὰ μὲν ἦν ὁ Λαβύρινθος οὐδὲν ἔχων κακόν**⁷⁵ ..., καθότι **καὶ γὰρ ὁ Μίνως ἀεὶ διετέλει κακῶς ἀκούων καὶ λοιδορούμενος ἐν τοῖς Ἀττικοῖς θεάτροις**⁷⁶ (καὶ μόνον). Μήπως, λοιπόν, τὰ διαδραματιζόμενα στὸν συμβολικὸ λαβύρινθο ἀποτελοῦσαν κάποιου εἴδους τυπικὸ μύησης τεθειμένο ἀπὸ τὸν **Μίνω βασιλέα καὶ νομοθέτην**,⁷⁷ Ἡ γυμνότητᾶ⁷⁸ καὶ ἡ κουρὰ⁷⁹ τῶν **ἠιθέων**⁸⁰, ἡ τελετουργικὴ ἐνδυμασίᾳ τῆς λεγόμενης ἰέρειας (εἰκ. 1), καθὼς καὶ ἡ παρουσία τῆς ἔξω⁸¹ ἀκριβῶς ἀπὸ τὸν συμβολικὸ λαβύρινθο, μέσα στὸν ὁποῖο βρίσκονται οἱ «μυούμενοι», νὰ θεᾶται τὰ δρώμενα - σὲ στάση προσφορᾶς πρὸς αὐτούς - συνηγοροῦν πρὸς αὐτὴ τὴν ἐρμηνευτικὴ κατεύθυνση. Τὰ ἀρχαία κείμενα καὶ σὲ αὐτὴ τὴν περίπτωσιν εἶναι ἀρκετὰ εὐγλωττα, διότι **Ἔθους δὲ ὄντος ἐν Κρήτῃ θεᾶσθαι καὶ τὰς γυναῖκας. Ἀριάδνη παροῦσα ...**⁸² **καὶ ὡς μὲν οἱ πολλοὶ γράφουσι καὶ ἄδουσι** (τόσο συνηθισμένη ἦταν αὐτὴ ἡ παράστασις τοῦ δωματίου 5 τῆς Δυτικῆς Οἰκίας), **παρὰ τῆς Ἀριάδνης .. τὸ λίνον λαβὼν καὶ διδαχθεὶς, ὡς ἔστι τοῦ λαβυρίνθου τοὺς ἐλιγμοὺς διεξελεθῆν...**⁸³ **κι ἀκόμη Ἀριάδνη ... λίνον ... διδῶσι ... Μινώταυρον παίων πυγμαῖς ἀπέκτεινεν**⁸⁴.

Ἐδῶ, ὀφείλομε νὰ ξεκαθαρίσομε ὀρισμένα πράγματα. Δὲν ἰσχυριζόμεθα κατ' οὐδένα τρόπο ὅτι ἡ Δυτικὴ Οἰκία εἶναι τελετουργικὸ

⁷⁴ Plutarch, *Theseus* xxi.

⁷⁵ Plutarch, *Theseus* xvi.

⁷⁶ Plutarch, *Theseus* xvi.

⁷⁷ Plutarch, *Theseus* xvi.

⁷⁸ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1974, 20.

⁷⁹ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1974, 28.

⁸⁰ Plutarch, *Theseus* xxi.

⁸¹ DOUMAS 1992, 24, 46.

⁸² Plutarch, *Theseus* xix.

⁸³ Plutarch, *Theseus* xix.

⁸⁴ *Apollodorus*, *Epitome* I, 6-9, 9-11. Πρβ. παράστασις πυγμαχούντων παίδων.

κτήριο. Τὸ ἀντίθετο μάλιστα· δείχνει νὰ ἀνήκει σὲ εὐπορους καὶ διακεκριμένους ἰδιοκτῆτες (ἴσως συντεχνία ὑφαντουργῶν, καθότι ανασκαφικά ἔδωσε πληθώρα ἀπὸ ἀγνύθες), ποὺ θὰ εἶχαν τὴν οἰκονομικὴ δυνατότητα νὰ τιμήσουν μὲ κάποιον συμβατὸ τρόπο, γιὰ τὰ ἦθη καὶ τὰ κοινωνικὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς τους, μία κορυφαία στιγμή τῆς ζωῆς τους. Τὴ μετάβαση στὴν κοινωνία τῶν ὠρίμων ἀνδρῶν τῶν δύο νεαρῶν βλαστῶν τους. Ἡ Δυτικὴ Οἰκία εἶναι ἓνα ἐπιβλητικό, μεμονωμένο – καὶ ὄχι ἐν σειρᾷ, ὅπως τὰ ὑπόλοιπα, πλὴν τῶν Ξεστῶν – κτήριο, ποὺ βρίσκεται σὲ περίοπτη θέση, καὶ ἐπομένως οἱ ἔνοικοί του θὰ εἶχαν καὶ ἀνάλογο κοινωνικὸ ἐκτόπισμα. Ὁ προβληματισμὸς μας ἐπικεντρώνεται στὸ νὰ ἐξιχνιάσουμε τί εἶδους ἔνοικοι ἦταν αὐτοί. Στὴν προσπάθεια αὐτὴ θὰ ἦταν μεγάλο λάθος νὰ προβάλλομε, σὲ ἄλλες ἐποχές, ὅπως αὐτὴ τοῦ ΥΚ Ἀκρωτηρίου, τὶς σημερινὲς κοινωνικὲς δομές. Ποιὸς μᾶς βεβαιώνει ὅτι τὸ κύτταρο τῆς κοινωνίας τοῦ Ἀκρωτηρίου ἦταν ἡ οἰκογένεια; Θὰ μπορούσε νὰ εἶναι τὸ **γένος** ἢ κάποιου εἶδους **ἀριστοκρατία** (τοῦ χρήματος;) ἢ τὸ πιθανότερο μιὰ δυνατὴ **συντεχνία**. (Ἐδῶ ἂς μὴν ξεχνᾶμε τὸν ἀνεξήγητα μεγάλο ἀριθμὸ ἀγνύθων, ποὺ μᾶς ἔδωσε αὐτὸ τὸ κτήριο ανασκαφικά.) Κι ἀκόμη, ἡ σχέση τῆς κοινωνίας ἐκείνης μὲ τὸ θεῖο πιθανότατα ἦταν τελείως διαφορετικὴ ἀπὸ ὅ,τι συμβαίνει στὴ Δύση τοῦ σήμερα, ποὺ οἱ διάφορες λειτουργίες εἶναι διακεκριμένες καὶ οἱ τομεῖς εἶναι ἐπιμερισμένοι (οἰκονομικός, θρησκευτικός, κ.τ.λ.). Τότε τὰ πράγματα μπορεῖ νὰ ἦσαν ἀπλούστερα, ὄχι τόσο ξεκάθαρα, σὲ μιὰ ὀργάνωση κοινωνίας διαφορετικῆ. Τὸ θεῖο θὰ μπορούσε νὰ διαποτίζει ὅλες τους τὶς ἐκδηλώσεις χωρὶς νὰ ἐπιφέρει δυσλειτουργίες ἢ ἄλλου εἶδους δυσκαμψίες στὴν καθημερινὴ τους ζωὴ. Ἄλλωστε, καὶ στὸν σημερινὸ πολιτισμένο κόσμον ἔχομε παραδείγματα τέτοιων κοινωνιῶν (π.χ. στὴν νοτιοανατολικὴ Ἀσία, σὲ ορισμένες ἰσλαμικὲς χῶρες κ.τ.λ.), ποὺ διαβιοῦν ἀρμονικὰ καὶ σύμφωνα μὲ ἀπολύτως κανονιστικὰ ἦθη, ἔθιμα καὶ θρησκευτικὲς πεποιθήσεις.

Στὸ σημεῖο αὐτό, μετὰ τὴν *in medias res* εἰσαγωγή τῆς πρότασής μας, θεωροῦμε ὅτι πρέπει νὰ πιάσουμε πλέον τὸν «*μίτον*» τῆς ἱστορίας ἀπὸ τὴν ἀρχή.

Ὅπως πειστηκὰ ἀπέδειξε ἡ Χρ. Τελεβάντου, ἡ Μικρογραφικὴ Ζωφόρος ἐκτεινόταν συνεχῶς καὶ στοὺς τέσσερις τοίχους τοῦ ὀωματίου 5⁸⁵, ὅτι «καθένα ἀπὸ τὰ θέματα αὐτὰ ἀποτελοῦσε μᾶλλον ἐπεισόδιο τῆς ἴδιας ἱστορίας»⁸⁶, καὶ ὅτι «τὰ λιμάνια ποὺ εἰκονίζονται στὴ μικρογραφία τοῦ Στόλου δὲν εἶναι προϊόντα τῆς φαντασίας τοῦ καλλιτέχνη, εἶναι πραγματικά»⁸⁷. «Ἡ ἀφήγηση φαίνεται πῶς ἀρχίζει καὶ τελειώνει στὴ νοτιοδυτικὴ γωνία τοῦ ὀωματίου» καὶ ὅτι «θα μποροῦσε νὰ ταυτίσει κανεὶς τὴν Πόλη Ι μετὰ τὸ ἴδιο τὸ Ἀκρωτήρι (ποὺ ἔχει ἤδη ταυτισθεῖ μετὰ τὴν Πόλη V), τὸ λιμάνι τῆς ἀναχώρησης τοῦ στόλου»⁸⁸.

Ὅπως δὲ παρατηροῦμε, ὅ,τι ἔχει ἀπομείνει ἀπὸ τὴν Πόλη Ι εἶναι ὀρισμένα κτίσματα (εἰκ. 11), στὰ ὁποῖα διακρίνεται πολὺ καθαρὰ τὸ χαρακτηριστικὸ μοτίβο τῆς τριγωνικῆς προεξοχῆς στὴ στέγη, καὶ τὸ ὁποῖο χωρὶς ἰδιαίτερη δυσκολία θα μποροῦσε νὰ ὀρίζεται ἀπὸ τὸν **συμβολισμὸ μονοῦ κέρατος**. Τὸ ἴδιο ἐπίσης μοτίβο ἐμφανίζεται σὲ ἐγκατάσταση στὸ ἀριστερὸ μέρος τῆς πόλης V (εἰκ. 8), σὲ ἀπόκρημνη τοποθεσία ἔξω ἀπὸ τὴν κυρίως πόλη, ὅπου μόνον νέους ἄρρενες βλέπουμε νὰ περιφέρονται. Οἱ ἐγκαταστάσεις αὐτὲς φαίνεται νὰ συνάπτονται, κατὰ κάποιον τρόπο, μετὰ τοὺς νέους τῆς ἡλικίας τῶν δύο «κούρων-ἀλιέων» μας. Περίπου τὰ ἴδια παρατηροῦμε (δηλαδὴ μιὰ κύρια πόλη καὶ μιὰ παραλιακὴ τειχισμένη ἐγκατάσταση ἐκτὸς πόλεως) καὶ στὸ περιβάλλον τῆς ἀντίστοιχης (μετὰ τριγωνικὲς προεξοχὲς βλ. εἰκ.

⁸⁵ TELEVANTOU 1990, 320.

⁸⁶ DOUMAS 1992, 20.

⁸⁷ *Αὐτόθι*, 27.

⁸⁸ *Αὐτόθι*, 47.

12) ἐγκατάστασης τῆς Πόλης II καὶ μάλιστα σὲ δραματικὴ φάση γεγονότων⁸⁹.

Καὶ διερωτώμεθα, μήπως σὲ κάποια ἐποχὴ τῆς ὁποίας ἤδη τὸ Ἄκρωτήρι ἀποτελεῖ ἀπόηχο (καὶ τὰ δρώμενα εἶναι πλέον τελετουργικά), οἱ ἄνθρωποι ἀνδρώνονταν μέσα ἀπὸ «πραγματικὰ πυρά»; Σὲ κοινωνίες ἐξ ἄλλου ὅπως αὐτὴ τῶν Λακεδαιμονίων, ἐξετελεῖτο παρόμοιου εἴδους **διαδικασία ἀνδρωσης** (ἀπομόνωση τῶν νέων σὲ χωριστὰ καταλύματα, ἄσκηση, ἄθλοι κ.τ.λ.).

Διερωτώμεθα: μήπως οἱ νέοι τῆς Πόλης II, ἡ ὁποία διαθέτει ἐκτὸς πόλεως ἐγκαταστάσεις μὲ τὸ μοτίβο τοῦ μονοῦ κέρατος, δὲν κατάφεραν νὰ γυρίσουν νικητὲς (ἀπὸ τὶς φάσεις τῆς διαδικασίας ἀνδρωσῆς τους), γι' αὐτὸ ἡ πόλη τους κινδυνεύει ἀπὸ τοὺς πολιορκητὲς ποὺ βλέπομε παρατεταγμένους στὴ Βόρεια Ζωφόρο; Μήπως οἱ νέοι τοῦ Ἄκρωτηρίου ἤρεμοι, ντυμένοι μὲ τοὺς τελετουργικοὺς χιτῶνες (εἰκ. 9), τοὺς ὁποίους ἐπάξια ἀπέκτησαν, γυρίζουν νικητὲς καὶ τροπαιοῦχοι, ἐπιδεικνύοντες τὰ συμβολικά τους λάφουρα (ὀδοντόφρακτα κράνη καὶ μακρὰ δόρατα), καὶ μὲ τὴν **Πελειάδα ἀγγελιαφόρο γιὰ τὸ χαρμόσυνο μήνυμα**; Μήπως ἔτσι οἱ νέοι τοῦ Ἄκρωτηρίου, καὶ ἀνάμεσά τους οἱ «κοῦροι-ἀλιεῖς» μας, εἰσέρχονται (εἰκ. 4) πλέον ὤριμοι ἄνδρες στὸν λιμένα τῆς πόλης τους, ἐνῶ παραπλέουν τὰ καταλύματά τους μὲ τὸ μοτίβο τοῦ μονοῦ κέρατος (εἰκ. 8), ἀπὸ ὅπου εἶχαν ξεκινήσει «τὴ μακρὰ καὶ ριψοκίνδυνη ἀποστολὴ τους»⁹⁰ (τὴν Πόλη I ἀπὸ ἄλλη ὀπτική γωνία); Μήπως, λοιπόν, τὰ κτήρια μὲ τὸ **μοτίβο τοῦ μονοῦ κέρατος** ἀποτελοῦν καταλύματα ὅπου ἀπομονώνονταν ἀσκούμενοι οἱ νέοι πρὶν εἰσέλθουν στὸ τελικὸ στάδιο μύησης, ἔπειτα ἀπὸ τὸ ὁποῖο θὰ ἀξιώνονταν πλέον **τῆς τιμῆς τοῦ διπλοῦ κέρατος**;

⁸⁹ Πρβ. Σφραγίσματα Ζάκρου καὶ Χανίων, ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1994, εἰκ. 60.

⁹⁰ DOUMAS 1992, 49.

Ἐδῶ θὰ πρέπει καὶ πάλι νὰ ἀνατρέξουμε στὶς ἀρχαῖες πηγές, ὅπου **Τοῦ Μίνω ὡς θέντος τοὺς νόμους**⁹¹, ὁ Πλάτων σχολιάζει **στρατοπέδου γὰρ πολιτεία ἔχετε ἀλλ' οὐκ ἐν ἄστεσι κατωκηκότων, ἀλλ' οἷον ἀθρόους πώλους ἐν ἀγέλῃ νεμομένους φορβάδας τοὺς νέους κέκτησθε**⁹².

Ὁ Πλούταρχος δὲ μᾶς παραδίδει: (ἐνν. ὁ Θησεύς) **Ἐκ δὲ τῆς Κρήτης ἀποπλέων εἰς Δῆλον κατέσχε· καὶ τῷ θεῷ θύσας καὶ ἀναθείς τὸ ἀφροδίσιον, ὃ παρὰ τῆς Ἀριάδνης ἔλαβεν, ἐχόρευσε μετὰ τῶν ἠιθέων χορείαν, ὑπὸ Δηλίων γέρανος, ... περὶ τὸν κεράτωνα βωμὸν ἐκ κεράτων συνηρμοσμένον εὐωνύμων ἀπάντων**⁹³. Ὅπως βλέπομε, μόνον ἀριστερὰ κέρατα, δηλαδὴ μονὰ κέρατα (εἰκ. 6, 8, 11, 12) συνήρμοζαν τὸν κεράτωνα βωμὸ τῶν ἠιθέων⁹⁴.

Ἀπὸ πλευρᾶς δὲ ἀρχαιολογικῶν καταλοίπων πρέπει νὰ ὑπενθυμίσομε ὅτι:

α) Στὸ ἰσόγειο τῆς Ξεστῆς 3, στὸν χῶρο 3β, «τέσσερις ἀνδρικές (καὶ πάλι) μορφές φαίνεται πῶς συμμετεῖχαν σὲ κάποια τελετουργικὴ διαδικασία». Ἡ ἐρμηνεία δε, ποὺ προτείνεται γιὰ τὴ σκηνὴ τῶν «Γυμνῶν Ἀγοριῶν» εἶναι ὅτι συμμετέχουν σὲ «τελετουργία μύησης ... κατὰ τὴν ὁποία ἓνα τουλάχιστον ἀπὸ αὐτὰ θὰ ἀναγορευθεῖ ὠριμος ἄνδρας...»⁹⁵. Διερωτώμεθα, λοιπόν, μήπως πράγματι στὸν κατακερματισμένο μὲ πηλοτοίχους καὶ **σκολιᾶς διαδρομῆς χῶρο 3β τοῦ ἰσογείου τῆς Ξεστῆς 3** γραφόταν ἡ ἀκροτελεύτια παράγραφος τῆς ὅλης

⁹¹ Plato, *Laws* I 624b.

⁹² Plato, *Laws* II 66e.

⁹³ Plutarch, *Theseus* xxi.

⁹⁴ Πρβ. μοτίβο μονῶν κεράτων στὶς ἐκτὸς πόλεως ἐγκαταστάσεις μὲ τοὺς νέους στὴ

Μικρογραφικὴ Ζωφόρο.

⁹⁵ DOUMAS 1992, 49.

τελετουργίας, (δηλαδή κάποιου είδους τελετουργικός «γέρανος χορός», μέσα στην πόλη του Άκρωτηρίου πλέον⁹⁶);

β) Όπως είπαμε, στη Νότια Ζωφόρο, σε απόκρημνη παράλια τοποθεσία (εικ. 8) έκτος της Πόλεως V (Άκρωτήρι) διακρίνεται μια τοιχισμένη έγκατάσταση με τὸ χαρακτηριστικὸ μοτίβο τοῦ μονοῦ κέρατος. Εἶναι ξεκάθαρο ὅτι ἡ έγκατάσταση αὐτή, καθὼς καὶ τὸ δεύτερο μικρότερο λιμάνι, βρίσκονται σε **άρκετὴ απόσταση** ἀπὸ τὴν κύρια πόλη καὶ τὸ μεγάλο λιμάνι, ἀντίστοιχα, διότι παρεμβάλλονται βουνὰ καὶ λαγκάδια ἀνάμεσά τους⁹⁷ (εἰκ. 8). Λαμβάνοντας, λοιπόν, τὸ ἔναυσμα ἀπὸ τὰ **λεγόμενα τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη, γιὰ τὴν ὀργάνωση τῆς μινωικῆς κοινωνίας**, προτείνουμε τὴν ἐξῆς ἐρμηνεία: ὅτι στὶς κοινωνίες τοῦ Αἰγαίου ἐκείνης τῆς ἐποχῆς ὑπῆρχαν, ἐν σπέρματι, ὅσα ἀργότερα ἔδωσαν τὴ βάση γιὰ τὴ δημιουργία τῆς **δωρικοῦ τύπου** κοινωνίας. Οἱ «πολίτες» διέρχονταν ἀπὸ διάφορα στάδια μύησης μέχρι νὰ εἰσέλθουν στὴν κοινωνία τῶν ὠρίμων. Σίγουρα τὸ τελικὸ στάδιο μύησης (πιθανότατα ὅμως καὶ στὰ ἐνδιάμεσα μεταβατικά), ὑπῆρχε διαχωρισμὸς τῶν ἡλικιῶν καὶ ἐνδιαίτησή τους σὲ ξεχωριστὰ καταλύματα⁹⁸. Πιθανολογοῦμε, λοιπόν, ὅτι οἱ έκτος πόλεως έγκαταστάσεις (βλ. εικ. 8, 11, 12) μετὸ μοτίβο τοῦ μονοῦ κέρατος ἀποτελοῦσαν καταλύματα τῶν νέων τῆς πόλεως V (Άκρωτήρι), οἱ ὅποιοι δὲν εἶχαν εἰσέλθει ἀκόμη στὴν κοινωνία τῶν ὠρίμων. Ἀναμένουμε, πλέον, τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα νὰ μᾶς τὸ ἐπιβεβαιώσουν, προσθέτοντας στὸ «puzzle» τοῦ ἀρχαιολογικοῦ χώρου τοῦ Άκρωτηρίου ἓνα δεύτερο μικρὸ λιμάνι (τῶν καταλυμάτων τῶν νέων) ἀριστερὰ τοῦ κύριου λιμένα, καθὼς καὶ μιὰ ἀνεπτυγμένη έγκατάσταση (διαφορετικοῦ τύπου ἀπὸ τὴν κύρια πόλη καὶ προσαρμοσμένη στὸν σκοπὸ ποὺ προαναφέραμε), ἀκριβῶς πάνω ἀπὸ αὐτὸ τὸ δεύτερο μικρότερο λιμάνι.

⁹⁶ Πρβ. καὶ τὸ *Σκολιὸν τοῦ Ὑβρίου τοῦ Κρητός*.

⁹⁷ SHAW 1990, 431

⁹⁸ WILLETS 1955, 254 κέ.

Ἐδῶ θὰ πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε ὀρισμένα πράγματα: **Δὲν ἰσχυρίζομαστε ὅτι τὰ διαδραματιζόμενα στὴ Μικρογραφία ἀφοροῦσαν πραγματικὴ διαδρομὴ καὶ διαδικασία μύησης τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀκρωτηρίου. Πιθανότατα ἀποτελοῦσαν ἐπικὴ διήγηση ποὺ ἔδωσε τὸ θέμα, καὶ μόνον, γιὰ τὴν τοιχογράφηση μιᾶς πραγματικῆς κατὰ το παρελθὸν διαδικασίας μύησης, ἢ ὁποία ἤδη στὴν ΥΚ ἐποχὴ ἀποτελοῦσε τελετουργία καὶ ἀντανάκλαση πραγματικῶν παλαιότερων γεγονότων καὶ τώρα δοξασιῶν. Καὶ ἀκόμη, θεωροῦμε ὅτι ὅλη αὐτὴ ἡ ἱστορία ἴσως ἔχει συρρικνωθεῖ σὲ τελετουργίες, ὅπως αὐτὴ τοῦ ἰσόγειου 3β τῆς Ξεστῆς 3.** Καὶ διερωτώμεθα, ὅταν ὁ Πλάτων, ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Πλούταρχος ἀπευθύνονταν στοὺς σύγχρονούς τους καὶ ἀναφέρονταν μὲ τόση ἔμφαση καὶ ὁμοιογένεια στὸν Μίνωα ἢ τὸν Ραδάμανθυ, ποιοὺς εἶχαν κατὰ νοῦ; Σίγουρα ὄχι κάποια ἄγνωστα ἢ φανταστικά, γιὰ τοὺς σύγχρονούς τους, ὄντα. (Καὶ βέβαια, δὲν μιλάμε γιὰ σποραδικὲς ἄνευ σημασίας ἀναφορὲς κάποιων ἡσσοнос σημασίας μυθιστοριογράφων, μιλάμε γιὰ τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, τὶς δεσπόζουσες προσωπικότητες τοῦ ἀρχαίου ἑλληνικοῦ κόσμου, οἱ ὁποῖοι δὲν θὰ καταγίνονταν ἀβασάνιστα μὲ τόση ἔμφαση καὶ σὲ τόση ἔκταση μὲ ἀσήμαντους μύθους ἢ φαντασιώσεις τρίτων). Οἱ ἀναφορὲς τους εἶναι ἀπόλυτα συγκεκριμένες, καὶ ἀφοροῦν στὴν Κρήτη τοῦ Μίνωα, τὴν ὀργάνωση αὐτῆς τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας, τὴν ὁποῖαν περιγράφουν λεπτομερῶς καὶ σχολιάζουν πολλαπλῶς, καθὼς καὶ τὴ σχέση της μὲ τοὺς γείτονές της στὸ Αἰγαῖο. Ὅπως δὲ βλέπουμε, στὴν κοινωνία αὐτὴ ἀπέδιδαν, καὶ οἱ δύο, τὰ ἴδια πολὺ συγκεκριμένα χαρακτηριστικά, μὲ ἀπόλυτη ὁμοιογένεια καὶ μὲ πλήρη συνείδηση σὲ ποιοὺς ἀναφέρονταν. Καὶ βέβαια γιὰ τὴν Κρήτη καὶ τὸ Αἰγαῖο, τέτοια **λαμπρὴ ἐποχὴ ποὺ νὰ μπορεῖ νὰ δημιουργήσει μυθολογία, μετὰ τὴ μινωικὴ, δὲν ξέρομε νὰ ὑπῆρξε ἄλλη.** Ἄλλωστε, καὶ ἡ ἴδια ἡ μυθολογία μᾶς ὁδηγεῖ σὲ ἐκείνους τοὺς χρόνους, ἀφοῦ παρουσιάζει τὸν ἀρχηγέτη τῶν πρωιμότατων μυκηναϊκῶν χρόνων, τὸν Αἰγαῖο, νὰ ὀφείλει

φόρο ύποτελείας στὸν Μίνωα. Ἐπομένως, θεωροῦμε πὼς τὰ ὅσα ἐκθέσαμε παραπάνω ἀποτελοῦν ἀρκετὰ ἀσφαλὴ βάση γιὰ τὰ ὅσα ὑποστηρίζομε.

Ὁ προβληματισμὸς μας, τώρα, ἐπικεντρώνεται στὸ τί θὰ μπορούσε **νὰ ὑπόκειται ὡς πραγματικότητα στὸν συγκεκριμένο μῦθο**, καὶ ποιά πραγματικὰ γεγονότα τοῦ ἀπώτερου παρελθόντος ἔδωσαν τὸ ὕλικὸ γιὰ τὴ δημιουργία αὐτῶν τῶν μύθων.

Τὰ ΥΚ λείψανα τοῦ Ἀκρωτηρίου διαθέτουν σαφῆ στοιχεῖα ὅτι ἡ πόλη αὐτὴ εἶχε φθάσει στὴν ἀκμὴ τῆς σὲ ἐποχὴ προγενέστερη ἀπὸ αὐτὴν τῆς τελικῆς καταστροφῆς. Τὰ ἀρχιτεκτονικὰ κατάλοιπα ὑποφαίνουν ὅτι ἡ πόλη εἶχε ξανακαταστραφεῖ καὶ ξαναχτιστεῖ στὸ παρελθόν, μὲ πολλές νέες **προσθήκες ἤσσονος κατασκευαστικῆς τέχνης** καὶ αἰσθητὰ εὐτελέστερες. Φέρ' εἰπεῖν, στὶς παρειᾶς τῶν ἐξαιρετικῆς οἰκοδόμησις Ξεστῶν βρίσκονται κολλημένα κτήρια πολὺ κακῆς ποιότητος. (Κανεὶς δὲν θὰ πίστευε, βέβαια, ὅτι καλοζύγισαν καὶ ἐπιμελήθηκαν τόσο τὶς ἀκμὲς καὶ τὶς συναρμογὲς τῶν κυβολίθων τῶν Ξεστῶν γιὰ νὰ κολλήσουν στὴ συνέχεια μπροστὰ στὴν ὄψη τους παραπήγματα). Ἴσως, αὐτὰ καὶ μόνον τὰ κτήρια τῶν Ξεστῶν, στὴ σχέση τους μὲ τὰ ὑφιστάμενα λείψανα τῶν ὄμορων εὐτελῶν κτηρίων, ἀποδεικνύουν ὅτι ἡ ἀκμὴ τοῦ Ἀκρωτηρίου τοποθετεῖται σὲ προγενέστερη τῆς ΥΚ ἐποχῆ. Ἐπιπροσθέτως, μεγάλης ἔκτασης καταστροφὲς σὲ παρελθοντικὸ χρόνο (προγενέστερο τῆς ΥΚ περιόδου), **ἀποδεικνύει ἡ εὕρεση μύδρου στὰ θεμέλια τῆς Οἰκίας Γυναικῶν**. Ἡ ἀνακάλυψη αὐτὴ ὑποδεικνύει ὅτι, ἐφόσον ἡ Οἰκία Γυναικῶν κατεστράφη στὴν ΥΚ ἐποχὴ καὶ δεδομένου τοῦ μύδρου στὰ θεμέλιά της, πρέπει νὰ **ὑπῆρξε φάση ἀκμῆς τοῦ Ἀκρωτηρίου σὲ περίοδο προγενέστερη τῆς ΥΚ καταστροφῆς**.

Μήπως, λοιπόν, σὲ κάποια πολὺ παλαιότερη (ἀπὸ αὐτὴν τοῦ ΥΚ Ἀκρωτηρίου) μεγαλειώδη ἐποχὴ τῆς μινωικῆς κοσμοκρατορίας στὴν περιοχὴ τοῦ Αἰγαίου, τότε ποὺ διαμορφώνονταν οἱ συσχετισμοὶ δυνάμεων (οἱ ὁποῖες ἀργότερα κατέληξαν σὲ ἐπικὲς διηγήσεις) ἡ

rax minoica κάλυπτε κοινωνίες, που συνδέονταν με ισχυρούς θρησκευτικούς δεσμούς μεταξύ τους και συμμετείχαν σε κοινές τελετουργίες;

Μήπως οι κοινωνίες αυτές, τηρώντας ένα αυστηρό κοινωνικοθρησκευτικό τυπικό, έπαιζαν συγκεκριμένους ρόλους συμμετέχοντας σε ένα ***opus*** που διαδραματιζόταν επί αιώνες αν όχι χιλιετίες, στον ευρύτερο χώρο του Αιγαίου, και που είχε σαν αποτέλεσμα να διατηρείται ή γαλήνη και ή ασφάλεια στην περιοχή με ειρηνικά μέσα;

Η μινωική εποχή φαίνεται πολύ ειρηνική, παρότι χαρακτηριζόταν από μεγάλη «κινητικότητα (ναυτιλία, εμπόριο, κ.τ.λ.) και διέθετε πλοῦτο μεγάλο, παράγοντες -που αποτελούν- πρώτης τάξεως αιτίες για ρήξεις, προστριβές και διαμάχες. (Το σχήμα αυτό είναι πολύ όξιμωρο για να μπορεί να εξηγηθεί με δεδομένα δανεισμένα από τη σημερινή εποχή, και θέλει άλλο μοντέλο ως βάση για την έρμηνεία του).

Άρα, έχουμε ένα ακόμη δεδομένο (μαζί με τον έντελως διαφορετικό πολεοδομικό σχεδιασμό ανάμεσα στη μητρόπολη και την περιφέρεια), που συνηγορεί προς την έρμηνεία της Μικρογραφικής Ζωφόρου, που αποτολμούμε.

Στο σημείο αυτό, θεωρούμε ότι πρέπει να τεκμηριώσουμε έτι περαιτέρω τη θέση μας για τις εκτός πόλεως εγκαταστάσεις με το μοτίβο του μονού κέρατος, ως χώρων παραμονής των νέων. Πλήθος μαρτυριών υπάρχουν περί του διαχωρισμού των νέων (άρρένων) στην κρητική κοινωνία από παλαιωτάτων χρόνων. Παραθέτουμε τα σχετικά εδάφια: ***τὴν κρητικὴν πολιτείαν λέγεται πρῶτος καταστῆσαι Μίνως, πρακτικὸς τε ἅμα καὶ νομοθέτης σπουδαῖος γενόμενος, ἐποιεῖτο δὲ δι' ἐνάτου ἔτους τὴν ἐπανόρθωσιν τῶν νόμων***⁹⁹. Στην κρητική,

⁹⁹ Heracleides, *Cretorum* xiv. Πρβ. κάθε έννεά χρόνια ἐστέλλοντο ἀπὸ τὴν Ἀθήνα σὴν Κρήτη οἱ ἠίθεοι Ἀθηναῖοι.

λοιπόν, αυτή πολιτεία που την όργάνωσε ο Μίνως, παρακάτω πληροφορούμεθα στο ίδιο κείμενο (εϊκ. 8, 11, 12) ότι: **οί παῖδες οί έν Κρήτη μετ' άλλήλων διαιτῶνται ... άθροίζονται δέ άγέλαι τούτων και έφ' έκάστης άρχων γίνεται όν καλοῦσιν άγελάτην ... ποιοῦνται δέ και μάχας κατά νόμον πύξ...**¹⁰⁰. Επίσης, **διόπερ τούς μέν παῖδας είς τās όνομαζομένης άγέλας κελεῦσαι φοιτᾶν, τούς δέ τελείους έν τοῖς συσσιτίοις ᾗ καλοῦσιν άνδρεῖα**¹⁰¹. Και άκόμη **τās δ' άγέλας συνάγουσι οί έπιφανέστατοι τῶν παιδων και δυνατώτατοι, έκάστης δέ άγέλης άρχων έστιν ώς τὸ πολὺ ὁ πατήρ τοῦ συναγαρόντος...**¹⁰² και **ένταῦθα δ' οὐκ έξ άπάντων αίρουνται τούς κόσμους** (ένν. τούς άρχοντες) **άλλ' έκ τινων γενῶν**¹⁰³ (εϊκ. 13). Έδῶ θά πρέπει νά υπομνησθεῖ ή παρατήρηση τοῦ Σπ. Μαρινάτου (1974, 27) ότι **ή όκτάκις έπανάληψις τοῦ θαλαμίσκου έντὸς τοῦ κοιτῶνος 4 πρέπει νά έχει είδικόν λόγον**¹⁰⁴. Τέλος, και άλλες αναφορές (Δωσιάδος στα Κρητικά του), ὅπως μάς πληροφορεῖ ὁ Άθήναιος, άναφέρουν ότι: στην Κρήτη **διήρηνται δ' οί πολῖται πάντες καθ' έταιρίας καλοῦσι δέ ταύτας άνδρεῖα...**¹⁰⁵, πράγμα που -κατά τὸν φιλόλογο Ανδρέα Παναγόπουλο- υποσημαίνει την ταύτιση τοῦ θεσμοῦ με την άρχική κοινοβιακή όργάνωση τῶν πολιτῶν κατά φυλάς¹⁰⁶.

Ήδη έχομε άναφέρει, ότι πιθανολογοῦμε πῶς τὸ κύτταρο τῆς ΥΚ κοινωνίας τοῦ Άκρωτηρίου δέν ἦταν ή οίκογένεια άλλά κάποιου είδους

¹⁰⁰ Heracleides, *Cretozum* xiii. Πρβ. Για τὸ «άγέλαι τούτων» τὰ πλοῖα τοῦ στόλου με διαφορετικά ζωικά σύμβολα έκαστον στη Μικρογραφική Ζωφόρο. Για τὸν *άγελάτην* πρβ. τὸν εύρισκόμενον στὸν θαλαμίσκο. Για τὸ *πύξ* πρβ. τὰ πυγμαχοῦντα παιδιά στην τοιχογραφία τοῦ Κτηρίου Β.

¹⁰¹ Strabo, X, 4, 16.

¹⁰² Strabo, X, 4.20. Πρβ. τούς εύρισκομένους στοὺς θαλαμίσκους.

¹⁰³ Aristode, *Politics* II, vii 4-6, Πρβ. έμβλήματα θαλαμίσκων, ἴσως κάποιου είδους οίκόσημα τῶν άρχόντων-πατέρων τῶν άγελατῶν ή τῶν γενῶν, ἀπὸ τὰ ὅποια κατάγονται οί κοσμοάρχοντες.

¹⁰⁴ ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1974, 27.

¹⁰⁵ Athenaios, *Deipnosophistae*, IV, 145a-d.

¹⁰⁶ ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ 1981, 8.

ομάδα (τὰ γένη ἢ πιθανότατα οἱ συντεχνίες). Ἐπίσης, ἡ ἀνεξήγητη καὶ ὑπερβολικὴ ἐπανάληψη (ὀκτάκις) τοῦ μοτίβου τοῦ θαλαμίσκου με τοὺς κρίνους ἐντὸς τοῦ κοιτώνα 4, πιθανότατα, ὑποκρύπτει τὴν ἔμφαση ποὺ ἐπιθυμοῦσαν οἱ ἔνοικοι τῆς Δυτικῆς Οἰκίας νὰ προσδώσουν σὲ κάποιον ἔμβλημα (κρίνος;), ποὺ τοὺς ἀντιπροσώπευε. Καὶ τοῦτο διότι στὴ Νότια Ζωφόρο μὲ τὸν μεγαλοπρεπῆ στόλο, πάνω στὰ πλοῖα καὶ πίσω ἀπὸ ἀντίστοιχους θαλαμίσκους, βλέπομε νὰ εὐρίσκονται ὀρισμένα διακεκριμένα πρόσωπα, ποὺ φαίνεται ὅτι ἔπαιζαν σημαντικὸ ἀρχηγικὸ ρόλο (ἴσως ἀγελάτες ἢ ἄρχοντες ἢ, κατὰ τὸν Ἀριστοτέλη, **κόσμοι**), καὶ ποὺ μᾶλλον ταυτίζονταν μὲ κάποιον ἐπιφανῆ ἔνοικο ἢ ἐνοίκους τῆς Δυτικῆς Οἰκίας. Οἱ τελευταῖες δὲ αὐτὲς ἀναφορὲς τῶν ἀρχαίων συγγραφέων ἀποτελοῦν ἰσχυρὴ ἔνδειξη πρὸς αὐτὴν τὴν ἐρμηνεία.

Ἐάν, λοιπόν, πράγματι ἡ Πόλη I, ὅπως τὴν ἐξετάσαμε, ταυτίζεται μὲ τὴν Πόλη V (ὑπὸ ἄλλη ὀπτική γωνία), τότε οἱ πρὸ τοῦ τελικοῦ σταδίου μύησης εὐρισκόμενοι νέοι μας, ξεκινοῦν ἀπὸ τὸν μικρότερο δεῦτερο λιμένα τῶν ἐκτὸς πόλεως καταλυμάτων τοὺς γιὰ νὰ διαγράψουν μιὰ πολύπαθη πορεία, τὴν ὁποία δυστυχῶς ποτὲ δὲν θὰ μάθομε (ἐφ' ὅσον χάθηκε ἡ Ἀνατολικὴ Ζωφόρος), τῆς ὁποίας ὅμως παίρνομε γεύση ἀπὸ τὴ Βόρεια Ζωφόρο. Ἡ **περιπετειώδης διαδρομὴ** καταλήγει στὴν παραδείσια ἐξωτερικὴ καὶ μυστηριώδη Πόλη III. Ἐδῶ οἱ νέοι μας ἀναλαμβάνουν δυνάμεις ἢ μένουν μόνοι τοὺς ἀναμετρώμενοι μὲ τὰ στοιχεῖα τῆς φύσης ἢ **διέρχονται κάποια μυστηριακὰ στάδια** τῆς ὅλης διαδικασίας;

Ἡ Ἀνατολικὴ Ζωφόρος, ἀπὸ ἄποψη μεγέθους, καταλαμβάνει ἓνα ὀλόκληρο διάζωμα καὶ ἀπὸ ἄποψη περιεχομένου δείχνει ἀποκομμένη θεματικά (μετὰ τὴ φυσιοκρατία βλέπομε τὴν ἀφαιρετικότητα, μετὰ τὴ δράση συνατούμε τὴν νηνεμία). Ὅμως, καταλήγει ἀκριβῶς πάνω ἀπὸ τὴν κεφαλὴ τοῦ προσώπου «κλειδιοῦ», τῆς λεγόμενης «ἰέρειας», πρὸς τὴν κατεύθυνση μάλιστα ποὺ ἐκείνη προσφέρει, καὶ τὸ γεγονὸς αὐτὸ τῆς προσδίδει ἰδιαίτερη φόρτιση. Καὶ στὴν Ἀνατολικὴ Ζωφόρο εἰκονίζεται

Ένας μακρὺς παραδείσιος ποταμὸς μὲ μυθικὰ ὄντα, ἓνα μυστηριώδες γραμμικὸ κυματοειδὲς στοιχεῖο¹⁰⁷.

Τί μπορεῖ νὰ ὑποθέσει κανεὶς; Μετὰ τὴ δρᾶση ἢ ἡρεμὴ φάση τῆς θέωσης ἢ τῆς ἔκστασης (εἰκ. 5), **μέσα σὲ ἓνα μυθικὸ ψυχεδελικὸ τοπίο**¹⁰⁸; Ἄς λάβουμε ὑπ' ὄψιν μας καὶ τὶς ιδιότητες ποὺ ἀποδίδονται σὲ μία ἄλλη σκοτεινὴ καὶ μυστηριώδης, ἀλλὰ ὑπαρκτὴ προσωπικότητα ἀπὸ τὴν Κρήτη, **τὸν Ἐπιμενίδη**, τὸν **Κούρητα νέον**¹⁰⁹, τὸν συγγραφέα τῶν Καθαρμῶν καὶ ἄλλων μυστικιστικῶν συγγραμμάτων, τὸν ὁποῖο ἡ Σούδα ἐμφανίζει νὰ **περιπλανιέται γιὰ πολὺν καιρὸ ἔξω ἀπὸ τὸ σῶμα του**, σὲ φάση μύησης (πρβλ. τοὺς **σωρούς κυαθίων καὶ παράλληλα πλήθος πρόχων** τῆς Οἰκίας Γυναικῶν, που βρέθηκαν με τὸ σύμβολο τῆς ὀπιούχου μήκωνος τῆς ὑπνοφόρου). Μετὰ τὰ ἀνδραγαθήματα λοιπὸν, ἴσως ἀκολουθεῖ μια μυστηριακὴ φάση τῆς μύησης, κατὰ τα ἀνωτέρω. Τέλος **οἱ ἡίθεοι** θὰ ξεκινήσουν τὴ θριαμβικὴ ἐπιστροφή στὸν κύριο λιμένα τῆς πόλης, γιὰ νὰ εἰσέλθουν πλέον στὴν κοινωνία τῶν ἀνδρῶν τοῦ Ἀκρωτηρίου (ἄλλωστε, μόνον ἄνδρες τοὺς ἀναμένουν στὴν προκυμαία, ἐνῶ οἱ γυναῖκες τοὺς χαιρετοῦν ἀπὸ τὰ σπίτια, παρότι δὲν φαίνεται ἡ κοινωνία τῆς ἐποχῆς νὰ κρατᾶ καθόλου περιορισμένες).

Κομβικὸ σημεῖο (εἰκ. 1) σὲ ὅλη αὐτὴ τὴ διαδρομὴ ἀποτελεῖ ἡ ΝΑ γωνία τοῦ δωματίου 5, ὅπου καὶ ἡ εἴσοδος ἀπὸ τὸ δωμάτιο 4. Ἐκεῖ καταλήγει ἢ ξεκινάει ὁ μυστηριώδης ποταμὸς (πρβ. **μίτος**), πάνω ἀκριβῶς ἀπὸ τὸ κεφάλι τῆς λεγόμενης «ἰέρειας» (πρβ. Ἀριάδνη), ἡ ὁποία βρίσκεται ἀκριβῶς ἔξω ἀπὸ τὸν κατακερματισμένο χῶρο τῶν δρωμένων (πρβ. Λαβύρινθος), μὲ κατεύθυνση πρὸς αὐτὸν καὶ σὲ στάση προσφορᾶς (πρβ. **μίτος τῆς Ἀριάδνης**), ὅπου μέσα βρίσκονται οἱ δύο

¹⁰⁷ Πρβ., «μίτος» καὶ τὸ σχῆμα στὸ ὁποῖο ἡ λέξη μᾶς παραπέμπει, ἓνα στοιχεῖο ποὺ ἄλλωστε εἶναι πάντοτε παρὸν καὶ σὲ ἄλλες μυστηριακὲς τελετές.

¹⁰⁸ Πρβ. τὰ πολυάριθμα κυάθια μαζὶ μὲ τὰ νευρωτὰ ἀγγεῖα (δίκην ἄνθους μήκωνος ὀπιόφορου) ἀπὸ τὴν Οἰκία Γυναικῶν, τὰ ὁποῖα θὰ μπορούσαν νὰ συνάπτονται μὲ ψυχεδελικὲς ἀναφορές.

¹⁰⁹ Solon, 12 καὶ *O.C.D.s.v.* Epimenides.

νέοι (μουούμενοι) (είκ. 2), πάνω από τὰ κεφάλια τῶν ὁποίων ἐκτυλίσσεται μιὰ μακρὰ ἀφήγηση (τελικὸ στάδιο μύησης). Ἀπὸ τὸ κομβικὸ αὐτὸ σημεῖο (είκ. 1) δὲ ἀρχίζει ἡ λαμπρὴ πορεία τῆς ἐπιστροφῆς, ὅπως αὐτὴ τόσο μεγαλόπρεπα ἱστορεῖται στὴ Νότια Ζωφόρο.

Πιθανολογούμε ὅτι ἴσως τὰ διαδραματιζόμενα στὴ Μικρογραφικὴ Ζωφόρο **δὲν ἀφοροῦσαν πραγματικὴ διαδρομὴ καὶ διαδικασία μύησης τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἀκρωτηρίου· ἴσως ἀποτελοῦσαν ἐπικὴ ἱστὴρηση**, πλέον, μιᾶς πραγματικῆς κατὰ τὸ παρελθὸν διαδικασίας, που ἤδη στὴν ΥΚ ἐποχὴ ἀποτελοῦσε συμβολισμὸ καὶ ἀντανάκλαση πραγματικῶν **παλαιότερων γεγονότων καὶ τῶρα δοξασιῶν.**

Πιθανὸν ὅλη αὐτὴ ἡ ἱστὴρηση πράγματι ἔχει **συρρικνωθεῖ σὲ τελετουργίες, ὅπως αὐτὴ τοῦ ἰσογείου 3β τῆς Ξεστῆς 3** (δολιχοδρομικὴ σύνθεση τοῦ λαβυρίνθου), ὅμως ἔχει ἀφήσει ἀνεξίτηλα τὰ ἴχνη τῆς σὲ ὅλες τὶς ἐκφάνσεις τῆς ζωῆς καὶ τῆς τέχνης στὸ Ἀκρωτήρι καὶ βέβαια στὸν ἀρχιτεκτονικὸ σχεδιασμὸ τοῦ δωματίου 5 τῆς Δυτικῆς Οἰκίας, μὲ τὰ πολύθυρα, τὰ πολυπαράθυρα καὶ τοὺς κατακερματισμένους χώρους. Ἡ μινωικὴ ἀρχιτεκτονικὴ χαρακτηρίζεται ἀπὸ πολυπλοκότητα· οἱ κατόψεις εἶναι ἐξαιρετικὰ ἀνήσυχες καὶ οἱ διαδρομὲς «σκολιές». Ἡ σχεδιαστικὴ αὐτὴ ἀνησυχία, ποὺ δὲν εἶναι τυχαία, προδίδει πρόθεση ἂν ὄχι προκατάληψη (κι αὐτὸ εἶναι τὸ ἕνα μόνο δεδομένο, ἀπὸ τὸν τομέα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς).

Τὸ δεῦτερο πολὺ σημαντικὸ στοιχεῖο, τὸ ὁποῖο συνηγορεῖ ἰδιαίτερα στὸ ἐρμηνευτικὸ μοντέλο ποὺ προτείνουμε, εἶναι ἡ καταλυτικὴ διαφορὰ στὸν πολεοδομικὸ σχεδιασμὸ ἀνάμεσα στὴν **Κρήτη καὶ τὴ Θήρα, στὴν ἀνακτορικὴ ἀρχιτεκτονικὴ καὶ τὴν ἀστική.** Αὐτὴ ἡ διαφορὰ εἶναι ἀπόλυτη καὶ δὲν χωρεῖ κανενὸς εἴδους σύγκριση. Στὴ μητρόπολη Κνωσό, στὸ κέντρο ἀναφορᾶς τῶν δρωμένων, συναντᾶμε ἕνα τεράστιο πολυδαίδαλο παλάτι, ἐνόσω στὴν περιφέρεια Ἀκρωτήρι βρῖσκομε μεμονωμένα κτήρια ἢ συμπλέγματα κτηρίων ἀστικοῦ τύπου. Ἀπὸ τὴν

μία πλευρά ἔχομε τὸ κέντρο τῆς μύησης, ποὺ ἐκφράζεται ὅπως εἶναι φυσικό, μὲ ἀνακτορικὴ ἀρχιτεκτονική, καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη τὴν περιφέρεια τῶν μουόμενων, ποὺ, ὅπως ἀναμένεται, ἐκφράζεται μὲ ἀστικὴ ἀρχιτεκτονική. Ὁ πλοῦτος εἶναι μέγας καὶ ἀπὸ τὶς δύο μεριές, ἡ γεωγραφικὴ ἀπόσταση μικρὴ, ἡ ἐποχὴ ἀνάλογη καὶ οἱ ἄνθρωποι ἴδιοι, κι ὅμως ὁ πολεοδομικὸς σχεδιασμὸς εἶναι τελείως ἀντιδιαμετρικός. Καὶ ὅπως γνωρίζομε πολὺ καλά - ἀποτελεῖ κανόνα σὲ ὅλες τὶς ἐποχές - ὁ ἀρχιτεκτονικὸς σχεδιασμὸς νὰ ἐκφράζει ἀνάγλυφα τὰ κοινωνικοθρησκευτικὰ καὶ - ἐν τέλει - πολιτικὰ χαρακτηριστικὰ τῶν κοινωνιῶν -ποὺ τὴ δημιουργοῦν- μὲ τὰ μέσα ποὺ διαθέτει, δηλαδὴ τὴν ἐν γένει διαχείριση τῶν κτηρίων¹¹⁰. Αὐτὸ μάλλον συμβαίνει καὶ ἐδῶ. Ὁ κοινωνικοθρησκευτικὸς συσχετισμὸς εἶναι ἀνάλογος, γι' αὐτὸ καὶ ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τὸν ἐκφράζει μὲ αὐτὲς τὶς τεράστιες διαφορὲς καὶ ἰδιομορφίεσ στὸν πολεοδομικὸ σχεδιασμὸ, παρότι τὰ ἐπιμέρους κτηριολογικὰ στοιχεῖα εἶναι τὰ ἴδια (πολύθυρα, πολυπαράθυρα κ.τ.λ.). Αὐτὴ ἡ τελευταία παρατήρηση ἀποτελεῖ ἐξαιρετικὰ σημαντικὴ καὶ σπουδαία ἔνδειξη. Τὸ ὅτι δηλαδὴ ὅλα τὰ ἐπὶ μέρος μορφολογικὰ στοιχεῖα εἶναι προσόμοια σημαίνει ὅτι ἔχομε νὰ κάνομε μὲ μία καὶ μοναδικὴ ἀρχιτεκτονικὴ ἔκφραση, ποὺ ἐπιθυμεῖ (καὶ τὸ κατορθώνει) νὰ ἐκφράσει -γιὰ κάποιον πολὺ συγκεκριμένο λόγο- διαφορετικὰ ἀρχιτεκτονικὰ προγράμματα. (Λόγο ποὺ, κατὰ τὴ γνώμη μας, δὲν εἶναι ἄλλος ἀπὸ αὐτὸν ποὺ παραθέσαμε καὶ ποὺ παρατίθεται καὶ στὴ Μικρογραφικὴ Ζωφόρο). Διότι, ὅπως βλέπομε, σὲ ὅλη τὴν γκάμα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς, i) ξεκινώντας ἀπὸ τὴ μεγάλη κλίμακα σχεδιασμοῦ σὲ ἐπίπεδο πολεοδομίας (ἀνακτορικὴ – ἀστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ), ii) φθάνοντας στὰ ἐπὶ μέρος ἀρχιτεκτονικὰ χαρακτηριστικὰ (ἀνήσυχες κατόψεις, παράθυρα κ.τ.λ.) καὶ iii) καταλήγοντας στὴ μικροκλίμακα τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τῆς Δυτικῆς Οἰκίας καὶ τοῦ ἰσογείου 3β τῆς Ξεστῆς

¹¹⁰ Πρβ. τὸ ἰδεῶδες τῆς ἰσχυρῆς κεντρικῆς ἐξουσίας ποὺ ἀποπνέουν οἱ αἰγυπτιακὲς πυραμίδες, τὰ μυκηναϊκὰ ἀνάκτορα καί, πολὺ μεταγενέστερα, ἡ ἀρχιτεκτονικὴ τῶν Βερσαλλιῶν.

(κατακερματισμένοι χώροι και σκολιές διαδρομές), τὸ ἔρμηνευτικὸ μοντέλο ποὺ προτείνουμε ταιριάζει ἀπόλυτα. Ὁ τριμερὴς καθ' ὕψος χωρισμὸς τῶν κατακερματισμένων τοίχων τοῦ δωματίου 5 ἀλλὰ καὶ ἡ τοποθέτηση (εἰκ. 1) καὶ ἡ συσχέτιση μεταξύ τους -τῶν τοιχογραφούμενων- ἀποτελοῦν μίαν **εὐτυχισμένη στιγμή ἀρχιτεκτονικῆς δημιουργίας**. Ὅπως δὲ βλέπομε ἀπὸ τὴ μελέτη τῆς χωροθέτησης τῶν τοιχογραφιῶν στὴ Δυτικὴ Οἰκία, οἱ καθαρὰ χρηστικὲς ἀπαιτήσεις συμβαδίζουν ἀπόλυτα μὲ τὶς ὑπερβατικὲς ἀναζητήσεις. Ἀπὸ τὴ σχέση αὐτὴ ἀναδεικνύεται μίαν κοινωνία χαρούμενη καὶ εἰρηνικὴ, μίαν **κοινωνία ποὺ βίωνε τὸ θεῖο μέσα στὴν καθημερινὴ ζωὴ, συμφιλιωμένη** μὲ αὐτό. Τὸ θεῖο δὲν εἶναι ἀπόμακρο καὶ ἐχθρικό, ὁ ἀστικὸς κόσμος τοῦ Ἀκρωτηρίου εἶναι **κοσμικὸς καὶ ἔνθεος συνάμα**, διότι ἡ θρησκευτικὴ διάσταση δὲν ἀπέκλειε τὴν κοσμικὴν, ἀλλὰ βρισκόταν σὲ πλήρη ἀρμονία μαζί της. Ἄλλωστε, **Ραδαμάνθυος δὲ ... διότι κατεῖδεν τοὺς τότε ἀνθρώπους ἡγουμένους ἐναργῶς εἶναι θεοὺς**¹¹¹. Σὲ ὅλες τὶς ἐποχὲς ἡ σύζευξη τοῦ θεωρητικοῦ μὲ τὸ πρακτικὸ, ἡ μεταφορὰ τῆς **θεωρητικῆς σύλληψης σὲ ἀρχιτεκτονικὸ σχεδιασμό, ἔχει ἐπιτευχθεῖ σὲ φάσεις μεγάλης ἔμπνευσης**. (Ἐμπνευση, ποὺ ἡ ἐπαφὴ μὲ τὸ θεῖο μπορεῖ νὰ ἐκλύσει πολὺ δυνατά). Καὶ ἐν προκειμένῳ, τόσο ἡ ἀνακτορικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Κρήτης ὅσο καὶ ἡ αστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τῆς Θήρας καλοῦνται νὰ στεγάσουν ἔνθεους ἀνθρώπους, ὅπως σὲ ἄλλες ἐποχὲς διαφορετικὰ μνημεῖα ἔπαιζαν τὸν ρόλο αὐτό (πυραμίδες, γκοπούρας, βιμάνας κ.τ.λ.).

Ἡ μινωικὴ ἀρχιτεκτονικὴ μὲ τὰ πολύθυρα καὶ τὰ πολυπαράθυρα, τὶς ἐσωτερικὲς αὐλὲς καὶ τοὺς ἡμιυπαίθριους χώρους, φαίνεται ὅτι κατόρθωσε νὰ **μετουσιώσῃ τὴ θεωρητικὴ θρησκευτικὴ δοξασία σὲ πρακτικὸ ἀρχιτεκτονικὸ σχεδιασμό**, μὲ ἰδιαίτερη πρωτοτυπία καὶ μεγάλη ἔμπνευση.

¹¹¹ Plato, *Laws* XII 948b.

Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὀφείλομε ὀρισμένες διευκρινίσεις. Ὅπως προαναφέραμε, ὑποστηρίζομε ὡς βásiμα τὰ ὅσα ἀναφέρονται ἀπὸ τοὺς ἀρχαίους συγγραφεῖς καὶ ἰδιαίτερα τὸν Πλάτωνα καὶ τὸν Ἀριστοτέλη, καὶ θεωροῦμε ὅτι σὲ μεγάλη ἔκταση ἀπέδιδαν, ὄντως, τὴν κοινωνία τῆς μινωικῆς ἐποχῆς. Γι' αὐτὸ, τελειώνοντας, θὰ συνοψίσομε τὸ ἐρευνητικὸ μοντέλο ποὺ προτείναμε καὶ ποὺ ἔχει ὡς ἀκολουθως:

α) ἐπισήμανση τῆς σχετικῆς ἀναφορᾶς μέσα στὸ ἀρχαῖο κείμενο·

β) ἀντιστοίχισή της μὲ τὰ ἀρχαιολογικὰ δεδομένα, εἴτε πρόκειται γιὰ συγκεκριμένα ἀντικείμενα (π.χ. τὸ μοτίβο τῶν μονῶν κεράτων, ἡ διαρρύθμιση τοῦ ἰσογείου 3β τῆς Ξεστῆς 3 κ.τ.λ.), εἴτε γιὰ κοινῶς ἀποδεκτὲς παραδοχῆς (π.χ. ὅτι ἡ μινωικὴ ἐποχὴ ἦταν εἰρηνικὴ περίοδος), τέλος

γ) διερεύνηση καὶ ἀξιολόγηση τοῦ ἐξαγόμενου τῆς ἀντιστοίχισης ποὺ ἐπιχειρήθηκε.

Διερευνώντας, λοιπόν, τὰ συμπεράσματά μας, βλέπομε πῶς μέχρι τώρα τὸ συγκεκριμένο ἐρευνητικὸ μοντέλο δὲν μᾶς ἔδωσε καμία ἀντένδειξη στὴν ἐρμηνεία μας γιὰ τὴν Μικρογραφικὴ Ζωφόρο. Τὸ δεδομένο αὐτὸ μας δίδει μιὰ σαφῶς θετικὴ ἔνδειξη ὅτι ἡ ἐρευνά μας πορεύεται πρὸς τὴ σωστὴ κατεύθυνση. Ἄλλωστε, ὡς γνωστόν, στὰ πολὺ δύσκολα προβλήματα, γιὰ τὰ ὁποῖα δὲν ὑπάρχουν εὐθεῖες ἀποδείξεις, ἀποτελεῖ δόκιμη μέθοδος ἡ ἐπίλυσή τους «διὰ τῆς εἰς ἄτοπον ἀπαγωγῆς». Μιὰ πρόταση γίνεται ἀποδεκτὴ ἐκ τῶν ἀποτελεσμάτων της καὶ ἐγκαταλείπεται (ἀπορρίπτεται) -τότε καὶ μόνον- ὅταν ἡ ἀποδοχὴ της δημιουργεῖ ἀσυμβατότητες. (Ἡ ἐνορχήστρωση, ὅμως, τῶν ἀντιθετικῶν καὶ πολύπλοκων στοιχείων χωρὶς καμία ἀσυμβατότητα, ἕως τώρα, ἀποτελεῖ ἐνθαρρυντικὴ ἔνδειξη γιὰ τὴν βασιμότητα τῆς προτεινόμενης ἐρμηνείας).

Εἶναι ἀξιοσημείωτο ὅτι πολλὰ ἀναπάντητα καὶ ἀξιοπερίεργα ἐρωτήματα - περὶ τῆς μινωικῆς ἐποχῆς - παίρνουν μιὰ ἀπάντηση (ποὺ μέχρι τώρα δὲν εἶχαν) μέσα ἀπὸ τὸ προτεινόμενο μοντέλο. Τὰ

σημαντικότερα ἐξ αὐτῶν εἶναι δύο: 1) Γιατί παρατηρεῖται ἡ μεγάλη αὐτὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸν πολεοδομικὸ ἴσθμὸς δύο συγγενῶν συγχρονικῶν κοινωνιῶν (ἀνακτορικὴ – ἀστικὴ ἀρχιτεκτονικὴ), ἐνῶ τὰ λοιπὰ ἀρχιτεκτονικὰ χαρακτηριστικὰ παραμένουν προσόμοια; 2) Γιατί αὐτὴ ἡ ἐποχὴ φαίνεται τόσο εἰρηνικὴ, παρότι εἶναι ἐποχὴ μεγάλου πλούτου καὶ κινητικότητος (ἀκμαῖο ἐμπόριο, ναυτιλία, παραγωγὴ κ.τ.λ.);

Τὸ γενεσιουργὸ αἴτιο τῶν ὀξύμωρων αὐτῶν σχημάτων εἶναι κατὰ τὴ γνώμη μας συγκεκριμένο. Ἔχομε νὰ κάνομε μὲ ἄλλου εἴδους κοινωνία, τελείως διαφορετικὴ ἀπὸ τὴς σημερινές, (καθ' ἡμᾶς δυτικοῦ τύπου). Γιὰ νὰ τὴν προσεγγίσουμε, πρέπει νὰ ξεχάσουμε ἐντελῶς τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς μας καὶ νὰ **ἀφουγκρασθοῦμε τὰ μηνύματα ποὺ μᾶς ἔρχονται ἀπὸ ἐκείνους ποὺ βρίσκονταν πιὸ κοντὰ τῆς**. Δὲν πρέπει νὰ παρασυρόμεθα ἀπὸ ἐνστάσεις τοῦ τύπου «μὰ τὸ Ἄκρωτήρι καὶ ἡ Κνωσσὸς δὲν ὑπῆρχαν στὴν ἐποχὴ τοῦ Πλάτωνα καὶ τοῦ Ἀριστοτέλη». Στους μεγάλους πολιτισμούς, ὅπως εἶναι ὁ ἑλληνικὸς, μπορεῖ οἱ χρονικὲς ἀποστάσεις νὰ εἶναι μεγάλες, ὅμως ἡ παράδοση μεταφέρεται πάντα ἀπὸ ἓνα πολὺ δυνατὸ ὑπόγειο ρεῦμα καὶ ἐνυπάρχει μέσα στὴ λογοτεχνία, στὴ φιλολογία¹¹².

Θεωροῦμε, λοιπόν, πῶς ἂν δὲν προσεγγίζομε τὴν περίοδο αὐτὴ μὲ τὴ βοήθεια ἐκείνων τῶν ἀνθρώπων (τῶν ἀρχαίων συγγραφέων) ποὺ ἀποτελοῦν τοὺς ἐνδιάμεσους κρίκους τῆς πολιτιστικῆς μας παράδοσης, οἱ κοινωνίες αὐτὲς θὰ παραμένουν ἀπροσπέλαστες καὶ δυσερμήνευτες, παρότι θὰ διαθέτομε πλῆθος στοιχείων τους, ὅπως συμβαίνει μὲ μία ξένη γλῶσσα, τῆς ὁποίας μᾶς λείπει ἡ βασικὴ αἴσθησις· (πολλὲς φορές σὲ μιὰ φράση, ὅπου γνωρίζομε ὅλες τὴς λέξεις, δὲν μποροῦμε νὰ συλλάβομε τὸ νόημα, ἐπειδὴ τὴν προσεγγίζομε μὲ τὴ λογικὴ τῆς δικῆς μας γλῶσσας). Κατ' ἀναλογίαν, δὲν μποροῦμε νὰ ἐλπίζομε σὲ πλήρη κατανόηση μιᾶς τόσο διαφορετικῆς ἐποχῆς ἀποκλειστικὰ μόνο ἀπὸ τὰ

¹¹² Πρβ. ΠΡΟΜΠΟΝΑΣ 1989.

ἀρχαιολογικὰ κατάλοιπα καὶ τὴ δική μας λογική. Μᾶς χρειάζονται, ὡς ἐνδιάμεσο σκαλοπάτι τῆς προσέγγισης, τὰ ἀρχαῖα κείμενα καὶ κυρίως ἡ αἴσθησις ποὺ μᾶς μεταφέρουν οἱ ἀρχαῖοι συγγραφεῖς, ἰδιαίτερα μάλιστα ὅταν περιτρέχουν συντηρητικούς χώρους, ὅπως εἶναι ἡ θρησκεία.

Ἡ ἐγκυρότητα τῶν ἀρχαίων γραπτῶν κειμένων εἶναι δεδομένη. Ἰδιαίτερα ἡ μαρτυρία τοῦ Ἀριστοτέλη εἶναι ἐκείνη ποὺ δύσκολα ἐπιδέχεται ἀμφισβήτηση, τόσο ἀπὸ πλευρᾶς περιεχομένου (συγκεκριμένες ἀναφορὲς σὲ Μίνωα, Ραδάμανθυ κ.τ.λ.), ὅσο καὶ ἀπὸ πλευρᾶς χρονικῆς ἀναφορᾶς (μινωικὴ ἐποχὴ), καθότι δημιουργήθηκε ὑπὸ πολὺ συγκεκριμένες συνθῆκες. Συγκεκριμένα, θεωροῦμε ὅτι ὁ Ἀριστοτέλης (ἐμφορούμενος ὁ ἴδιος ἀπὸ ἀνάλογες ἰδέες) καὶ θέλοντας νὰ ἐξάρει τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἀλεξάνδρου καὶ τὸ κλέος τοῦ Φιλίππου, μέσα στην δημοκρατικὴ Αθηναϊκὴ κοινωνία, τὸ ἔπραξε ἔμμεσα καὶ ἀλληγορικά. Ἐρεύνησε σὲ βάθος τὸ πάνθεον τῆς μινωικῆς ἐποχῆς (ἀποθησαυρίζοντας πᾶν ὅ,τι σχετικὸν μὲ τὸν Μίνωα καὶ τὸν Ραδάμανθυ) καὶ τὸ ἀξιοποίησε παραδίδοντάς το στοὺς σύγχρονους του. Ζώντας καὶ ἐργαζόμενος ὁ ἴδιος στὴ μητρόπολη τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ὑφίστατο τὸν ἄγρυπνο καὶ διόλου φιλικὸ ἔλεγχο τοῦ μεγάλου -καὶ ἀνυποχώρητου ἀντιπάλου του- τοῦ Δημοσθένη. Ἐπομένως, ὁ Ἀριστοτέλης, ὑπὸ αὐτὲς τὶς συνθῆκες, πολὺ δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ ἰσχυρισθεῖ ὅτιδῆποτε ἀνακριβὲς ἢ ὑπερβολικὸ, γι' αὐτὸ καὶ οἱ μαρτυρίες του εἶναι ἐλεγμένες, ἀναμφισβήτητες, ἀφοροῦν στὴν Κρήτη τοῦ Μίνωα (καὶ τὴν ὀργάνωσιν αὐτῆς τῆς συγκεκριμένης κοινωνίας, τὴν ὁποία περιγράφουν λεπτομερῶς καὶ σχολιάζουν πολλαπλῶς), καθὼς καὶ τὴ σχέση της μὲ τοὺς γείτονές της στὸ Αἰγαῖο. Καὶ βέβαια, ὅπως προαναφέραμε, τέτοια λαμπρὴ ἐποχὴ, ποὺ νὰ μποροῦσε νὰ δημιουργήσῃ μυθολογία, μετὰ τὴ μινωικὴ δὲν ξέρομε νὰ ὑπῆρξε ἄλλη. Ἡ ἐπιχειρούμενη ἐξάλλου ἀντιστοίχησις κειμένων καὶ ἀρχαιολογικῶν δεδομένων εἶναι ἀξιοσημείωτη τόσο σὲ ἔκτασιν ὅσο καὶ σὲ συνοχή.

Έν κατακλείδι,
θεωρούμε, ότι μεθοδολογικά τὸ προτεινόμενο μοντέλο διαθέτει ἕνα
χρήσιμο κλειδί ἀναγνώρισης καὶ ταύτισης τῶν διατιθέμενων στοιχείων -
εἴτε πρωτογενῶν εἴτε συγκριτικῶν (ἀπὸ ἄλλα σύγχρονα τους
πολιτισμικά μορφώματα) - καὶ, ὡς ἐκ τούτου, μπορεῖ νὰ ἀποτελέσει τὸν
καταλύτη γιὰ μιὰ ἀποδεκτὴ ἐρμηνευτικὴ προσέγγιση.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ

*(Ἡ ἀνωτέρω ἐρευνα συνεχίζεται καὶ βρίσκεται ἐν ἐξελίξει
προσεχῆς ἐργασίας, με θέμα: **Ερμηνεία ΕΡΓΩΝ ΤΕΧΝΗΣ** τῆς
Προϊστορικής Θήρας).*

BIBΛIOΓPAΦIA

- DOUMAS 1992 CH. DOUMAS, *The Wall-paintings of Thera*, Athens.
- EBELING 1885 EBELING, *Lexicon Homericum* (Leipzig).
- GALLAVOTTI 1973 ... C. GALLAVOTTI, «Ο κατακλυσμὸς τῆς Θήρας εἰς τὰ ὀμηρικὰ ἔπη», *Παρνασσὸς* 16, 21-23.
- HILLER 1990 S. HILLER, «The Miniature Frieze in the West House. Evidence for Minoan Poetry?», στὸ A. Hardy (ed.) *Thera and the Aegean World III. 1. Archaeology*, London, 229-236.
- ΚΑΚΡΙΔΗΣ 1965 I. Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, Φανταστικαὶ ἐκφράσεις, *Ἡ Βιβλιοθήκη τοῦ Φιλολόγου* 10, 9-59.
- ΚΑΚΡΙΔΗΣ 1971 I. Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ, *Μελέτες καὶ ἄρθρα* (Θεσσαλονίκη).
- KOPPEΣ 1981 Γ. KOPPEΣ, Παραστάσεις προσφορᾶς ἱερᾶς ἐσθῆτος καὶ ἱεροῦ πέπλου, *Πεπραγμένα τοῦ Δ΄ Διεθνoῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Ἡράκλειο, 29 Αὐγούστου-3 Σεπτεμβρίου 1976*, τόμ. Α΄ (Ἀθήνα) 659-688.
- LESKY 1983.....A. LESKY, *Ἱστορία τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς λογοτεχνίας* (μτφρ. Ἀ. Γ. Τσοπανάκη) (Θεσσαλονίκη).
- ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ 1974.....ΣΠ. ΜΑΡΙΝΑΤΟΣ, *Ἀνασκαφαὶ Θήρας VI* (περίοδος 1972) (Ἀθήναι).
- MORGAN 1983 I. MORGAN, The Miniature Wall Paintings of the Thera, *AE*, 85-105.
- MORRIS 1989.... S. P. MORRIS, A Tale of Two Cities: The Miniature Frescoes from Thera and the Origins of Greek Poetry, *AJA*, 511-535.
- NILSSON 1979.....M. NILSSON, *The Minoan-Mycenaean Religion and its Survival in Greek Religion* (Lund)
- ΠΑΝΑΓΟΠΟΥΛΟΣ 1981.....*Πλάτων καὶ Κρήτη* (Ἀθήνα).
- ΠΡΟΜΠΟΝΑΣ 1989.....I. Κ. ΠΡΟΜΠΟΝΑΣ, *Τὰ ὀμηρικὰ ἔπη καὶ τὸ νεοελληνικὸ τραγούδι*, τ. 2 (Ἀθήνα).
- ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ 1981.....Α. ΣΑΚΕΛΛΑΡΙΟΥ, Ἡ κρητικὴ καταγωγὴ ἐνὸς μυκηναϊκοῦ εἰκονογραφικοῦ κύκλου, *Πεπραγμένα τοῦ Δ΄ Διεθνoῦς*

Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Ἡράκλειο, 29 Αύγουστου-3 Σεπτεμβρίου 1976, τόμ. Α΄ (Ἀθήνα) 532-538.

ΣΑΛΗ-ΑΞΙΩΤΗ 1989.... Τ. ΣΑΛΗ-ΑΞΙΩΤΗ, *Τὸ μυκηναϊκὸ μέγαρο μετὰ βάση τις πινακίδες τῆς Γραμμικῆς Β* (ἀδημ. δ. δ., Πανεπιστήμιο Ἀθηνῶν).

ΣΑΛΗ-ΑΞΙΩΤΗ 1996.... Τ. ΣΑΛΗ-ΑΞΙΩΤΗ, *Λεξικὸ μυκηναϊκῶν τεχνικῶν ὄρων* (Ἀθήνα).

ΣΑΛΗ 2008.... Τ. ΣΑΛΗ, «*Τὸ Πανόραμα τῆς Μινωϊκῆς Θρησκείας στὸ Υστεροκυκλαδικὸ Ἀκρωτήριο*», *ΒΑΕ αρ. 257*, ὅπου καὶ βιβλιογραφία

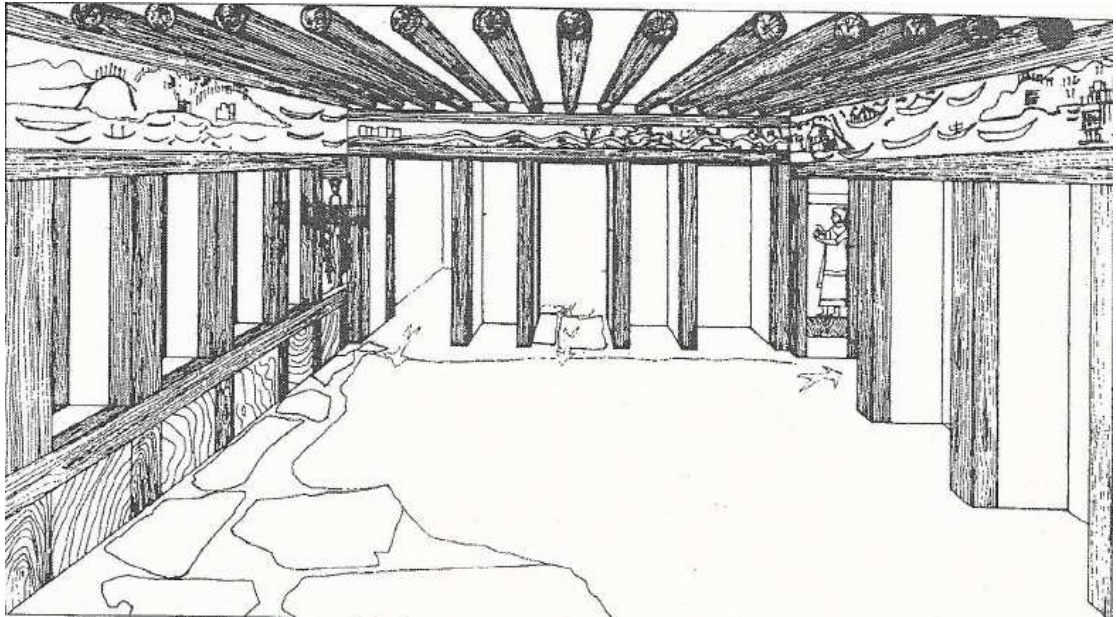
SALI 2000 Τ. SALI, *The Miniature Frieze of Thera: This Transubstantiation of Religions Beliefs in Architectural Design*, στὸ S. SHERRATT (ἐπιμ.), *The Wall Paintings of Thera. Proceedings of the First International Symposium, Petros M. Nomikos Conference Centre, Thera, 30 August - 4 September 1997*, τ. I (Athens) 437-452.

ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ 1981.....Ε. ΣΑΠΟΥΝΑ-ΣΑΚΕΛΛΑΡΑΚΗ, *Οἱ τοιχογραφίες τῆς Θήρας σὲ σχέση μετὰ τὴ μινωικὴ Κρήτη, Πεπραγμένα τοῦ Δ΄ Διεθνοῦς Κρητολογικοῦ Συνεδρίου, Ἡράκλειο 29 Αύγουστου - 3 Σεπτεμβρίου 1976*, τ. Α΄ (Ἀθήνα) 478-493.

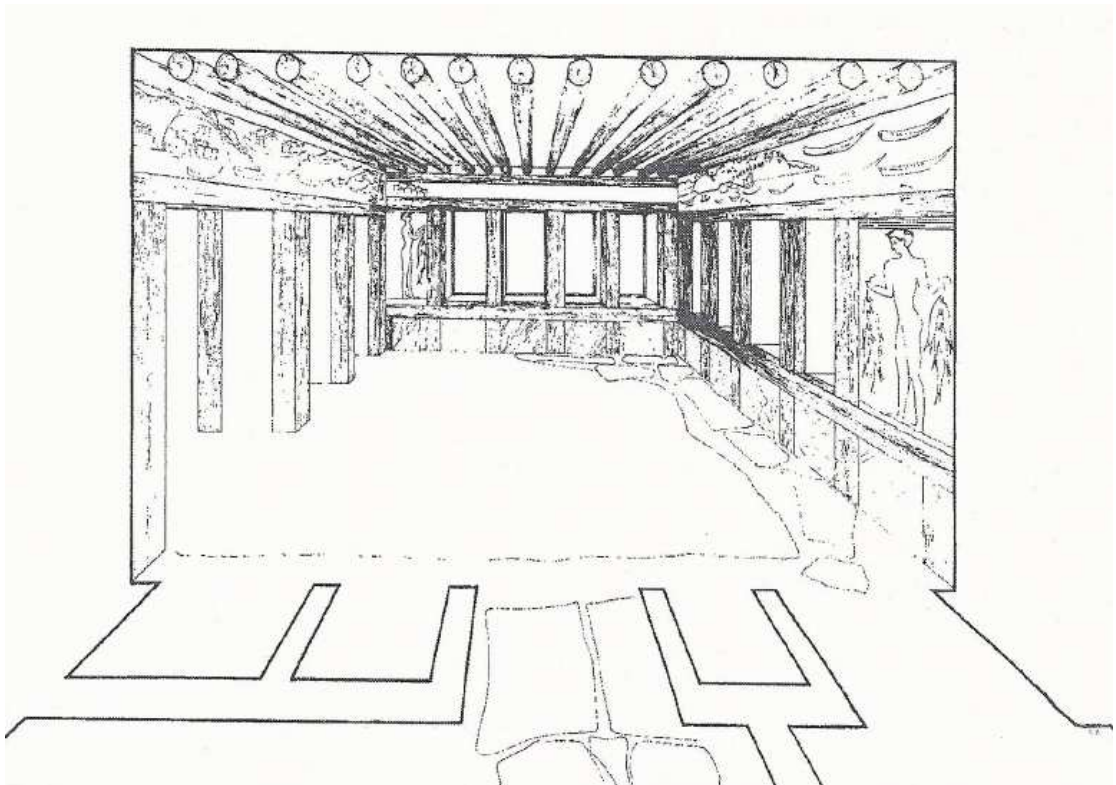
SEVERYNS 1960..... A. SEVERYNS, *Grèce et Proche-Orient avant Homère* (Bruxelles).

SHAW 1990 J. W. SHAW, *Bronze Age Aegean Harboursides*, στὸ *TAW III. 1*, 420-436.

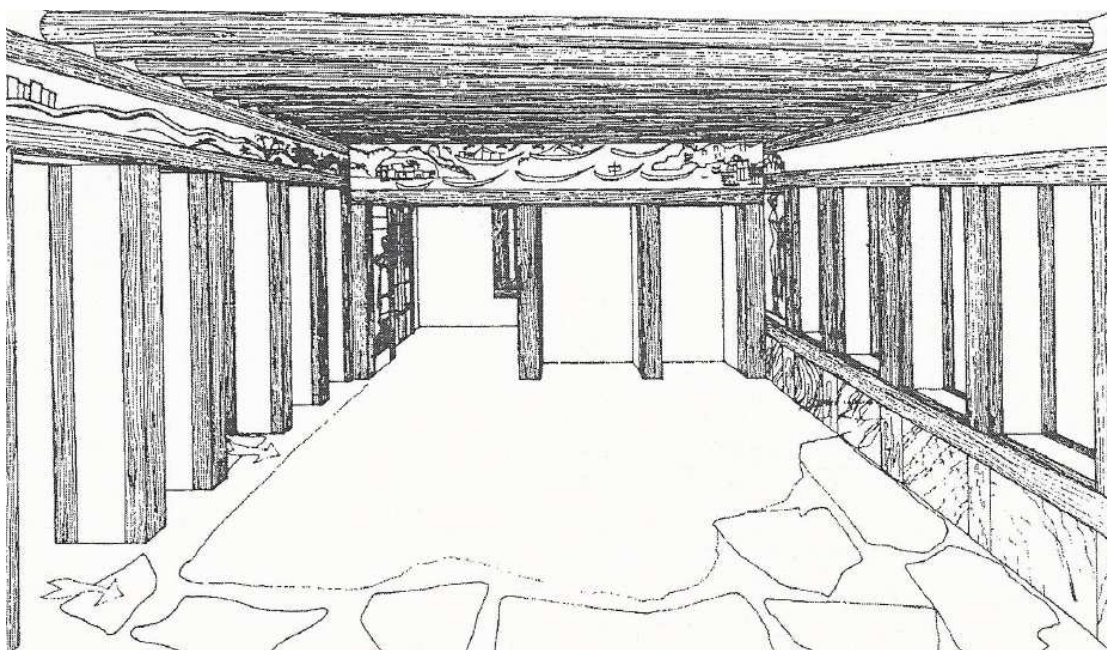
TELEVANTOU 1990.....CHR. TELEVANTOU, *New Light on the West House Wall-Paintings*, στὸ *TAW III. 1*, 309-324.

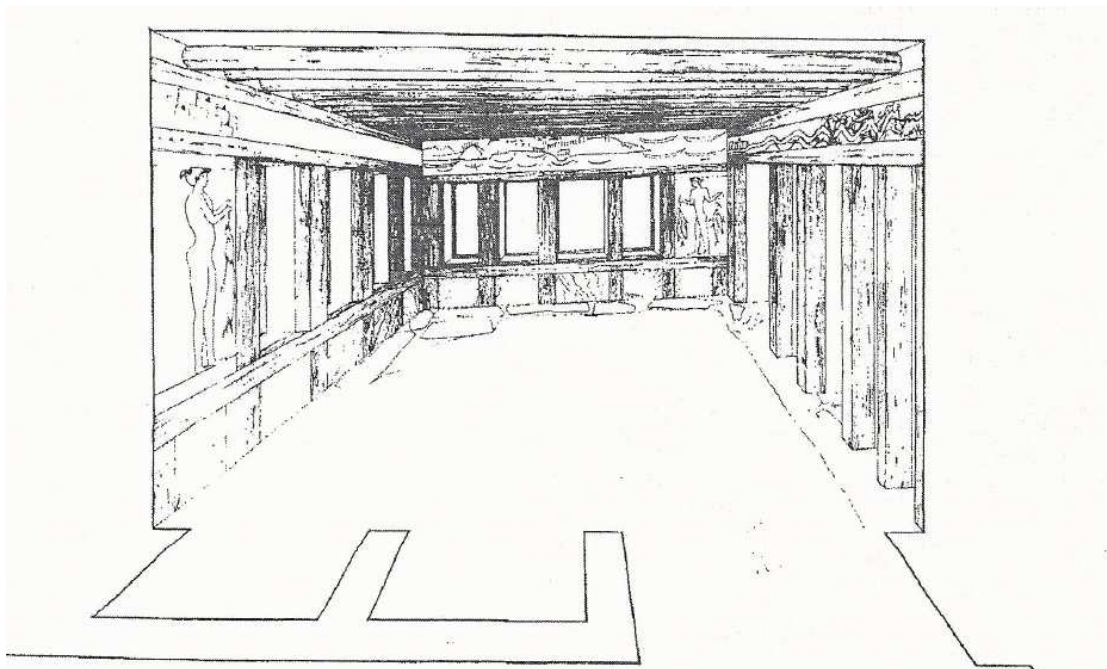
Είκ. 1. Δυτική Οικία, αποκατάσταση του δωματίου 5 (όροφος) από ΝΔ
(ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1994, άναδ. σχ. 12).

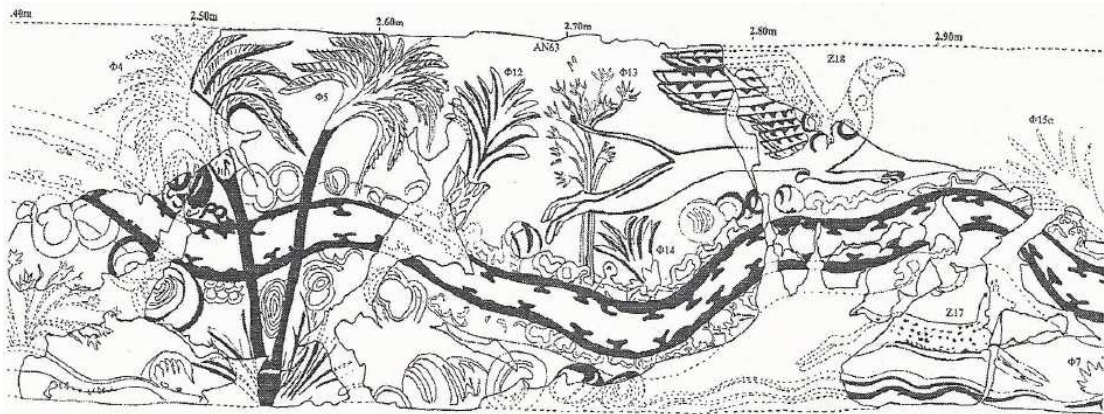
Είκ. 2. Δυτική Οικία, αποκατάσταση του δωματίου 5 (όροφος) από ΒΔ
(ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1994, άναδ. σχ. 10).

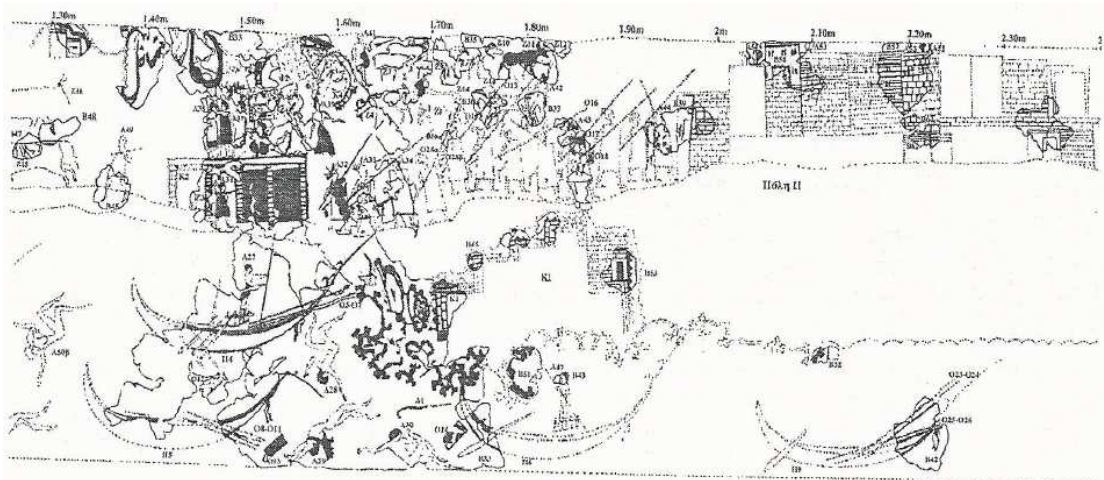
Είκ. 3. Δυτική Οικία, αποκατάσταση του δωματίου 5 (όροφος) από ΒΔ
(ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1994, ἀναδ. σχ. 13).

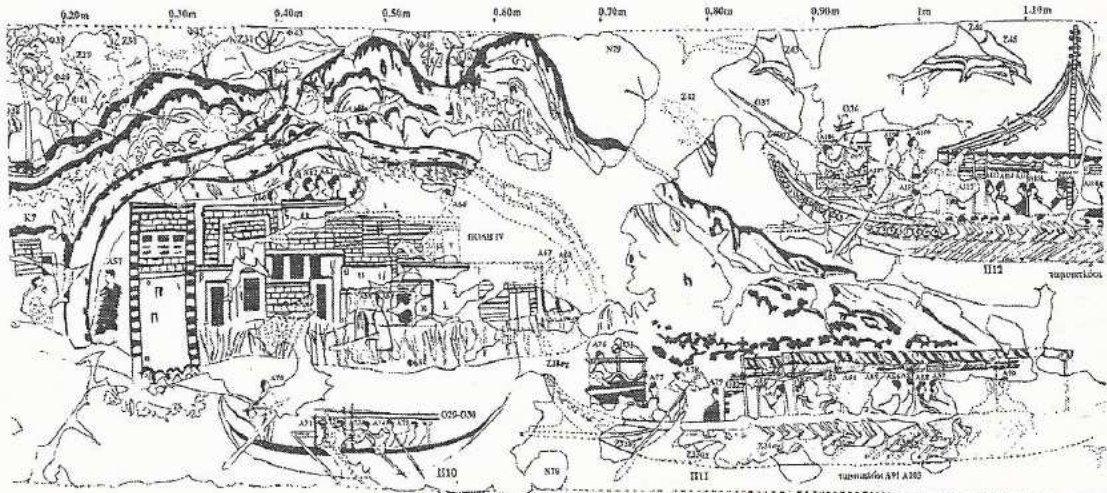
Είκ. 4. Δυτική Οικία, αποκατάσταση του δωματίου 5 (όροφος) από ΝΑ
(ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1994, ἀναδ. σχ. 11).

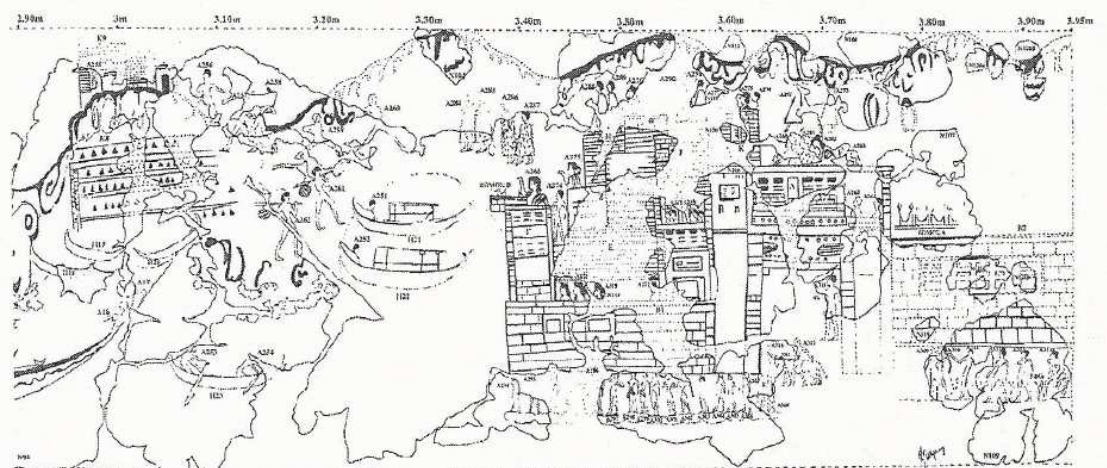
Είκ. 5. Δυτική Οικία, Μικρογραφική Ζωφόρος, ανατολικός τοίχος. Λεπτομέρεια από την αποκατάσταση (ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1994, άναδ. σχ. 2).

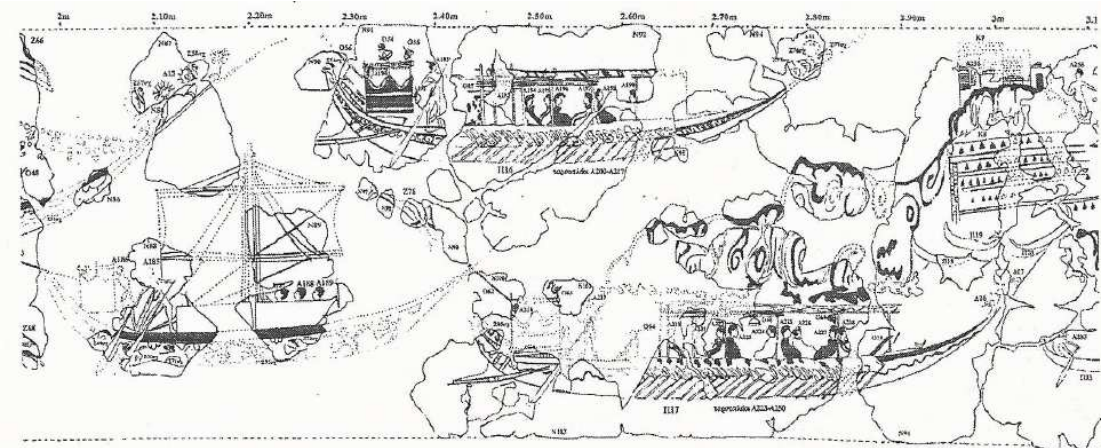
Είκ. 6. Δυτική Οικία, Μικρογραφική Ζωφόρος, βόρειος τοίχος. Λεπτομέρεια από την αποκατάσταση (ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1994, άναδ. σχ. 1).

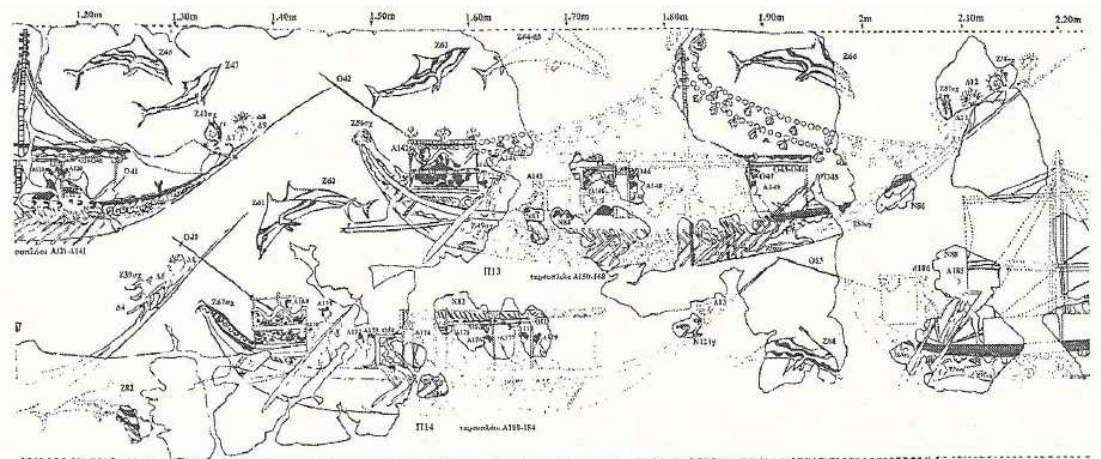
Είκ. 7. Δυτική Οικία, Μικρογραφική Ζωφόρος, νότιος τοίχος. Λεπτομέρεια από την αποκατάσταση (ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1994, άναδ. σχ. 3).

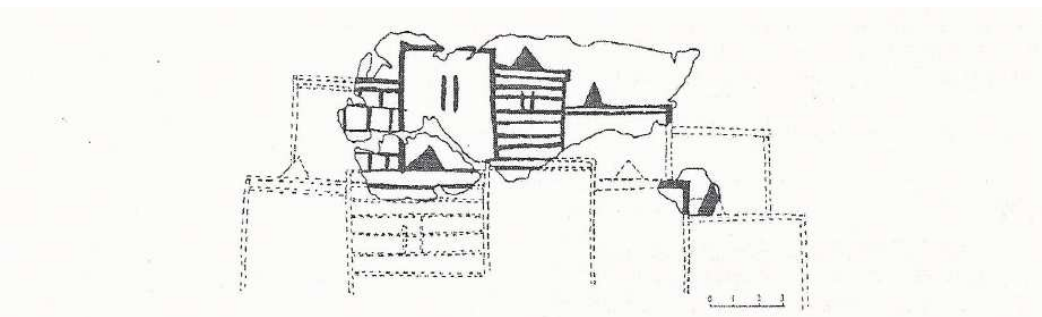
Είκ. 8. Δυτική Οικία, Μικρογραφική Ζωφόρος, βόρειος τοίχος. Λεπτομέρεια από την αποκατάσταση (ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1994, άναδ. σχ. 1).

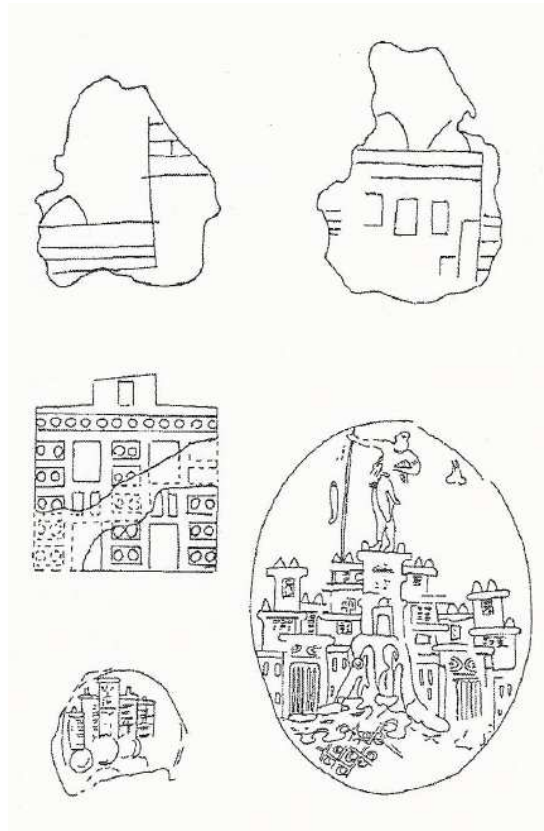
Είκ. 9. Δυτική Οικία, Μικρογραφική Ζωφόρος, νότιος τοίχος. Λεπτομέρεια από την αποκατάσταση (ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1994, άναδ. σχ. 3).

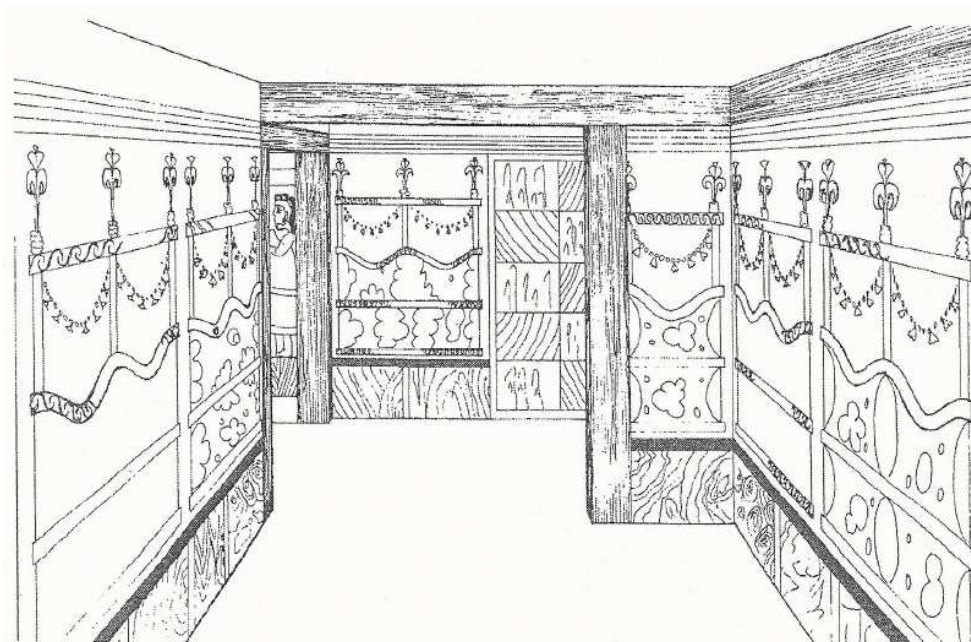
Είκ. 10. Δυτική Οικία, Μικρογραφική Ζωφόρος, νότιος τοίχος. Λεπτομέρεια από την αποκατάσταση (ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1994, άναδ. σχ. 3).

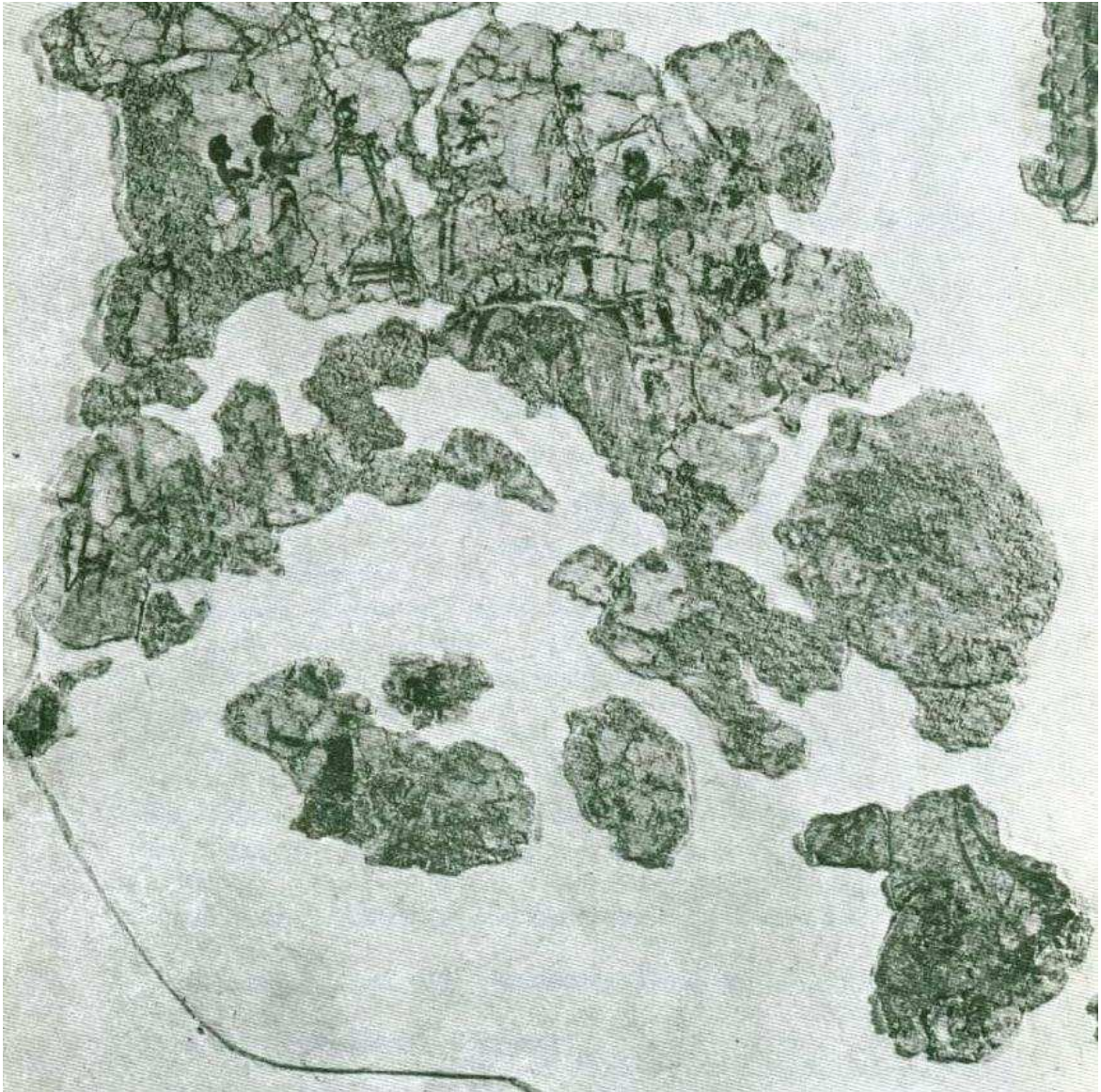
Είκ. 11. Δυτική Οικία, Μικρογραφική Ζωφόρος, Δυτική Ζωφόρος, ή Πόλη Ι (ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1994, 62, είκ. 17).

Είκ. 12. Κτίσματα με προεξοχή στη στέγη (ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1994, 266, είκ. 27).

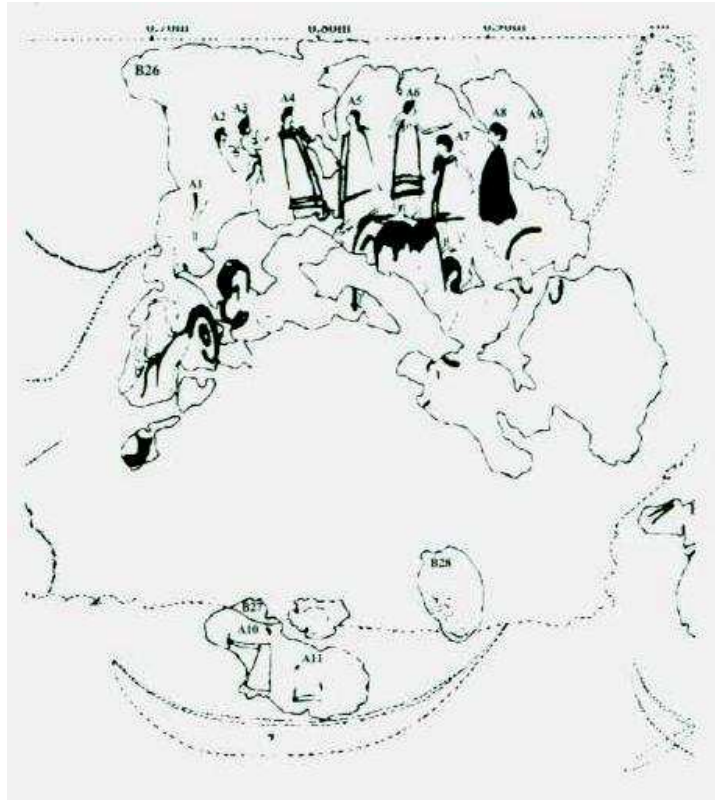
Είκ. 13. Δυτική Οικία, αποκατάσταση τοῦ δωματίου 4 τῶν θαλαμίσκων ἀπὸ τὰ ΒΔ (ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1994, 139 είκ. 31).

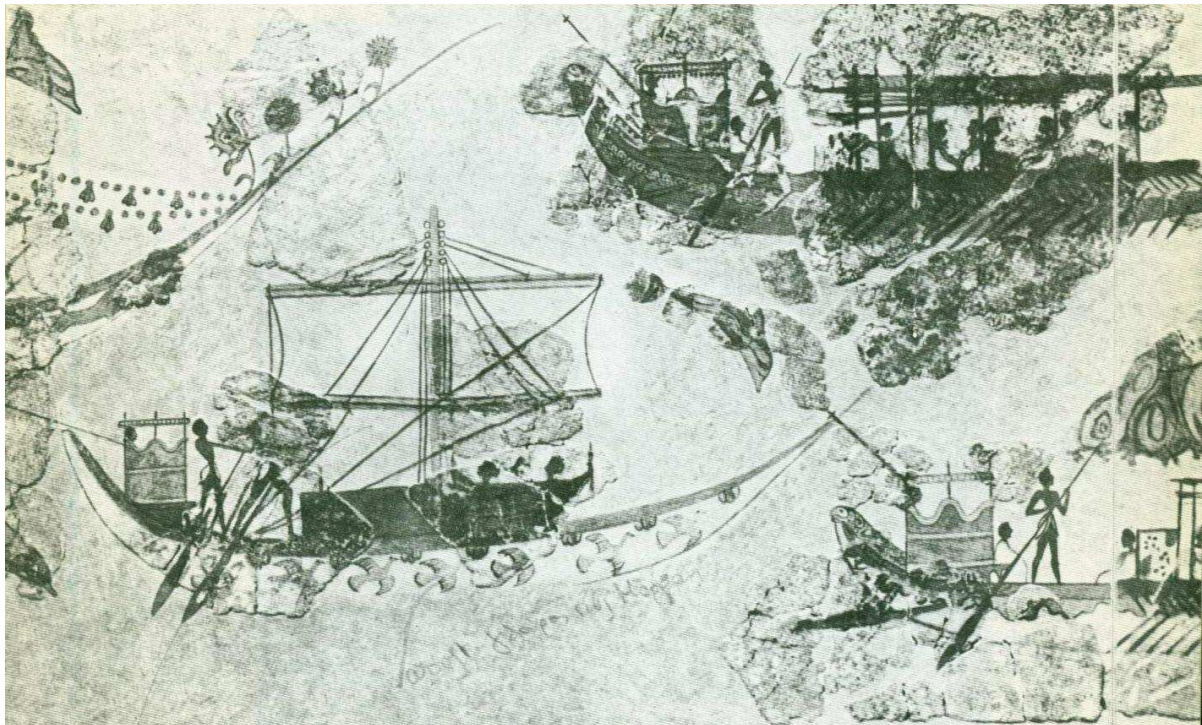
Είκ. 14. Δυτική Οικία, δωμάτιο 5, Μικρογραφική ζωφόρος, Βόρειος τοίχος: συνάθροιση επί λόφου.

Είκ. 15. Δυτική Οικία, δωμάτιο 5, Μικρογραφική ζωφόρος, Νότιος τοίχος: τμήμα του στόλου.

Είκ. 16. Δυτική Οικία, όροφος δωματίου 5. Μικρογραφική Ζωφόρος, βόρειος τοίχος: συνάθροιση σε λόφο. (ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ 1994, αναδ. σχ. 1).

Είκ. 17. Δυτική Οικία, όροφος δωματίου 5. Μικρογραφική Ζωφόρος, νότιος τοίχος: τμήμα του στόλου. Στο κέντρο η «Πελειάς».